

TRO & TANKE

SVENSKA KYRKANS FORSKNINGSRÅD 1991:5

TIDEGÄRDENS TILLSKYNDARE

SVENSKT GUDSTJÄNSTLIV ÅRGÅNG 66

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

TRO & TANKE 1991:5

TRO & TANKE
Box 65
751 03 UPPSALA

018/16 97 25

Prenumerationspris för 1991: 500:-
Enstaka nummer i serien ca 100:- + porto

Pg 19 40 69 - 1

© 1991, Svenska kyrkans forskningsråd och författarna
Omslag: Cover Design AB, Stockholm
Tryck: Ljungbergs, Klippan
ISSN 1101-7937
Redaktörer: Sven-Erik Brodd och Evah Ignestam

Tidegårdens tillskyndare

Åke Andrén, Nils-Arvid Bringéus, Sven-Erik Brodd, Pehr Edwall, Ragnar Holte,
Guðrun Zethelius

Innehållsförteckning

Förord <i>Av Sven-Erik Brodd</i>	5
Den svenska tidegården <i>Av Ragnar Holte</i>	7
Knut Peters och den svenska tidegården <i>Av Pehr Edwall</i>	19
Arthur Adell och gudstjänstlivets förnyelse <i>Av Ragnar Holte</i>	23
Laurentius Petri och den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan under 1900-talet - normativ förebild eller statussymbol <i>Av Åke Andrén</i>	33
Kursverksamheten - en översikt <i>Av Gudrun Zethelius</i>	43
Orgelns tystnad i svenskt gudstjänstliv <i>Av Nils-Arvid Bringéus</i>	59
Recensioner	67
Verksamhetsberättelse	85

Förord

"Svenskt Gudstjänstliv. Årsbok för liturgi, kyrkokonst, kyrkomusik och liturgi" är den enda i sitt slag i Sverige. Denna årgång av årsboken präglas av att årsbokens utgivare, Laurentius Petri Sällskapet, firar jubileum.

I Bonniers lexikon, band 9, 1965, heter det:

"*Laurentius Petri sällskapet*, bildat 1941, vill på den svenska reformationstidens grundval återuppbygga en evangelisk tidedärdstradition. L. anordnar studiekonvent, koraldagar, kurser m.m. och utger urkunder rörande det svenska gudstjänstlivets historia. Organ är Svenskt Gudstjänstliv."

Laurentius Petri Sällskapet (LPS), vars styrelse sedan början på 1970-talet också utgör Riksförbundet Svensk Kyrkomusiks (RISK) liturgiska och musikvetenskapliga sektion, firar 1991 50-årsjubileum. Svenskt Gudstjänstliv har därför i år karaktären av jubileumsskrift. LPS och den svenska reformationen behandlas av professor Åke Andrén, två av sällskapets mest inflytelserika ledare, Knut Peters och Arthur Adell, porträtteras av före kontraktsprosten, teol dr Pehr Edwall respektive professor Ragnar Holte som också skriver en uppsats om sällskapets huvudangelägenhet: Den svenska tidegården. Musikdirektör Gudrun Zethelius behandlar det som lexikonartikeln kallade "studiekonvent, koraldagar, kurser m.m.". Professor Nils Arvid Bringéus uppsats, slutligen, behandlar ett problem i "det svenska gudstjänstlivets historia", nämligen orgelns tystnad.

1926 grundade Arthur Adell "Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv". Sedan LPS bildats 1941 blev namnet "Svenskt Gudstjänstliv". Denna publikation har under årens lopp flera gånger ändrat karaktär, såväl vad gäller lay-out som innehåll och periodicitet. För närvarande är det en årsbok som utges av LPS med stöd av Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR) vilket naturligtvis på flera sätt präglar årsboken. När så Svenska Kyrkans Forskningsråd bildades och började utge en egen serie, TRO & TANKE, i vilken det förut-

varande Religionssociologiska Institutets i Stockholm välkända publikation "Religion och Samhälle" kom att ingå som en delserie, öppnades nya möjligheter. Genom en överenskommelse mellan LPS och Forskningsrådet kommer därför "Svenskt Gudstjänstliv" att utges som en självständig årsbok för LPS också fortsättningsvis, men i serien TRO & TANKE.

Detta gör framför allt att kostnaderna för årsboken kan hållas inom en rimlig nivå. Redaktör för serien TRO & TANKE är Evah Igne-stam som därmed svarar för den praktiska handläggningen också av årsboken.

För medlemmarna i LPS finns nu flera möjligheter. Självfallet får alla som prenumererar på TRO & TANKE också Svenskt Gudstjänstliv. För den som endast vill ha årsboken gäller samma förhållande som tidigare. För den som både vill stödja LPS viktiga verksamhet och som prenumererar på TRO & TANKE bör det kanske ses så att man genom de dubbla exemplar man får av årsboken ges möjlighet att erhålla en skrift som väl lämpar sig som gåva till ett pris som är avsevärt mycket billigare än Svenskt Gudstjänstliv är i bokhandeln.

Redaktionen kan redan nu meddela att årgång 1992 kommer att ha temat "Kyrkbröllop", med följande innehåll:

Vigselordningen för Svenska kyrkan 1986. Liturgiska och teologiska perspektiv, Ragnar Holte; Äktenskapets sakramentalitet, Sven-Erik Brodd; Den homiletiska ansatsen i vigseltalet, Bo Larsson; Musiken vid kyrkbröllop, Lars Angerdal; Kyrkliga brölloppsseder, Nils Arvid Bringéus; Kyrklig handling och civilrättslig akt, Lotta Westerhäll. Som vanligt kommer det att ingå en recensionsavdelning för vilken Birgit Lindkvist Markström ansvarar.

Så till slut ett post scriptum till den som väntar på årgång 65, 1990. Det rör sig om ett temanummer kallat "Nordisk kyrkomusik" med författare från alla de nordiska länderna. Trots framförhållning i redaktionen har detta nummer fördröjts. Det blir en mycket intressant årgång och den utkommer i enlighet med den gamla ordningen för Svenskt Gudstjänstliv.

Därmed ber redaktionen att få överlämna "Tidegårdens tillskyndare", årsboken Svenskt gudstjänstliv, till dess läsare.

Sven-Erik Brodd

Den svenska tidegården

Av Ragnar Holte

"Den traditionella liturgin för kyrkans dagliga bön - officiet eller tidegården - är ett enda stort konstverk. Ett konstverk som emellertid existerar i många inbördes varierande utformningar - vi kunde kanske istället tala om en speciell konstnärlig genre. Det konstnärliga ligger först och främst i själva strukturen. Genom denna ges för dagens olika tider upp till åtta bönegudstjänster, var och en med sin speciella karaktär. Dessa i sin tur är samlade i en eller flera veckoserier. Allt är så i sista hand inordnat i kyrkoåret på ett sådant sätt att den fasta veckostrukturen på sinnrikt sätt berikas och varierar med hänsyn till längre kyrkoårstider och till speciella högtidsdagar.

För att bara nämna en särskilt sinnrik detalj: stommen i tidegården är psaltarens psalmer och andra bibliska sånger ur gamla och nya testamentet, men varje psalm eller del av en psalm är som regel försedd med en ramvers, en sk antifon. Denna är ofta tagen ur själva psalmen men utbyts särskilt i kyrkoårsmaterialet ofta mot andra bibelverser eller fritt formulerade tankar, vilket gör att en och samma psalm under olika tider kan läsas ur olika perspektiv.

Det konstnärliga i denna starkt bibeldominerade liturgi ligger då också i själva sättet att välja och kombinera bibelmaterialet till fungerande liturgiska helheter. Vidare ligger det i det låt vara begränsade inslaget av nydiktning. Här gäller det framför allt hymnerna, en gen-

re som skapades av Ambrosius på 300-talet.

Det konstnärliga gäller till sist inte minst den musikaliska gestaltningen av kyrkans dagliga bön. Tidebönen kan ju brukas som individuell bön och meditation eller som gemensam och i växling utförd läsning och bön men kan också i delar eller i sin helhet sjungas. Den grundläggande musikaliska formen är gregorianiken, men många andra slags tonspråk har genom tiderna kommit till användning för att ge tideböner musikalisk gestalt, särskilt då för olika slags festdagar ...

Kanske har jag här lagt för stark accent på det konstnärliga, och vill genast tillfoga att detta i liturgin givetvis alltid måste vara underordnat huvudsyftet att ge möjlighet till en gudstjänst i anda och sanning. Tidegård är framför allt bön och tillbedjan. Det är också att lyssna till och ta till sig bibelordet, men det mest karakteristiska för denna gudstjänsttyp är faktiskt att det av Gud uppenbarade ordet s a s ges tillbaka till Gud som en hyllning i bönens och tillbedjans form. Att öva tidebön är - enligt ett uttryck myntat inom Svenska kyrkans tidegårdsrörelse - att 'bedja Guds ord'."

Jag har här ovan tillåtit mig att citera mig själv, nämligen från ingressen till min recension¹ av den förra året utkomna dubbelvolymen "Kyrkans dagliga bön", den första officiella katolska tidegården utgiven på vårt språk och som sådan epokgörande - därtill innehåller den det mest

omfattande tidegårds-material som hittills publicerats på svenska.² Och jag tillåter mig att citera ännu ett stycke ur samma recension:

"Det paradoxala är ju, att fastän såväl mässa som tidegård i deras västerländska varianter inom ingen kyrka så intensivt och sorgfälligt vårdats och övats som inom den romersk-katolska, så är det andra kyrkor som varit föregångare när det gäller att lansera folkspråkliga adaptationer av materialet. Detta gäller främst de båda kyrkofamiljer bland 1500-talets reformationskyrkor som var klart positiva till de traditionella gudstjänstformerna, nämligen den anglikanska och den evangelisk-lutherska. I båda bevarades i huvudsak mässans traditionella struktur och överfördes till folkspråket.

I fråga om tidegården blev bruket mer varierande. I England skapades en reformerad tidegård som i obruten tradition lever kvar i vår egen tid. Av de traditionella åtta tidebönerna uteslöts de fyra mindre och övriga fyra koncentrerades till två genom att 'Mattins' fick material ur matutin och laudes och 'Evensong' ur vesper och completorium. Psaltarens psalmer fördelades över en månad istället för över en vecka.

Svenska kyrkan har inte en sådan obruten tidegårdstradition som den anglikanska. De sköna benämningarna 'ottesång' och 'aftonsång' är reminiscenser av morgonens och aftonens tideböner, men av det ursprungliga innehållet har i allmänhet inte mycket funnits kvar. Under reformationstiden tedde sig en överflyttning till folkspråket av detta material inte så angelägen, eftersom det ansågs värdefullt att det bevarades och brukades i sin latinska form - så skedde långt in på 1600-talet. Delar av det kom dock att översättas, men först det utgående 1800-talets liturgiska väckelse födde ett nytt intresse för denna gudstjänstform.

Med 1900-talet kom sedan den tidegårdsrörelse som framför allt varit knuten till kyrkoherdarna Arthur Adells och Knut Peters' utgåvor av 'Den svenska ti-

degården', efter deras död förvaltat av Laurentius Petri Sällskapet för svenskt gudstjänstliv.³ (Denna form av tidegård är inte officiellt antagen men däremot officiellt tillåten av Svenska kyrkan.) Vid sidan härav har också annat tidegårds-material varit i bruk och delvis haft en ekumenisk spridning bland katolska och evangeliska kommuniteter. Det kan fö nämnas att 'Den svenska tidegården' haft viss ingång också i frikyrkliga kretsar."

I samband med LPS' 50-årsjubileum ägnas vår årsbok den svenska tidegården och dess tillskyndare. Och då måste först understrykas att den av Adell-Peters inspirerade tidegårdsrenässansen redan hade varit på gång i 20 år när LPS bildades. Deras första sammanträffande ägde rum 1921 och tidegården lanserades först inom det kort därefter nystartade Kyrkosångsförbundet (se de särskilda artiklarna om Adell resp Peters). Så det är i år snarare den svenska tidegårdens 70-årsjubileum. För att ge litet relief åt skeendet måste jag återvända en stund till frågan om den svenska reformationen och tidegården; den var viktig för dem båda.

Den lutherska reformationen (till skillnad från den calvinska) såg positivt på den traderade gudstjänsten, och i Sverige kom denna inställning att få en stark och inflytelserik representant i vår förste evangeliske ärkebiskop Laurentius Petri. Detta är lätt att historiskt belägga, och det kom att kraftigt markeras av Arthur Adell och Knut Peters när de arbetade på att sammanställa och lansera "Den svenska tidegården". De ville bygga upp "en evangelisk tidegård på den svenska reformationens grund" och så från början förebygga beskyllningar om att vurma för något som var specifikt "katolskt" och främmande för evangelisk gudstjänst. Det blev därmed också naturligt att låta Laurentius Petri ge namn åt det sällskap som skulle vara ett redskap för dessa strävanden.

Här skall inte skrivas reformationshistoria men några fakta är värda att kort lyftas fram. Laurentius Petri, som inte ville se den reformerade kyrkan utlämnad åt kungligt maktspråk, ville säkra biskopsämbetets fortbestånd som garant för visst kyrkligt självstyre och sammanställde i detta syfte sitt viktigaste arbete "Den

svenska kyrkoordningen⁴ som han efter lång och tålmodig väntan lyckades få antagen 1571. Den inrymmer också allmänna föreskrifter om gudstjänsten, men mer detaljerade anvisningar om främst tidegården ger ärkebiskopen i det ungefär samtidiga arbetet "De officiis".⁵

Det måste uttryckligen framhållas att Laurentius Petri inte hade någon önskan att generellt avskaffa latinet som gudstjänstspråk. Försvenskningen gällde främst församlingens huvudgudstjänst, den söndagliga mässan, vars gregorianska ordinariesånger överfördes till svensk text. De efter kyrkoåret varierande propriessångerna ersattes i stor utsträckning av kyrkovisor, men de latinska introitussångerna bibehölls på vissa högtidsdagar, särskilt juldagen och påskdagen. Tidegården däremot sågs i huvudsak som en uppgift för präster och djäknar, och för dessas del var latinet inte någon nackdel, tvärtom fyllde de latinska sångerna även den pedagogiska uppgiften att inpräglade kunskaper i detta språk som alltför framstod som det lärda språket. Laurentius Petri förutsätter i "De officiis" att man använder brevriarier och antifonaler från den katolska tiden. Syftet med boken framgår av dess fullständiga rubrik: "Om kyrkans gudstjänst, dess delar och ordning, samt vad och hur mycket av dess sång som med gott samvete och utan olägenhet enligt vår tids villkor kan sjungas i våra kyrkor".

Det finns ett ganska rikt material av musikhandskrifter och tryckta sångböcker från 1500- och 1600-talen som vittnar om hur man vårdade sig om mässans och tidegårdens gregorianska sång.⁶ De av Adell (se artikeln om honom) utgivna musikhandskrifterna från Högs och Bjuråkers kyrkor är de viktigaste vittnesbörden om hur man i ärkestiftet arbetade med att försvenska de gregorianska sångerna. Det gäller främst mässans sånger (med ett stort antal ordinarieserier) men även smärre delar av tidegården finns här i svensk gestalt.

Eljest är det normala att tidegårdens sånger bevaras i sin latinska gestalt, och ganska många 1500-talshandskrifter innehåller ett urval av tidegårdssånger avsedda dels för en normal söndag och dess helgsmål, dels för de stora kyrkoårshögtiderna. Den viktigaste källan av alla är Aspöboken, från Aspö kyrka i Strängnäs stift men förvarad i Uppsala landsarkiv. Det är den enda handskrift som innehåller ett fullständigt vecko-

officium, och även dess kyrkoårsmaterial är ovanligt rikhaltigt. Den utgör huvudkällan både för Adell-Peters' antifonaleutgåvor och för det antifonale som missvisande heter "Den svenska mässboken II" från 1944. Men för sin allra första utgåva, "Evangelisk tidegård" från 1924, hämtade Adell-Peters musikmaterialet huvudsakligen från en musikhandskrift med okänd proveniens förvarad i KB i Stockholm, benämnd "Ordo canendi".

Ett värtaligt vittnesbörd om den latinska tidegårdens fortlevande är de båda tryckta sångböckerna Liber cantus upsaliensis 1620 och Liber cantus wexionensis 1623, båda utgivna av Pehr Edwall 1943 som nr II och III i Laurentius Petri Sällskapets urkundsserie. De innehåller (förutom ordinariemelodier m m på svenska) latinska tidegårdssånger för de stora kyrkoårshögtiderna. Fanns det ett behov att på 1620-talet sammanställa och av trycket utge sångböcker med sådant innehåll, så måste man ha uppfattat den latinska tidegården som ett självklart inslag i det normala gudstjänstlivet. Det är nog egentligen inte förrän med de på 1690-talet antagna liturgiska böckerna som latinet och med det tidegården på allvar trängs tillbaka. Men alla de fyra s k cantica, nämligen de tre nytestamentliga lovsångerna (Sakarias', Marias och Simeons lovsånger ur Luk 1 o 2) och Te deum, som redan från reformationens inledningsskede ofta sjöngs på svenska, är med sina gregorianska melodier bevarade i 1697 års koralsalmbok.

Det är ju kända förhållanden att en gradvis allt större liturgisk utarming kom att präglade 1700- och 1800-talen tills i slutet av 1800-talet den renässansens begynner som bl a medför att högmässans liturgi återförs till ett mer allmänkyrkligt mönster och att ett stort antal av mässordinariets gregorianska melodier återupptas i 1897 års musik till den svenska mässan - låt vara att de tvingas in i en för dem främmande tvångströja genom att anpassas till modern taktart och därigenom utsättas för en helt godtycklig och för dem väsensfrämmande rytmisering.

Den tongivande liturgikern i denna renässans är U L Ullman, vars teologi om gudstjänsten härom året var föremål för en mycket läsvärd doktorsavhandling av Oloph Bexell.⁷ Ullman betonade bl a även behovet av liturgiska bönegudstjänster vid sidan av högmässan och

tog 1908 initiativ till utarbetandet av ett vesperale där den klassiska vesperliturgin skulle ange mönstret. Resultatet blev emellertid en rad ritual av ganska konsertant prägel, vilket knappast var vad Ullman hade avsett men säkert vad i kommittén ingående musiker varit intresserade av att skapa.⁸ Ett närmande till tidegärdstraditionen hade onekligen ägt rum, men det hade föga likhet med det stilrena sätt på vilket Adell-Peters alltifrån sin första utgåva 1924 sökte levandegöra denna tradition.

Detta första häfte hade rubricerats "Evangelisk tidegärd" och hade dessutom på försättsbladet försetts med den övergripande texten "Ur den svenska kyrkans sångskatt".⁹ Efter ett kort gemensamt förord där källorna redovisas följer en inledning där redan den rollfördelning som skulle utmärka de båda utgivarna är tydligt skönjbar: inledningens första del "Om tidegärdens historia och beståndsdelar" är signerad Knut Peters, dess andra del "Om tidegärdens musikaliska utförande" Arthur Adell.

Inledningen omfattar tolv sidor och tidebönsmaterialen lika många. Man har valt ett tvärförmat så att hela psalmodiformeln skall rymmas på ett notsystem, varunder sedan följer alla versernas text, en textrad för varje vers. Genom psalmens textrader har dessutom lodräta linjer dragits före alla stavelser som skall underläggas accentnot, vilket gör att strukturen framträder mycket tydligt. Varje vers är numrerad och numret upprepas även före andra halvversen så att man inte ska hamna vilse. Även den enkla fyrledade hymnen ryms på ett notsystem, och därunder är varje strof på en textrad. Frågan är om inte denna första utgåva är den pedagogiskt bäst uppställda av Adell-Peters' samtliga utgåvor. De lodräta linjerna genom psalmtextens rader är ett grepp som inte förekommer i senare utgåvor, inte heller sättet att numrera verserna.

Det 12-sidiga häftet är ganska innehållsrikt, fast det i princip bara inrymmer tre tideböner: laudes, vesper och completorium. Men man har givit utrymme åt viss kyrkoårsväxling genom flera alternativa hymner och versiklar; completoriet upptar dessutom påskalternativ för responsorium och antifoner. Huvudkälla är som redan nämnts Ordo canendi, men Aspöboken och ytterligare ett par handskrifter nämns i förordet.

I vad mån ger nu de källor som använts denna tidegärd en svensk särprägel i förhållande till nutida romersk-katolsk tidegärdstradition före och efter Vaticanum II, och i vad mån är den överensstämmande? En viktig skillnad är de särskilda ingångsversiklarna i laudes ("Upphöjd vare du Gud över himmelen ...") och completorium ("Omvänd oss till dig, du vår frälsnings Gud ..."). De bidrar till att markera dessa tideböners särprägel; den romerska traditionen saknar dessa och inleder i samtliga fall enbart med "Gud kom till min räddning ...". Matutinen har dock i romersk tradition samma särskilda versikel som svensk tradition ("Herre, upplåt mina läppar ...") och efter Vaticanum II är det normala att den istället inleder laudes - den skall nämligen inleda dagens första tidebön, och matutinen har numera gjorts till läsegudstjänst som kan förläggas när som helst på dagen. I detta sammanhang kan påpekas att den särskilda versikel som i Den svenska tidegården inleder middagsbönen ("Herre, låt oss se din nåd ...") är en - i mitt tycke värdefull - innovation av Adell-Peters; både romersk och medeltida svensk tradition har också här "Gud, kom till min räddning ...". Jag skulle känna det som en utarmning att från "Den svenska tidegården" vända mig till "Kyrkans dagliga bön" just vad gäller ingångsversiklarna - utom kanske vad gäller den nya versionen av laudes.

Vi går vidare i häftet och kommer till psalmer och antifoner i laudes. Här är förlagan söndagens laudes enligt Ordo canendi som vad textvalet beträffar överensstämmer med, jag skulle tro, samtliga svenska källor (i återgivandet av melodierna finns smärre varianter). Söndagens laudes har här en särskilt festlig prägel genom att psalmerna fått antifoner ur Uppenbarelseboken. Två av dem har tagits med i "Evangelisk tidegärd", det trefaldiga helig i Upp 4:8 till en melodi besläktad med allmänna seriens högmässohelig och "Lovet och priset" ur Upp 7:12. Dessa rika och sköna melodier saknas i de romerska antifonalerna. I senare utgåvor av "Den svenska tidegården" med tillhörande antifonale har dessa antifoner placerats om så att "Helig" används som Magnificatantifon (så f ö redan i "Evangelisk tidegärd" där den används två gånger) på tisdagen och "Lovet" som (en mycket använd och omtyckt) Benedictusantifon på lördagen.

Just antifonerna till veckodagarnas Benedictus och Magnificat hör till de enligt min mening värdefulla innovationerna i "Den svenska tidegården". Traditionellt - både i romersk och svensk tradition - tas under vardagarna antifontexten ur lovsången (så även i Mässbok II). Det medför ett starkt slitage av dessa texter, och det skulle kännas torftigt att återgå till ett sådant bruk när man blivit invand med de väl valda antifonerna i "Den svenska tidegården". Dessa är, som vi just exemplifierat, ibland hämtade ur svenska källor men omplacerade. Melodimaterialet är genomgående traditionellt (även romerska källor har använts) men textvalet är i några fall en innovation. Även lördagens och söndagens lovsånger har i "Den svenska tidegården" fasta antifoner; traditionellt växlar dessa varje vecka efter kyrkoåret vilket i och för sig är en god tanke men avsevärt försvårar sjungandet av cantica.

Går vi till vespem i "Evangelisk tidegård" finner vi en rad korta lättsjungna antifoner mycket olika de rikt utsirade vi mötte i laudes. Källan är fortfarande Ordo canendi, och de är hämtade ur lördagens vesper och finns i alla svenska källor, med smärre melodiska varianter. Vi söker förgäves dessa antifoner i Antiphonale romanum men kan däremot finna dem i Antiphonale monasticum. Detta hänger samman med att den romerska tidegården har genomgått en rad textreformer och medan antifonen tidigare ofta utgjordes enbart av en halvvers - vilket kan vara en reminiscens av en ursprunglig användning som återkommande omkväde - har man senare i allmänhet valt en helvers. Detta gör att en mängd genuint gregorianskt melodimaterial blivit oanvändbart och att åtskilligt av melodimaterialet i Antiphonale romanum är sent tillkommet och inte alltid stiltroget. De som sammanställt Antiphonale monasticum har gått varsammare fram och sökt bevara det traditionella, genuina melodimaterialet, vilket förutsätter ett val av texter som passar till detta.

När Adell-Peters förlitade sig på reformationstidens svenska källor kunde man egentligen inte veta om de representerade en genuin och äkta gregoriansk tradition. Det var först under sina senare års forskning som Adell fick tillfälle att noggrant inventera och pröva de svenska källorna och jämföra dem med de bästa kontinentala och engelska källorna, sådana som den

moderna gregoriansk forskning framhävt. Resultatet är att de svenska källorna faktiskt representerar en genuin tradition med vissa särdrag men i stort sett i samklang med kontinentala och engelska traditioner (släktskapen med det engelska materialet är särskilt påtagliga). Förtroendet för de svenska källorna var alltså ingen felsatsning.

Men jag återgår till det första häftet av "Evangelisk tidegård" och kommer så till completoriet. Ordo canendi är fortfarande källan men nu är att märka att traditionen är sällsynt fast och enhetlig just när det gäller completoriet. Traditionellt har det inte funnits olika completorier för olika veckodagar utan samma completorium har använts dagligen. Svensk tradition innehåller dock ganska många kyrkoårsvariationer. I Antiphonale romanum förbehölls det traditionella completoriet för söndagen och så införde man nya completorier för veckans vardagar. Det var dock bara psalmerna som växlade, inte hymn och Nunc dimittis-antifon, och den kyrkoårsväxling som finns i det traditionella svenska materialet saknas här. I "Den svenska tidegården" har man kombinerat den svenska traditionens kyrkoårsväxling med den nyare romerska veckodagsväxlingen och dessutom byggt ut den senare med egen hymn och (genomgående väl vald) Nunc dimittis-antifon. Att completoriet blivit en så omtyckt gudstjänst är väl om något ett tecken på hur väl utgivarna lyckats med sina kompletterande innovationer inom en fast traditionell struktur.

I "Kyrkans dagliga bön" har man anknutit till "Den svenska tidegårdens" veckodagsinnovationer (men med vissa irriterande förskjutningar, så att t ex fredagscompletoriets inriktning på Kristi lidande har förfuskats). Däremot saknas kyrkoårsväxling (frånsett traditionella mindre förändringar under påsktiden). Vidare har "Den svenska tidegården" i enlighet med svensk tradition försett completoriet med ett kort inledande skriftermål. Allt sammantaget skulle jag känna det som en avsevärd andlig förlust att från completorierna i "Den svenska tidegården" övergå till dem som erbjuds i "Kyrkans dagliga bön".

Men jag har återigen kommit bort från det första häftet av "Evangelisk Tidegård". Vad jag vill framhäva var att vi redan här möter söndagscompletoriet i den gestalt det haft i alla upplagor av tidegård och antifonale (frånsett

hymnen), och detta i en musikalisk utformning som troget återger en ovanligt enhetlig tradition där svenskt och kontinentalt överensstämmer.¹⁰ Jag är förvånad och besviken över att man på nutida svenskt katolskt håll inte ser något värde i att ansluta till denna tradition - jag återkommer härtill.

Jag har uppehållit mig så länge vid det första häftet av "Evangelisk tidegård" därför att grundprägelns hos "Den svenska tidegården" redan där är given. Det där presenterade, starkt begränsade materialet har troget bibehållits som modell för den fortsatta utbyggnaden.

Nu något mer sammanfattande om "Den svenska tidegården" i denna dess utbyggda gestalt, och detta i jämförelse med "Kyrkans dagliga bön". På nytt tar jag mig friheten att citera ett parti ur min tidigare nämnda recension:

"Den svenska tidegården" innehåller ett veckoefficium och därtill ett relativt fylligt kyrkoårsmaterial. För söndagen upptas alla de åtta traditionella tidebönerna, medan man övriga veckodagar stannat vid fyra: laudes, under dagen, vesper och completorium. Under kyrkoårstiderna är alltid matutinen med jämte dessa fyra. Antalet psalmer har begränsats till tre i de större tidebönerna i stället för de traditionella fem eller nio.

Händelsevis har denna struktur kommit att bli ganska lik den som den officiella katolska tidegården erhållit genom påven Paulus VI:s apostoliska konstitution *Laudis canticum* från 1970. Också här har antalet tideböner reducerats: primen har såvitt jag kunnat se helt försvunnit, och det räknas som normalt att man av övriga tre mindre böner under dagen bara brukar en (även om möjligheten att bruka alla tre bibehållits). En likhet är också att antalet psalmer i varje tidebön begränsats till tre. Övriga nyheter i *Laudis canticum* är att matutinen har förändrats till en läsningsgudstjänst som kan förläggas när som helst under dagen samt att psalteriet uppdelats på fyra veckor i stället för på en - jfr anglikansk tradition! Den svenska tidegården har stannat vid ett urval av psaltarpsalmer, i en fast veckoserie med ibland flera alternativ,

och några psalmer reserverade för viss kyrkoårstid."

Fastän jag genomgående talat om Adell-Peters som utgivare (och de står ju faktiskt tillsammans för alla sina utgåvor) är det ingen tvekan om att "Den svenska tidegården" framför allt är en skapelse av Knut Peters. Denne hade genom sitt ingående studium (i och för utgivning) av *Breviarium lincopense* (lätt åtkomligt för honom på stifts- och länsbiblioteket i Linköping under hans år i V Tollstad) den medeltida tidegårdstraditionen på sina fem fingrar, och han skaffade sig också överblick över de svenska musikhandskrifterna. Givetvis studerade han också den romerska traditionen som han även utnyttjade. Påfallande är att han då nästan genomgående brukade *Antiphonale romanum* men föga intresserade sig för den i vissa avseenden mer genuina tradition som möter i *Antiphonale monasticum*, detta till skillnad från Finn Viderö, som för det danska antifonalets vidkommande haft *Antiphonale monasticum* som huvudkälla.

Peters följde traditionen mycket nära också i valet av psaltarpsalmer för olika tideböner. Han utgick från det medeltida psalteriet, inte från det starkt förändrade som fanns i det nyare romerska breviariet och antifonalet. I det medeltida psalteriet är det matutin och vesper som är de tunga psaltaranvändarna, och där läses psalmerna i stort sett i nummerordning. Den viktiga gränsen går mellan psalm 109 och 110. Psalmerna 1-109 är matutinpsalmer och psalmerna 110-147 vesperpsalmer, dock med undantag av 118 och den långa 119 vilka brukas i de fyra korta tiderna under dagen. *Laudes*- och *completoriepsalmer* är handplockade. I *completoriet* läses dagligen psalmerna 4, början av 31, 91 och 134; i *laudes* är några psalmer fasta, särskilt 148-150 som dagligen avslutar psalmavdelningen, andra skiftar efter veckodagarna. *Psalteriet* i "Den svenska tidegården" följer inte detta mönster slaviskt och eftersom matutinen inte förekommer dagligen har dess psalmer spritts över övriga tideböner. Men det skulle inte falla Peters in att använda någon av de relativt få traditionella *laudespsalmerna* på annan plats än i *laudes* eller någon av *completoriepsalmerna* på annan plats än i *completoriet*. *Vesperpsalmerna* är med få undantag valda bland dem som traditionellt hör dit. Men Peters går selektivt tillvä-

ga. Han väljer de psalmer som framstår som mest tillgängliga och användbara genom sitt andliga innehåll och utmönstrar de övriga.

Denna selektiva inställning till psaltarmaterialet har säkert i hög grad underlättat tidegärdens ingång i församlingarna. Samtidigt är det väl den punkt som väckt störst otillfredsställelse bland trängna tidebönsanvändare, och i vissa kretsar har "Den svenska tidegården" kompletterats med andra psaltarutgåvor. I ett fall är det Adell-Peterska ställningstagandet särskilt anmärkningsvärt. Det gäller psalm 110, den i Nya testamentet flitigast citerade av alla psaltarens psalmer och tolkad som avseende den uppståndne Kristus' upphøjelse och delaktighet i Guds världsherravälde. Som den första av de traditionella vesperpsalmerna inleder den söndagsvespern och ger denna sin prägel. Peters lät den falla och ersatte den med den älskade herdepсалmen nr 23. Först i 1977 års upplaga av tidegården återställdes 110 som psalm i söndagsvespern, men alternativet med 23 kvarstår; över huvud har psalteriet i 1977 års upplaga fått en inte oväsentlig utökning. Jag tycker nog emellertid att 4-veckorspsalteriet i "Kyrkans dagliga bön" har mycket som talar för sig, även om det vid gudstjänster i en vidare församling nog alltid är nödvändigt att förfara selektivt.

Knut Peters hade sammanställt komplett musikmaterial även till "Det svenska antifonalet II" varav utgivningen inte blev klar förrän nästan 10 år efter Peters' död. Det bör noteras att om "Det svenska antifonalet I" väsentligen byggde på svenska källor, dock med inslag även från Antiphonale romanum, särskilt i vardagarnas kompletterier och i vissa canticum-antifoner, så blev Antiphonale romanum faktiskt huvudkälla för "Antifonale II", kyrkoårsdelen.¹¹ (Det skall här infogas att det romerska kyrkoårsmaterialiet inte har genomgått textliga bearbetningar på samma sätt som veckoefficient och att musiktraditionen därför här är mer intakt.) Den här ändrade policyn i "Antifonale II" berodde nog delvis på att det svenska materialet är ofullständigt men delvis också på att Peters inte på detta stadium kände samma behov att legitimera tidegårdssången med att konsekvent kunna visa upp att källorna var hämtade, inte från samtidens Rom utan från ett evangeliskt Sverige, om än rätt avlägset. Som väl är har ju det ekumeniska klimatet förändrats väsentligt sedan början av

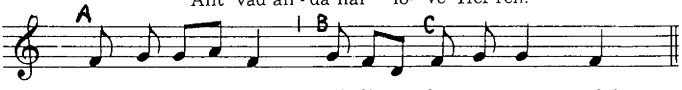
1920-talet. Man kan bara se på de många positiva reaktionerna från svensk-kyrkligt håll på utgåvan "Kyrkans dagliga bön". Ingen förefaller tycka det vara konstigt eller opassande om material därifrån skulle komma till användning även inom Svenska kyrkan.

I sin textunderläggning arbetade Peters huvudsakligen med individuella antifoner, sökte överflytta en given text med bibehållande av melodin eller, om det inte gick, hitta en annan melodi som den passade bättre till. Ibland var utgångspunkten snarare en bra melodi, som han sökte finna en lämplig text till. När Finn Viderö kom igång med sin utgåva av det danska antifonalet arbetade han mer metodiskt utifrån melodifamiljer och konstruerade nya antifoner som inte helt svarade mot någon individuell förlaga men ändå ägde sådana karakteristika att de oproblematiskt passade in i melodifamiljen. Adell samlade under sina sista år ett mycket stort material till sådana melodifamiljer, där man genom att leta bland ett antal varianter ofta kan hitta en god lösning på något specifikt underläggningsproblem. Variantfloran blev särskilt stor genom att han inte bara höll sig till melodifamiljer inom en och samma tradition utan just i jämförelser mellan svenskt, kontinentalt och engelskt samlade nya varianter. Jag har haft stor nytta av detta material i de reviderade delar av "Antifonale I" som nyutgivits under 1970-talet, liksom i min egen utgåva "35 psaltarsånger".¹² Peters' textunderläggningar i "Antifonale" I-II pendlar alltför mycket mellan det geniala och det mediokra. En svaghet i "Antifonale I" är tendensen att i en i princip för kort melodi för en för lång text foga in en rad extratoner på samma tonläge för att klara de övertaliga stavelserna; resultatet blir att smidiga melodiska helheter upplöses i hackighet. Förhoppningsvis är sådana svagheter eliminerade i de reviderade utgåvorna. Även i "Antifonale II" finns motsvarande svagheter om än i mindre utsträckning, men det finns inte så få underläggningar där som känns allmänt knöliga.

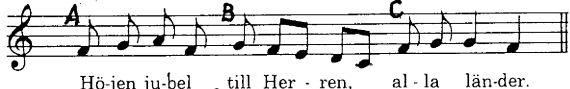
Hymnerna har jag inte sagt mycket om. De har kanske varit den svagaste punkten i "Den svenska tidegården", och har en medioker text försetts med en ovanligt krusig melodi har det inte varit någon större glädje med att sjunga den. Till 1977 års utgåva hade gjorts en kraftansträngning att få fram nya texter och i de revide-

ANTIFONFAMILJ I SJÄTTE TONARTEN

1 Allt vad an - da har lo - ve Her-ren.

2 Her - re, giv mig vil - lig - he - tens an - de!

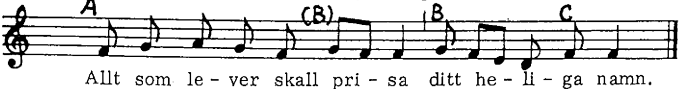
3 Min Gud kom-mer mig till mö - tes med sin nåd.

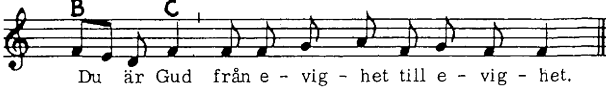
4 Hö-jen ju-bel till Her - ren, al - la län-der.

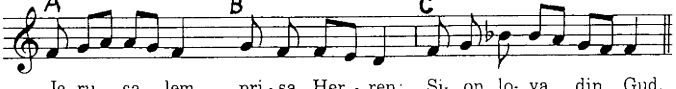
5 Her - rens kär - - lek fyl - ler he - la jor - den.

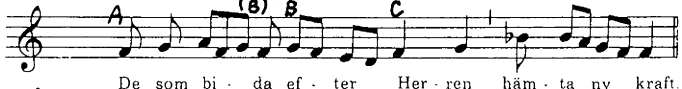
6 Lo-vad va-re Her - ren i e - vig - het. A - - men.

7 Stor är Her - ren, rik på kär - lek, värd att pri - sas.

8 Allt som le - ver skall pri - sa ditt he - li - ga namn.

9 Du är Gud från e - vig - het till e - vig - het.

10 Je - ru - sa - lem, pri - sa Her - ren; Si - on, lo - va din Gud.

11 De som bi - da ef - ter Her - ren häm - ta ny kraft.

12 De som sår un - der tå - rar skall skör - da med ju - bel.

 Hal - le - lu - ja, hal - le - lu - ja.

Antifonfamilj i sjätte tonarten De tolv antifonerna är varianter av en och samma grundmelodi (obs att nr 3 är upptransponerad en hel ton). De är hämtade ur tre moderna svenska utgåvor: Veckans laudes, utg LPS, 1975 (nr 1, 3, 4, 6 o 10); Veckans middagsböner, utg LPS, 1974 (nr 2 o 11); R Holte, 35 psaltarsånger, 1983 (nr 5, 7, 8, 9 o 12). Melodins enastående flexibilitet, som kan studeras i det rikhaltiga latinska källmaterialet, gör att den absolut naturligt kunnat anpassas till de tolv svenska antifontexterna. För överskådliggighets skull har melodin här tredelats. Under A rör sig melodin mellan grundton och tuba (psalmodins recitationston): f-g-a-(g)-f, under B rör den sig ned en ters eller kvart under grundtonen: g(a)-f-(e)-d-(c), varpå den under C återgår till läget A men undviker upprepning: i 1-6 nöjer den sig med en diskret avtöning f-g-g-f, i 7 förkortat till f-f; i 10-12 bildar slutet i stället melodins kulmination genom att gå upp till b: f-g-b-a-g-f; 9 är en originell variant genom att ledet A uteslutits och varför tubatonen nås först i slutledet: f-g-a-f-g-f. Nr 1 är också originell genom sin starka koncentration; här har den nedåtgående rörelsen i B-ledet slopats. Även övriga tonarter innehåller melodifamiljer.

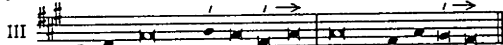
rade musikutgåvorna under 1980-talet plockades de krusigaste melodierna bort och ersattes med enklare och mer sångbara. Bruno Ståbleins utgåva av hymner var härvid till stor nytta. Det är intressant att se att tidegårdens hymnmateriel ändå i så stor utsträckning kommer till användning också i "Kyrkans dagliga bön", samtidigt som denna utgåva påtagligt berikar vårt hymnbestånd med ett mycket stort antal nya texter, huvudsakligen översättningar.

Tidegårdens antifonmateriel kan aldrig upphöra att fascinera mig. Det ger genom sin flexibilitet och enkla skönhet en perfekt musikalisk dräkt för bibeltexter, och att det skulle passa sämre till svensk än till latinsk text är rena nyset, enligt min uppfattning - just för att det med sina många varianter är så flexibelt. Den strikt formelartade psalmodin är på ett helt annat sätt problematisk, även om det svenska språkets motspänstighet ofta överdrivs och man då förbiser att de latinska psalmverserna inte heller alltid passar så perfekt till psalmodiförmerna.

Personligen är jag dock öppen för försök med något förenklade och med hänsyn till svenska språket översedda melodiformler. En mycket intressant ansats i denna riktning föreligger i den tyska sångboken "Gotteslob" som nu tycks användas i hela det tysktalande katolska Västeuropa. Som smakprov återger jag dess version av Simeons lovsång ur söndagscompletoriet.¹³ Här har man också överfört den traditionella antifonmelodin, vilket långtifrån alltid är fallet i dessa psalmodier. Nog förefaller mig denna version ligga väl i linje med den enda Nunc dimittis-sång som har gammal tradition, och en ovanligt enhetlig sådan, för sig, och detta trots det lätta ingreppet i psalmodistrukturen. Jämför gärna med nr 677 i psalmboken som återger det svenska antifonalets version men anpassad till texten i NT 81!

Nunc dimittis

IIIa. Q28

1. Nun läßt du, Herr, deinen Knecht, *
wie du gesagt hast, in Frieden scheiden.
2. Denn meine Augen haben das Heil gesehen, *
das du vor allen Völkern bereitet hast,
3. ein Licht, das die Heiden erleuchtet,
und Herrlichkeit für dein Volk Israel. —
4. Ehre sei dem Vater und dem Sohn *
und dem Heiligen Geist,
5. wie im Anfang, so auch jetzt und alle Zeit *
und in Ewigkeit. Amen. *Kehrvers*

De psalmtoner som bifogats "Kyrkans dagliga bön" förefaller mig ha avlägsnat sig betydligt längre från de gregorianska förlagorna än de som finns i "Gotteslob" och jag har svårt att tro att de är slitstarka. Känslan av trivialitet, som man aldrig förnimmer inför de klassiska psalmtoner, smyger sig på. En verkligt underlig, och till oigenkänlighet förvanskad, version av söndagens Nunc dimittis sprids just nu som smakprov ur ett kommande svenskt katolskt antifonale. Antifonen har fått en gestalt som den säkert inte har någon annanstans i världen och psalmodin är så förändrad att den inte har några likheter alls med den traditionella. Varför välja en så sekterisk lösning i en ekumenisk tid?

Ant. till Nunc dimittis (3)

Skyd - da oss, o Her - re, me - dan vi va - kar, I be -
va - ra oss då vi so - ver, så att vi va - kar med Kris - tus.
och kan vi - la i trygg - het.
Första versen:
Her - re, nu låter du din tjänare gå hem, i frid, som du har
Följande verser:
lo - vat.

LOBGESANG DES SIMEON

700

1 [V] Sei un - ser Heil, o Herr, der weil wir
wa - chen, [A] be - hü - te uns, da wir schla - fen,
auf daß wir wa - chen mit Chri - stus und ru -
hen in Frie - den.

NOTER

1 R Holte, Kyrkans dagliga bön, Signum årg 16/1990, s 173ff

2 Kyrkans dagliga bön I-II (ca 3 000 s), utg Stockholms katolska stift och Liturgiska nämnden 1990

3 Den svenska tidegården, 1 uppl, utg A Adell och K Peters, utkom 1934 på Gleerups, Lund; den hittills senaste, den 7:e, utg Laurentius Petri Sällskapet, utkom 1982 på Pro veritate, Uppsala

4 Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571 finns utgiven av Samfundet pro fide et christianismo, med historisk inledning av Emil Färnström, Diakonistyrelsens förlag, Stockholm 1932

5 De officiis har utgivits med översättning och kommentar av Nat Fransén under benämningen Sveriges första evangeliska gudstjänstordning, Svenska Bokhandelscentralen, Stockholm 1927

6 Se närmare K Peters, Den gregorianska sången, 1930, s 44ff, och A Adell, Gregorianik I, 1963, s 6f

7 O Bexell, Liturgins teologi hos U L Ullman, Almqvist & Wiksell Int, Stockholm 1977

8 Ibid, s 239-249

9 Häftet var som man numera säger utgivet på eget förlag. Det var tryckt i Lund 1924 och kunde "rekvireras från utgivarna" till det habila priset av kr 1:25

10 Senaste utgåvan (den femte) finns i Veckans completorier, utg LPS, 1981

11 Det svenska antifonalet I utg A Adell-K Peters utkom 1949, del II 1959. Observera att medan Evangelisk tidegård 1924 innehöll musik, är Den svenska tidegården alltifrån 1 uppl 1934 enbart en textbok, som alltså behövde kompletteras med ett särskilt antifonale; material till ett sådant presenterades i flera olika upplagor före den samlade utgåvan från 1949 o 1959

12 Se referenser i n 10 och nedan i anslutning till notexemplen

13 Gotteslob, Katholisches Gebet- und Gesangsbuch, herausgeg von den Bischöfen Deutschlands und Österreichs und der Bistümer Bozen-Brixen und Lüttich, Köln 1975, nr 700

Summary

THE LITURGY OF THE HOURS IN SWEDISH TRADITION

The 16th century church reform in Sweden meant no radical break with traditional liturgy. Mass as well as office hours were appreciated and preserved. The first evangelical archbishop in Sweden, Laurentius Petri, had a great personal engagement in questions concerning the liturgy. In his book *De officiis*, he gave detailed instructions for the continued and adapted use of the traditional breviaries and antiphonals. Since the office hours were mainly a concern for priests and students, it is for him natural and useful that they should be performed in Latin (though lectures and the major canticles could be performed in Swedish). The mass, however, being the main Sunday service for the congregation, should be performed in Swedish.

In manuscripts and prints from the 16th century, we therefore find the Gregorian melodies of the *ordinarium missae* adapted to Swedish texts, and the traditional texts and melodies of the *proprium missae* replaced by Swedish hymns (still, the introits for the great festivals are preserved in their Latin form). The texts and melodies for the office are, however, mainly given in Latin; as late as 1620 and 1623 new song-books, containing i.a. office melodies (also mass introits) with Latin text, were printed in Sweden. However, in the official liturgy and hymn book from the 1690s the Latin has (with a few exceptions) been eradicated, and the texts which had not been translated earlier are therefore lost, with their melodies. From the office hours only the four major canticles remain, with Swedish texts adapted to the traditional melodies, and on top of this quite a number of traditional hymns.

Whereas liturgical life gradually deteriorated during the following centuries, a growing interest for the revival of the traditional liturgy (including the office hours and the Gregorian chant) appeared at the end of the 20th century, with bishop U L Ullman in the diocese of Strängnäs as the main inspiror. In the new liturgical books from the 1890s the traditional liturgical form of the mass was restored and many of

the old Gregorian melodies for the *ordinarium missae* revived.

In 1924, the two priests, Arthur Adell and Knut Peters, started their work to edit a breviary and antiphonal covering the whole church year. The first leaflet of *Evangelisk tidegård* contained three hours for Sunday, with Swedish text adapted to Gregorian melodies taken from Swedish sources of the 16th century. During the following years, a series of new editions appeared with the material gradually expanded. *Den svenska tidegården*, 1934, was a breviary covering all days of the week and also the Church year (but containing no music). The complete edition of the music is given in *Det svenska antifonalet* I, 1949 (covering the hours of the week), and II, 1959 (covering the Church year). The breviary has been revised and reprinted several times; the 7th edition (with the Laurentius Petri Society as editor) appeared in 1982. The first part of the antiphonal was revised during the 1970s and published in three separate volumes: *Veckans completorier*, 1973 (1981), *Veckans middagsböner*, 1974, and *Veckans laudes*, 1975.

The first leaflet of *Evangelisk tidegård* contained two prefaces, the first one by Peters commenting on "the history and parts of the office hours" and the second one by Adell commenting on "the musical performance of the hours". This division of tasks is most characteristic for their joint work. The Swedish breviary and antiphonal is in fact almost exclusively designed by Knut Peters, whereas Adell's contribution lay mainly in teaching how to perform the melodies. Surely Adell alone finished the edition of the antiphonal with its second part in 1959, but Peters had left behind him the complete manuscript for this volume also, when he died in 1951. In the 1910s and 20s already, Peters had acquired a thorough knowledge of the medieval Swedish breviary and antiphonal tradition and its continuation from the epoch of Church reform and onwards. For Adell, the methodical research of Gregorian chant came late in life and he did not achieve to write down his most interesting results before his sudden death in 1962.

The first leaflet from 1924 took all the melodies from Swedish 16th century sources. It was important for Adell and Peters to be able to show that their edition of office hours was not a loan from contemporary catholicism but represented a genuine Swedish and evangelical tradition. In the complete antiphonal, 1949-59, Swedish sources still dominate part I whereas part II is more adapted to contemporary Roman editions. This change is partly due to the incomplete Church year material in Swedish sources, partly to a certain shift from evangelical to ecumenical motivation for their work.

In the research begun during his last years, Adell i.a. aimed at an evaluation of the Swedish sources in comparison with the earliest and best continental and English sources. He did in fact find that they represent a very good tradition, and, for the hours of the week, a much better tradition than the contemporary *antiphonale romanum* where many non-authentic antiphon melodies had been included as a consequence of text reforms. Through his comparative studies of Swedish and international sources, Adell could establish the existence of melody families with extremely many variations. Whereas Peters, in his work of adaption, tried to adapt Swedish texts to individual melodies, the material assembled by Adell has opened up the possibility to adapt Swedish texts in the light of whole families and so made it much easier to create a melody variant which is exactly suited to the actual text and at the same time fills the claim of authenticity. This method has been used in the revised editions of antiphonal I in the 70s, and in R. Holte's edition of 35 *psaltarsånger*, 1983. (See the example with 12 antiphons taken from these editions and belonging to one melody family.)

Last year, the first official catholic breviary in the Swedish language appeared (*Kyrkans dagliga bön*, I-II, 1990), being mainly a translation of the reformed Roman breviary outlined in the apostolic constitution *Laudis canticum* from 1970 but in details using material from *Den svenska tidegården*. Accidentally, the main structure of *tidegården*, with a reduced number of hours and of psalms for each hour, compared with traditional breviaries, is rather like the one prescribed in *Laudis canticum*. *Tidegården*, however, contains only a broad selection of psalms,

whereas *Kdb* has the Psalter nearly complete, distributed in four weeks. Some specific and most valuable material in *tidegården* not contained in *Kdb* is: specific introductory versicles for lauds and compline (traditional Swedish) and sext (ingeniously chosen by Peters); antiphons for *Benedictus* and *Magnificat* (the text not taken from the canticle itself) specific for all week-days (an invention by the editors though partly using traditional Swedish material; similar material used for *Nunc dimittis* has been taken over by *Kdb*); special *proprium de tempore* for compline also, according to medieval Swedish tradition further developed by the editors.

An antiphonal corresponding to *Kdb* has not yet been published but is under preparation and drafts of parts of it have appeared. The present author can accept simplifications of the traditional psalmody in line with the ones practised by German-speaking catholics (in the widespread hymn-book *Gotteslob* 1975) but finds the ones presupposed in *Kdb* too far-going. The two last note examples show the German version of *Nunc dimittis* for Sunday compared with a version proposed for Swedish catholics. The German version is most faithful to the unusually unitary traditional form of antiphon and psalm given also in *Det svenska antifonalet*, whereas the version intended for Swedish catholics is very deviating; it is indeed labelled "secteric" by the author.

Knut Peters och den svenska tidegården

Av Pehr Edwall

Knut Peters föddes 1894 i Fjällbacka, son till sedermera kyrkoherden i Rommele Anders Johan Petersson. Efter studier i Uppsala blev han 1916 prästvigd i Göteborg och var i tio år komminister i Västra Tollstad i Linköpings stift, för att 1930 återbördas till hemstiftet som kyrkoherde i Söndrum och Vapnö. Han avled 1950.

Peters studieår i Uppsala sammanföll med en nydaningstid på det kyrkomusikaliska området. Edvard Rodhe hade 1917 gett ut en banbrytande undersökning av musikhandskrifter från reformationstiden. En omfattande forskning kom att inriktas på detta område. Tobias Norlind, Nathanael Fransén, Carl-Allan Moberg och i Finland Olav Schalin kartlade materialet och dess musikhistoriska sammanhang, medan tonsättare som Otto Olsson, John Morén och Richard Norén gav den gregorianska musiken ett nytt rum i 1900-talets kyrkomusik och kyrkosång.

Under sin uppsalalid fängslades Knut Peters av den förste evangeliske ärkebiskopen Laurentius Petri och hans insatser för reformationstidens kyrkosång och gudstjänstliv. Peters studier förde honom fram till att utforska sambandet bakåt mot medeltiden och framåt mot reformationsårhundradets och 1600-talets tidegårdsmaterial. Därmed var Knut Peters livsuppgift utstakad: att lyfta fram detta rika stoff och göra det levande i den nutida svenska kyrkans liturgi.

Medan Peters var präst i V Tollstad lärde han känna Arthur Adell, som samtidigt var kommunist i Stjärnorp. Detta blev grunden till en livslång vänskap och ett livslångt samarbete

på den gregorianska musikens område. De båda kompletterade varandra på ett lyckligt sätt. Peters var forskaren, Adell den mera praktiskt orienterade uttolkaren. Visserligen var Knut Peters en intensivt musikalisk människa, men han saknade sångröst. Hans hustru Karin, som var organist, bistod honom i hans arbete, och Arthur Adell med sin ljusa tenor gav ljud och ton åt de gamla melodierna.

Med förenade krafter arbetade Peters och Adell ut det första häftet av Evangelisk tidegård, som kom ut 1924. Det omfattade en principiell inledning och tidegudstjänsterna för en söndag med dess helgmål. 1927 och 1933 såg nya upplagor dagens ljus. 1934 kom Veckans tideböner med laudes, sext, vesper och completorium för veckodagar och dessutom matutin, prim och non för söndagar. Detta var ett betydelsefullt framsteg utöver den ringa begynnelsens dag. Boken fann en avsevärd användning - visserligen inte som utgivarna hade hoppats som sjungen utan mest som läst tidebön.

Arbetet gick vidare. 1939 utgavs Svensk tidegård, som även innefattade tidegudstjänster för kyrkoårets speciella sön- och helgdagar. I Den svenska tidegården, 1944, hade materialet kompletterats. En särskild musikupplaga framlades i Svenskt antifonale I, 1949, som innehöll musiken till veckans tideböner. Svenskt antifonale II kom ut 1959, alltså efter Peters bortgång, och återgav tidegårdens kyrkoårsmusik. Därmed förelåg musik till hela den svenska tidegården. Denna har för senare utkommit i flera upplagor, den sjunde 1982.

Det är ett ofantligt arbete som efterhand har burit denna rika frukt; ett arbete som inte bara har krävt överblick av medeltidens och reformationstidens tidegårdsmaterial utan också en fullkomlig akribi i detaljerna och ett vaket sinne för det nutida gudstjänstlivets behov. Peters och Adell ägde dessa förutsättningar. Annars hade detta magnum opus aldrig kunnat ta gestalt.

Peters, vars lärda studier ledde fram till en gedigen teol lic-examen, gav 1930 ut en koncentrerad och uppslagsrik bok om Den gregorianska sången. I den nämner han en rad Pia desideria, fromma önskingar, som man knappast väntar sig skall kunna uppfyllas. Det är intressant att efteråt konstatera, att de flesta av dessa önskemål faktiskt har infriats. Det berodde på flera orsaker, dels den ecklesiologiska forskningen, dels den högkyrkliga väckelsen från 1940-talet och framöver.

1941 stiftade Peters och Adell Laurentius Petri Sällskapet. Detta sällskap har bedrivit kyrkomusikalisk kursverksamhet och gett ut en urkundsserie av äldre kyrkomusikaliska handskrifter och tryck, först Hög- och Bjuråkerhandskrifterna 1942. I serien ingår bl a Missale Lundense, Graduale Arosiense och Breviarium Lincopense. Den sistnämnda utgåvan är Knut Peters verk även om han före sin bortgång endast hann med att ge ut första delen (1950); de övriga sex volymerna ederades av Bengt Strömberg, I Peters och Karl-Erik Wallin.

Knut Peters var en lärd och älskvärd man, vänsäll och humoristiskt ironisk. Men sågs han någon gång förtretad, så var det uti vredesmod. Och han fattade humör när kyrkomusikalisk stil var i farozonen. Det var den enligt hans mening när Koralboken 1937 kom ut, med sitt inslag av anglosachsiska melodier och texter. Albert Runbäck i Båstad och Knut Peters gav därför ut Svensk koralbok på Gleerups förlag. Detta ledde till en het strid mellan biskop Gustaf Aulén och Peters-Runbäck. Konflikten ebbade så småningom ut och Svensk koralbok levde kvar vid sidan av den officiella utan större slitningar. Fast man kan ju förstås undra vad Knut Peters skulle ha tänkt och sagt, om han hade sett den nuvarande psalmboken och koralboken!

Peters artiklar i Svenskt gudstjänstliv handlade ingalunda bara om tidesången utan också om mässmusiken, t ex introitusmomentet, prefationerna och musiken till Nicaenum. De nya

mässböckerna har i stor utsträckning bevarat den gregorianska traditionen. Den nya introitusserien föreligger sålunda i en ovanligt ren och förebildlig form och det är möjligt att genomföra en svensk högmässa med klassisk gregoriansk musik från den första tonen till den sista. Detta hade knappast varit tänkbart utan Knut Peters och Arthur Adells insatser på den gregorianska sångens område.

Summary

KNUT PETERS AND THE SWEDISH BREVIARY TRADITION

Knut Peters was born in 1894 at Fjällbacka in the diocese of Gothenburg. After studies at the University of Uppsala, he was ordained in Gothenburg in 1916. For ten years he was pastor in the parish of V Tollstad in the diocese of Linköping. In 1930 he became rector of the parishes of Söndrum and Vapnö in the diocese of Gothenburg. He died in 1951.

Peters' years in Uppsala coincided with a renewal in the church music field. Edvard Rodhe had in 1917 published his dissertation on church music manuscripts from the Reformation period in the Church of Sweden. Quite a few research works on the same lines were published, e g by Tobias Norlind, Nathanael Fransén, Carl-Allan Moberg and in Finland Olav Schalin. Composers as Otto Olsson, John Morén, Richard Norén and others gave the Gregorian tunes a new place in the 20th century church music.

Peters' studies were focused upon Laurentius Petri, the first evangelical archbishop of Sweden, and his learned and practical efforts for the liturgical life and the ecclesiastical song in the reformed church of Sweden. Peters started studying the Gregorian music in its medieval context and its function during the Reformation century and onwards in order to make these musical treasures known and used in the liturgical life of today's Church.

As pastor at V Tollstad Peters met Arthur Adell, who was at the time pastor of Stjärnorp, not far from Peters' parish. This was the beginning of a life-long friendship and co-operation. Peters was the learned researcher, Adell the more practical man, both with a deep feeling for the values of Church music and for the need of a renewal of liturgical life and prayer.

Together they edited the first leaflet of "Evangelisk tidegård" in 1924: the Sunday hours. In 1934, "Veckans tideböner" followed: four hours for weekdays, nine for Sundays. The books were rather widely used - less as sung than as said hours.

But the work continued. In 1939, "Svensk tidegård" appeared, containing the hours for the

whole ecclesiastical year, and in the 1944 edition (of Den svenska tidegården) the material was completed. A special music edition was "Svenskt antifonale" I (1949), and II (1959) - but by then Peters was dead.

The above was all an enormous achievement. It requested a general survey of medieval and later material, a painstaking accuracy and a keen sense for the needs of liturgy today. Peters and Adell founded the Laurentius Petri Society which has arranged church music conferences and published a series of old church music manuscripts and prints. The series comprises e g Missale Lundense, Graduale Arosiense and Breviarium Lincopense. The latter edition is a work by Knut Peters, even though he edited but the first volume (in 1950) before he died.

The Laurentius Petri Society also publishes the periodical Svenskt gudstjänstliv, where Knut Peters made important contributions on Breviary and Mass music.

Knut Peters was a friendly and peaceful man, humourous and ironical, but he was roused when sober musical style was in danger. In his opinion this was the case when the new Hymn-book (1937) presented quite a few Anglo-Saxon texts and tunes. He and Albert Runbäck published "Svensk koralbok", which offered a stricter choice of melodies. The official Hymn-Book Commission, heralded by bishop Gustaf Aulén, opposed strongly, and the fight continued for some years until it eventually eased off. One wonders what Knut Peters would have thought and said, if he had seen the present Hymn-book of the Church of Sweden!

Knut Peters' articles in the periodical Svenskt gudstjänstliv dealt not only with the Breviary music but also with the Mass, e g the Introit, the Preface and the Creed. The fact that the Mass books of the Church of Sweden represent Gregorian music in an unusually pure form is partly due to the efforts of Knut Peters and Arthur Adell.

Arthur Adell och gudstjänstlivets förnyelse

Av Ragnar Holte

"Arthur Adells livsverk sammanfaller i tiden med en märklig epok av gudstjänstlivets förnyelse inom den svenska kyrkan. Här har många samverkat med insatser av skilda slag, men ingen tvekan kan råda om att Arthur Adell varit en av de målmedvetnaste arbetarna och främsta inspiratörerna i förnyelseverket. Sin fina känsla för och suveräna överblick över hela gudstjänstlivets fält har han dokumenterat särskilt i sin prästmötesavhandling "I Guds rika hus" 1954. Men hans speciella nådegåva - och här samarbetade han genom åren med framlidne kyrkoherden Knut Peters - gällde otvivelaktigt restaureringen av en evangelisk tidegård på den svenska reformationens grund."

Med dessa ord inledde jag min minnesteckning över Arthur Adell, publicerad i Linköpings stiftsbok 1963.¹ Idag, nästan trettio år senare, står jag fortfarande bakom dessa omdömen. Men insatsen behöver prövas och värderas på nytt i ljuset av den senare utvecklingen på gudstjänstlivets område. Nu efteråt kan man konstatera att mitten av 60-talet på sätt och vis kommit att markera en vändpunkt. Ända från slutet av 1800-talet hade det liturgiska förnyelsearbetet i Svenska kyrkan haft en klart restaurativ tendens. Man hade reagerat mot liturgisk utarmning och andefattigdom och återupptäckt skatter från en gången tid. Nu kom andra signaler: blir liturgin alltför tillbakablickande, hindrar

den gudstjänsten från att avspegla vår egen tid och nå fram till människor engagerade i nutidens existentiella problem. Många blev benägna att kasta traditionen över ända och enbart experimentera med nya former.

Men en del av detta nya fick dagsländekarakteristik, och vi söker idag en rätt balans och syns mellan tradition och förnyelse. Svenska kyrkans nya liturgiska böcker bär tydlig prägel av sökande efter en sådan balans. Just tidegårdsfrågan - själva huvudangelägenheten för Arthur Adell - har dock där inte funnit sin lösning.

I den här volymen ägnas två separata artiklar åt Adells och Peters' insatser på tidegårdens och antifonals områden, och dessutom speglas en viktig sida av Adells liturgiska strävanden i historiken över Laurentius Petri Sällskapets kursverksamhet. Dessa sidor av Adells livsgärning kommer följaktligen inte att beröras mer än i korthet i den här artikeln, som syftar till en mer övergripande presentation av personen och hans verk.

Arthur Gotthard Adell föddes den 25 mars 1894 i Örtomt församling i Östergötlands län. Han avlade studentexamen i Linköping 1912 och teologie kandidatexamen i Uppsala 1919 samt prästvigdes samma år för Linköpings stift. Sina viktigaste prästerliga förordnanden hade han som komminister i Stjärnorp 1923-29, som domkyrkovicestador i Lund 1930-38 och som kyrkoherde i Söderköping från 1938 fram till pensioneringen 1959. Han flyttade därefter till Uppsala men avled redan 24 november 1962. Han var gift med Amalia (Malin) f Ribbing och

fick med henne barnen Erik, Birgitta, Maria, Öved och Lars.

Arthur kom från en kantorsfamilj. Både fadern och farfadern var kantorer och fädernetraditionen fullföljdes av tre av Arthurs bröder, som blev folkskollärare och kantorer (av dessa var brodern Knut en hängiven anhängare till Arthurs liturgiska idéer). Men för egen del kände Arthur tidigt kallelsen att bli präst.

Arthur har själv skildrat de bestående intrycken från uppväxtårens kyrkomusikaliskt präglade hemmiljö: "Söndagen i ett klockarhem har sin särskilda prägel. Den är något helt annat än vardagen. Man väckes då av storklockans förstagångsringning. Man går i mer eller mindre samlad trupp uppför trappan till kyrkan. Man samlas kring husfadern på orgelläktaren. Far sköter orgeln, han leder sången med klar stämma. Han sekunderas av unga gälla röster. Då vaknade kärleken till kyrkans heliga sång. Från Örtomta kyrka, från dess orgelverk och psalmsång, klingar en ton i själen, som följer med genom livet."²

Brodern Knut berättar att en psalm ur Psaltaren varje kväll bads i familjekretsen av modern.³ Så en enklare form av tidebön - i den är ju alltid psaltarpsalmen det dominerande inslaget - har Arthur mött redan i sin hemmiljö. Men kunskapen om och intresset för tidebönen som liturgisk form, liksom för dess traditionella musikaliska dräkt, den gregorianska sången, väcks hos Arthur i början av 1920-talet genom kontakten med Knut Peters, en son av Göteborgs stift som 1919-1929 tjänstgjorde som komminister i V Tollstad i Linköpings stift. Knut Adell talar om "Arthurs plötsliga omvändelse från romantisk kyrkosångsstil till ädel gregoriansk" som "ett Guds verk, där den nitälskande Peters ... var mediet. Peters och hans maka Karin torde vara de första i stiftet, som bad tidegård i sin hemkyrka."⁴

Man kan tydligt urskilja fyra olika faser i Adells livsverk: de viktiga startåren i Stjärnorp, den konstruktiva liturgiska insatsen i Lunds domkyrka, de många trägna Söderköpings- och LPS-åren samt den alltför korta forskningstiden under emeritusåren i Uppsala. Sammanbindande för alla fyra faserna är de idéer och visioner som föddes ur det tidigt inledda samarbetet med Knut Peters.

Arthur var bara 27 år när han tillträdde komministertjänsten i Stjärnorp 1923 men var redan en av de drivande krafterna i uppbyggnaden av en kyrkosångsrörelse i stiftet. Linköpings stifts kyrkosångsförbund, det första i sitt slag i vårt land, bildades just 1923, och Arthur Adell, fastän präst och ej i första hand kyrkomusiker, blev förbundets förste dirigent, som gjorde sitt första framträdande med en 150-hövdad stiftskör i Linköpings domkyrka vid kyrkomusikerdagarna i samband med förbundets bildande. Han blev också ledamot av förbundets arbetsutskott och var den som drog upp riktlinjerna för förbundets arbete. "Han framhöll, att den kyrkomusikaliska renässansen är ett faktum, som ej är inskränkt till någon viss kyrka utan möter överallt, även i vårt land." Kyrkosångsförbundets uppgift formulerade han så: "Att till Guds ära och församlingens uppbyggelse söka väcka och odla de av Gud i församlingen nedlagda sånggåvorna till aktivt deltagande i gudstjänsten och därigenom höja dess uppbyggliga värde: att bringa till körerna, till enskilda, och genom dem till församlingens kännedom den rikedom vi äga av värdig kyrkosång, att söka fostra till en verklig sångkultur, som motsvarar den heliga sångens höga innehåll och syfte och att uppmuntra och sporra körerna till fortsatt tjänst." Detta har rapporterats av Hj Hagström i en jubileumsskrift från 1948 och han tillägger: "Efter dessa riktlinjer har också vårt förbund under de gångna 25 åren sökt verka."⁵

Adell rekryterade och ledde själv kören i Stjärnorps kyrka. "Först hade han altartjänst och sedan kom han upp på läktaren och sprang faktiskt för att dirigera kören, och sedan ner till predikostolen för att predika ... han var en energisk sångare och ville sprida sången i Stjärnorp ... och han var en duktig sånglärare."⁶

Också på det rikskyrkliga planet engagerade sig Adell i det kyrkomusikaliska arbetet. Bl a var han en tid sekreterare i Kyrkosångens vänners centralkommitté. Han engagerade sig även, delvis under inflytande av Albert Schweitzer, i en orgelrörelse som vurmade för klassisk orgelton och motarbetade den romantiska orkersterorgeln.⁷

Adell hade vidare djärvheten att 1926 starta en kyrkomusikalisk tidskrift, benämnd Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv. Från 1942 benämndes den kort och gott Svenskt

gudstjänstliv och från 1953 blev den årsbok; den volym Du just håller i handen är dess 66:e årgång.⁸ Tidskriften fick redan från början den inriktning som den genom alla år förblivit trogen: att relatera kyrkomusiken till liturgin och därvid låta gudstjänstlivet vara det överordnade begreppet. Adell var själv tidskriftens redaktör från starten fram till sin död 1962. Dess första redaktionskommitté bestod av prästerna Arthur Adell och Knut Peters samt musikeduktörerna Otto Olsson, Stockholm, och Svante Sjöberg, Karlskrona.

Adells mångåriga samarbete med Knut Peters inleddes alltså under dessas komministerår i Stjärnorp respektive V Tollstad. Även Peters verkade som inspiratör i Kyrkosångsförbundet, och den sjungna tidebönen blev ett självklart inslag i dess verksamhet. Den första tidebönsutgåvan från teamet Adell-Peters kom 1924.

Men 1929 bryter Adell tillfälligt upp från fädernestiftet och samma år återvänder Knut Peters till sitt hemstift Göteborg. Adell får först ett kortare förordnande i Stockholms storkyrka men 1930 bär det i stället av till Lund.

Pehr Edwall skriver härom: "Yngve Brilioth var en framsynt och djärv man. Som professor i praktisk teologi och domprost i Lund hade han ständigt domkyrkovicepastor. Till innehavare av den tjänsten kallade han dåvarande komminister Arthur Adell. Det var framsynt. Man kan också säga, att det var djärvt. Adell var känd som en präst med högkyrklig profil och med starkt liturgiskt intresse. Lund var på den tiden en församling utan högkyrkliga drag även om fromhetstypen så till vida kunde kallas högkyrklig, som den hade inslag av schartausk tradition. Men den liturgiska medvetenheten var ringa. Därför blev mötet mellan församlingen och dess nye domkyrkovicepastor inte utan sina poänger, helst som Arthur Adell å sin sida inte hade någon närmare bekantskap vare sig med sydsvensk fromhet eller predikostil. Men efterhand vände sig församlingen och dess nye präst vid varandra och deras samarbete blev utmärkt.

Arthur Adells verksamhet i Lund ledde snabbt till en rikare liturgisk ordning i Domkyrkan, med tätare nattvardsfirande, rikare liturgisk sång och en anständig liturgisk skrud. Men det viktigaste var kanske, att det under Arthur Adells tid blev ett rikare liturgiskt böneliv i Domkyrkan. Denna insats knöts framför allt till

det av Adell bildade Collegium cantorum lundense."

"Det var särskilt lördagskvällens sjungna completorium, som utgjorde ryggraden i den liturgiska bönen. Detta completorium vilade helt på det nybildade collegiet ... inte så få människor samlades i absiden för att delta i lördagscompletoriet. Bland sångarna märktes Axel Uddling ... Olov Agrell ... Jan Pontén ... och Inga Jonsson ... Det var för alla i collegiet en stor förmån att få vägledas i den gregorianska sången av dess eminente uttolkare Arthur Adell ... Jag minns särskilt, hur Arthur Adell före completoriet samlade sångarskaran i ett hörn av Domkyrkan och med dem läste en kort, intensivt personlig bön före gudstjänsten. Han gjorde oss alla medvetna om kyrkosångarens heliga uppdrag."⁹

Otvivelaktigt fick Lunds domkyrka uppleva en stark förnyelse och differentiering av gudstjänstlivet genom Adells insats där, och säkert var detta just vad Brilioth hade önskat och avsett genom sitt val av vice pastor. Brilioth var ju en framstående kännare av engelskt kyrkoliv och inte minst av det rika gudstjänstlivet i engelska katedraler. Något liknande växte nu fram i Lunds domkyrka. Inte minst viktigt var införandet av regelbunden tidebön i denna sköna helgedom. Genom att Lund är universitetsstad blev många teologie studerande påvekad av Adell, som f ö även anlidades som lärare i liturgisk läsning i den av Brilioth förestådda "praktiken", dvs den praktisk-teologiska övningstermin som alla blivande präster måste genomgå efter att ha avslutat sin teologie kandidatexamen. Adells lektioner förlades till domkyrkan, och under dem gav han också sin syn på liturgins innersida. Många präster har vittnat om den säkra känsla för liturgisk stil som Adell sökte förmedla till dem och som han själv i så hög grad personifierade.

En man med Adells intellektuella kapacitet försatt självfallet inte chansen att under en flerårig vistelse i en universitetsstad även introduceras i den akademiska forskningens värld. Som liturgiker hade han kommit att intressera sig för vissa anvisningar i det perikopregister som avslu-

tar den första utgåvan av Nya testamentet på svenska från 1526 och avsåg därför först att skriva en undersökning om detta (ett register över bibeltexter att läsa och predika över i gudstjänsten). Speciellt hade han fäst sig vid att bibeltexter anvisades även för "tidhegierhen cring om alt året". Forskningsintresset försköts dock till att gälla översättningen som sådan och främst frågan vem eller vilka som egentligen hade utfört den. Tidigare forskare hade pekat ut Laurentius Andrae och/eller Olavus Petri, men Adell menar att primäröversättningar av olika bibelböcker kan ha utförts inom olika domkapitel och klosterordnar i enlighet med ett av ärkebiskop electus Johannes Magnus på kungens uppdrag utfärdat cirkulär. Dessa översättningar har sedan troligen samlats och bearbetats i luthersk anda av Laurentius Andrae. Ändå är det påfallande att översättningen i långt mindre utsträckning än den svenska bibeln 1541 ansluter till Luthers översättning; den håller sig i stället till Erasmus. Primäröversättarnas identitet kan inte fastställas, med ett undantag: Johannes-evangeliet, som av Johannes Magnus hade remitterats till Strängnäs, kan mycket väl ha översatts av den där verksamme Olavus Petri; en rad språkliga och stilistiska särdrag tyder faktiskt härpå.

Undersökningen, som utgavs av trycket 1936,¹⁰ har ett format gott och väl motsvarande en nutida svensk doktorsavhandling. Adell karakteriserar sin undersökning som kyrkohistorisk och tackar i förordet en rad historiker och kyrkohistoriker som han fått inspiration och vägledning av, men han tycks inte ha gjort några försök att få formellt förlägga sin forskning inom ramen för en teologie doktors- eller ens licentiatexamen. Han betonar att boken tillkommit "under kortare och längre ledigheter" i prästtjänsten och ber läsaren om ursäkt för en rad "ojämnheter" som sägs bero på brådskan under slutredigeringen. Men undersökningen har en klar uppbyggnad och argumentation och röjer en tydlig forskarbegåvning. Man kan förvåna sig över att Lundafakulteten förhållit sig så kallsinnig till denna i Lund tillkomna avhandling och att det i stället blev Uppsalafakulteten som - långt senare, nämligen 1952 - skulle tilldela Adell värdigheten som teologie hedersdoktor.¹¹

Det förefaller fullt klart att Adell själv inte hade några akademiska ambitioner utan ville

vara präst, och detta företrädesvis i sitt hemstift Linköping. Vicepastorstjänsten vid Lunds domkyrka var ju formellt sammankopplad med Yngve Brilioths kombinerade professors- och domprosttjänst, och sedan Brilioth 1937 blivit biskop i Växjö sökte och fick Adell följande år kyrkoherdetjänsten i Söderköping och Skönberga. Men innan han lämnade Lund hann han med att färdigställa ytterligare ett arbete, nämligen ett eget yttrande över det nyligen av ärkebiskop Eidem framlagda förslaget till ny kyrkohandbok.¹² Han pekar i förordet på de iakttagelser han gjort under övningarna i liturgisk läsning i "prakten" i Lund som ett huvudskäl till att han skrivit boken.

Beträffande utnämningen till och verksamheten i Söderköping tillåter jag mig att citera Bengt Ingmar Kilstrom: "Tjänsten i Söderköping (skulle) tillsättas genom kunglig utnämning. Adell sökte tjänsten utom förslaget men fick inte domkapitlets förord, vilket väckte berättigat uppeende. Bakom denna händelse kunde man ana biskop Andraes då starka aversion mot högkyrkliga tendenser. Saken tedde sig så anmärkningsvärd, att den påtalades genom insändare i Stockholmspressen. Ecklesiastikminister var vid denna tidpunkt Arthur Engberg och han var känd för att gärna gå andra vägar än de av domkapitlet anvisade och så gjorde han även vid detta tillfälle. Arthur Adell fick genom kunglig fullmakt tjänsten i Söderköping år 1938 och stannade där i tjuogoett år utan att vid något tillfälle söka annan tjänst.

Åren i S:t Laurentii och Skönberga församlingar blev av stor betydelse, inte minst för S:t Laurentii ärevärdiga helgedom. Kyrkans inre förskönades genom en rad åtgärder, men speciellt var det gudstjänstliv och andaktsliv som grundligt omgestaltades. Den helgedom, som Adell lämnade år 1959, var både för det yttre och inre ögat "en annan kyrka" än den som han 1938 övertagit.¹³

De 21 Söderköpingsåren blev den tredje och längsta perioden i Arthur Adells livsverk. Men jag kan här beröra dem relativt kortfattat, eftersom viktiga sidor av verksamheten behandlas på annat håll i årsboken, nämligen i artiklar dels om tidegården, dels om Laurentius Petri Sällskapet och dess kursverksamhet. Adell hade under sin första period i stiftet engagerat sig i startandet och ledningen av Kyrkosängsförbundet och

hade även engagerat sig i Kyrkosångens vänner. Under Lundatiden hade givetvis andra tagit över initiativet i dessa organisationer, men framför allt såg Arthur nu behovet av koncentration på en huvuduppgift: att föra ut och lära ut tidedgården i framför allt dess sjungna, gregorianska gestalt. Det var den uppgiften som Laurentius Petri Sällskapet skulle fylla. Ofta var Söderköping värdort för dess sommarkurser.

Ett tecken på Adells starka ställning i stiftet är uppdraget till honom att framlägga en prästmötesavhandling vid prästmötet 1954.¹⁴ Mellan Arthur Adell och biskop Tor Andrae uppstod aldrig någon sympati, däremot kände Adell klart stödet och uppskattningen från dennes efterträdare på biskopsstolen, Torsten Ysander. Beviljade ledigheter för att arbeta med avhandlingen tillbragtes till stora delar i Uppsala, där Adell under senare år i ökad utsträckning hade sina teologiska kontakter. Ämnet för avhandlingen var självfallet gudstjänsten - vem kunde numera med större auktoritet och kunnsighet behandla detta tema än Arthur Adell?

Men författaren gick mycket noggrant och metodiskt tillväga och nöjde sig ingalunda med att förmedla kunskaper och erfarenheter som han inhämtat tidigare under livet. Han sökte i Uppsala nya kunskaper och med deras hjälp konstruerade han en bibliskt och dogmatiskt väl underbyggd gudstjänstens teologi, från vilken han sedan gjorde tillämpningar och många kloka, praktiskt inriktade konklusioner rörande snart sagt alla gudstjänstlivets genrer och delproblem. Avhandlingen "I Guds rika hus" är även för en nutida läsare full av insikter och fräscha iakttagelser och språket är spänstigt och levande.

I början av sin Söderköpingstid arbetade Adell även med att utge två musikhandskrifter från Högs respektive Bjuråkers församlingar i ärkestiftet (från ca 1541), de kanske viktigaste bevarade vittnesbörden om reformationstidens försök att försvenska främst mässans men även tidedgårdens latinska gregorianska sånger. Utgåvan blev färdig 1941, samma år som LPS bildades, och blev det första numret i sällskapets förmämliga urkundsserie.¹⁵ Adell framlade ingen ytterligare utgåva i serien men lade ner stor energi och möda på att hålla serien igång. De tre största uppgifterna i fortsättningen blev att låta Bengt Strömberg utge Missale lundense från

1514, vidare att säkra den postuma utgivningen av Knut Peters' helt färdigställda text till Brevarium lincopense från 1493, samt slutligen att ge Toni Schmid möjlighet att utge det enda tryckta medeltida gradualet i Sverige, från Västerås stift.¹⁶

Efter den långa gärningen i Söderköping såg Adell fram emot sin emeritustid i Uppsala som skulle fyllas av forskning kring den gregorianska sången. Han arbetade under några korta år intensivt med sitt ämne och syftade till att ge en ny totalframställning av den gregorianska sången. En första del, som behandlar de bundna formerna, publicerades 1963,¹⁷ men det mest spännande material som han hade samlat rörde de fria formerna. Han hade börjat organisera materialet på ett instruktivt och fruktbart sätt - se närmare i min artikel om tidedgården - men hade ännu inte hunnit fram till en systematisk, skriftlig presentation och analys av det. Under de här åren ledde han också en liten studiecirkel i gregorianik där han presenterade och testade sitt material. Jag hade själv den stora förmånen att ingå där, tillsammans med Folke Bohlin, Per-Erik Styf, John Wanngren och Henrik Leby.

Sommaren 1962 besökte Arthur Adell tillsammans med sin maka för första gången Solesmes, det berömda centret för förnyelse av och forskning kring den gregorianska sången inom den nutida katolska kristenheten. Jag fick aldrig tillfälle höra honom berätta om sina intryck därifrån. På hemresan skulle han delta i Dansk tidedgaerds sommarkurs i Lögumkloster. Där träffades vi helt kort men han hade hög feber och måste stanna i sängen; lungorna var angripna. Han hämtade sig aldrig härifrån utan dog senare på hösten.

Ett slags belysning av denna sorgliga avslutning på ett rikt liv fick jag när jag några år senare själv besökte Solesmes och bodde några dagar i det märkliga klostret. Det var fruktansvärt kallt och rått innanför de tjocka stenmurarna fast det var mitt i sommaren. Det var svårt att hålla värmen på natten, och jag längtade verkligen efter de solstunder jag kunde tillbringa i det fria - och efter det enkla rödvinet som gav litet värme inombords vid måltiden! Arthur hade tidigare haft återkommande bronkitbesvär; säkert var det den obarmhärtiga kylan och fukten i klostermiljön som framkallade en akut lungsjukdom. Det är en märklig historiens ironi att

just sökandet efter den moderna gregorianikrenässansens källflöden kom att medföra döden för denne hängivne kännare av och ivrare för gregoriansk sång.

Bengt Ingmar Kilström ägnar i sin bok "Högkyrkligheten" ett kapitel åt "Arthur Adell och Tidegårdens förnyelse".¹⁸ Framställningen är värdefull, men en uppenbar brist är att författaren aldrig ställer frågan om Adell verkligen bör räknas till, och själv räknade sig till, "högkyrkligheten". Även Edwall använder termen "högkyrklig" i ett citat ovan, och allt beror då på hur man förstår termen: är t ex en sådan kärlek till traderade gudstjänstformer som Yngve Brilioths "högkyrklig" så är väl Adells det också. Men Brilioth accepterade inte att betecknas "högkyrklig" och faktum är att Adell i varje fall under senare år tog klart avstånd från etiketten ifråga.

Adell var naturligtvis väl medveten om att tidegårdens renässans inom Svenska kyrkan till mycket stor del var en frukt av att Kyrklig förnyelse slöt upp omkring den - och kände uppskattning mot rörelsen för detta. Men han var mycket orolig att tidegården skulle komma att så starkt associeras med denna rörelse att tidegården själv kom att uppfattas som något "högkyrkligt" och kanske inte fullt ut "evangeliskt".

Adell var alltid angelägen om att ställa upp för att pedagogiskt lära ut sjungen tidegård och en följd av år ledde han sångövningarna vid Societas Sanctae Birgittae generalkapitel i Vadstena. Inom detta sällskap hade man tidigt sammanställt tidegårdsordningar med inslag av gregoriansk sång som framfördes i en ganska inadekvat romantisk stil. Det var ett förtroende från sällskapets sida att man gick över till den av Adell-Peters utgivna tidegården så snart den förelåg, och Adell återgäldade förtroendet genom att ställa upp som sånglärare. Men till skillnad från sin bror Knut blev han aldrig medlem av sällskapet och vid ett tillfälle markerade han sin distans på ett sätt som i efterhand kan te sig en smula komiskt.

Biskop Tor Andrae hade aldrig besökt SSBs Vadstenahögtid men den nye biskopen Torsten Ysander ställde en gång upp, och deltog bl a genom att läsa välsignelsen i högtidsgudstjänsten. Ysander ansåg sig dock böra sätta gränser för tillmötesgåendet. Han ville inte genom att uppträda i sin biskopsskrud bli förvandlad till statist i det färgrika liturgiska skådespelet. Han deltog

ej heller i den stora ingångsprocessionen utan satte sig direkt på sin plats i koret, iförd svart prästkappa, och omgiven av kyrkoherdarna Myrsgård (pastor loci) och Adell (sångledaren) i samma klädsel; man bör erinra sig att prästkaplan faktiskt var vida accepterad som liturgiskt plagg vid denna tid. Det blev en ovanligt tydlig markering från tre svartklädda män att de inte hörde till det i mycket stor utsträckning vitklädda sällskapet!

Adell var naturligtvis glad över att tidegården vunnit ingång i Uppsala domkyrka - och även här uppträdde han vid besök i Uppsala ibland som lärare och instruktör - men samtidigt markant kritisk mot det sätt på vilket det skett. Själv hade han alltifrån sin första tid i Linköpings stift verkat för tidegårdsrenässansen som ett självklart led i stiftets kyrkosångsrörelse och som ett lika självklart inslag i församlingarnas gudstjänstliv. I Lund hade han i egenskap av domkyrkovicepastor varit i tillfälle att lansera tidegården som ett särskilt viktigt och självklart inslag i en stifts kyrkas gudstjänstliv. Men i Uppsala hade tidegården lanserats av en speciell kyrklig grupp utan stöd av församlingens vare sig präster eller kyrkomusiker och utan kontakt med de vanliga kyrkobesökarna. Härigenom fick, menade han, tidegården en stämpel på sig att vara något speciellt "högkyrkligt" och kanske "katolskt" som inte hörde hemma i församlingens ordinarie gudstjänstliv.

När Arthur Adell 1961 övertalade mig att ställa upp som ny ordförande i LPS uttalade han bara en betänklighet: mitt engagemang i högkyrkligheten. Jag fick högtidligen försäkra honom att jag skulle sträva att hålla LPS utanför de kyrkliga motsättningar som just då var så akuta. När jag 1967 kom att själv distansera mig från högkyrkligheten och lämnade olika engagemang inom den var det både för mig själv och mina medarbetare i LPS styrelse självklart att mitt ordförandeskap där inte problematiserades av min teologiska nyorientering.

Eric Segelberg visar större sensibilitet och insikt än Kilström i denna fråga när han (i en tillbakablick på avhandlingen "I Guds rika hus") skriver att för Adell kom "riikedomen i Guds hus inte av mångfalden eller motsägelsen utan av enheten i Herren. Arthur Adell tillhörde inte någon kyrklig riktning. Det hade inte passat honom. Han ville endast vara kyrklig. Kyrklig i

kyrkolivets centrum. Så vitt jag kan erinra mig tillhörde han ingen särskild rörelse, var han inte medlem i något brödraskap eller något sällskap. LPS självfallet undantaget, men det innebar in-
tet avsteg från regeln. LPS var ju inte menat som en kyrklig riktning. Det var ämnat att vara kyrkosångens instrument."¹⁹

NOTER

1 Linköpings stiftsbok, årg 59, 1963, s 180

2 Bo-Sture Wiking, *Arthur Adell*, minnesteckning i Linköpings biblioteks handlingar, 1983, s 84

3 Knut Adell i minnesboken *Arthur Adell*, 1980 (Bo Adell Nykil), förordet

4 Ibid

5 Anfört efter Knut Adells ovan i not 3 anförda minnesbok, s 13-15

6 Minnesbild av Märta Molander, *ibid*, s 15

7 Ibid, s 16

8 Årgång 51/1976 av Svenskt gudstjänstliv fick utformning som register över tidskriftens första femtio årgångar. Spännvidden framgår av rubrikerna i det systematiska registret: gregorianik, vokalmusik i övrigt, orgel (instrument och repertoar), musik i övrigt, fackliga kyrkomusikerfrågor, tidegård, hymnologi, liturgik i övrigt, homiletik, bönböcker m m, kyrkokonst, praktisk teologi i övrigt, kyrkohistoria, uppbyggelse, enskilda personer, meddelanden

9 Minnesboken (ovan n 3), s 23

10 Den fullständiga titeln lyder Nya Testamentet på svenska 1526. Till frågan om dess tillkomst och karaktär. En kyrkohistorisk studie

11 Adells undersökning nämns med respekt i SOU 1968:65, Nyöversättning av Nya testamentet. Språkforskaren Carl Ivar Ståhle håller för troligt (s 502 n 1) att även andra personer än

Olavus Petri och Laurentius Andreae medverkat i Nya testamentet 1526 och hänvisar då till bl a Adells argumentation; vidare godtar han Adells argumentation rörande Olavus Petri som översättare av Johannesevangeliet

12 A Adell, Den svenska kyrkohandboken. Synpunkter och förslag inför dess revision, Lund 1938

13 B I Kilström, Högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet, Delsbo 1990, s 154f

14 A Adell, I Guds rika hus. Avhandling att framläggas år 1954 vid prästmöte med Linköpings stifts prästerskap, Stockholm 1954

15 Musikhandskrifter från Högs och Bjuråkers kyrkor, utg A Adell, Gleerup, Lund 1941

16 Missale lundense av år 1514, utg Bengt Strömberg och John Kroon, Malmö ljustrycksanstalt 1946 (LPS urkundsserie IV) - Breviarium lincopense 1493, utg Knut Peters, 7 vol, 1950-1958 (LPS urkundsserie V) - Graduale arosiense impressum 1514, utg Toni Schmid och John Kroon, Malmö ljustrycksanstalt. Utgavs häftesvis från 1959, komplett volym förelåg 1969 (LPS urkundsserie VII) - Under Adells tid utkom därutöver Liber cantus upsaliensis 1620 och Liber cantus wexionensis 1623, båda utg Pehr Edwall 1943 (LPS urkundsserie II och III), samt *Israel Leimontinus, Korallbok 1675*, utg Jan Redin 1956 (LPS urkundsserie VI). - Efter Adells bortgång fortsatte urkundsutgivningen fram t o m nr XII 1977; sedan Västeråsgradualet förts i hamn har Folke Bohlin varit ansvarig för flera utgåvor av sångmaterial avseende gudstjänsten.

17 A Adell, Gregorianik. I. De bundna formerna. En handledning med musikbilaga, Lund 1963. När författaren avled 1962 hade han hunnit granska större delen av ett första korrektur.

18 Ovan i not 13 anfört arbete, s 151-164

19 E Segelberg i artikeln "Arthur Adell - i Guds rika hus", ingående i minnesboken *Arthur Adell* (se ovan not 3)

Summary

ARTHUR ADELL AND THE LITURGICAL REVIVAL IN SWEDEN

Arthur Adell was born in 1894 at Örtomtå in the diocese of Linköping. After studies in Uppsala he was ordained in 1919 for his home diocese and soon became pastor at Stjärnorp. After some important years, 1930-38, as vice-dean at the cathedral of Lund he returned to his home diocese as rector in the small town of Söderköping where he spent more than 20 years. He retired in 1959 and moved to Uppsala where he died in 1962.

Adell was most active in strivings for the renewal of liturgical life and church music in the Church of Sweden in a broad sense. He made important contributions also to the research in these fields and was therefore assigned the degree of honorary doctor by the Faculty of Theology in Uppsala in 1952. His special interest was directed towards the revival of liturgical prayer in the traditional forms of office hours and the Gregorian chant.

In 1923, Adell was one of the founders of *Linköpings stifts kyrkosångsförbund*, a confederation of church choirs within the diocese of Linköping, and Adell also became its first conductor; later similar confederations were erected in all dioceses. Adell and his friend Knut Peters both contributed in lining up the sphere of activities for the confederation, and not least, it offered them opportunities to introduce their common work for restoring the liturgy of the hours. In 1926, Adell became the founder and first editor of a new "Journal For Church Music and Liturgical Life"; later it was renamed *Svenskt gudstjänstliv* ("Swedish Liturgical Life") and reduced to an annual - the book you presently hold in your hands is its 66th annual volume.

Adell moved to Lund at the request of Yngve Brilioth, professor in liturgy and Church law at the Faculty of Theology in Lund; the holder of the chair was formally also dean at the cathedral of Lund, though this part of his obligations were delegated to a vice-dean. Brilioth was a renowned historian of the Church and of the liturgy and very well acquainted with English Church life and not least with the

flourishing liturgy and church music in English cathedrals. When he chose Adell to be his vice-dean, he obviously wanted a man who could take fresh new initiatives for liturgical and musical renewal in the glorious cathedral of Lund where the present liturgical practice was rather petrified and dull.

Adell surely came to answer Brilioth's expectations. Under Adell's guidance, the liturgical and musical life of the cathedral soon began to flourish. The Eucharist was celebrated far more often than before, liturgical vestments were more consistently used, and liturgical praying and singing was far more devotionally and thoughtfully performed. Above all, liturgical prayer in the form of office hours was introduced. Compline in Saturday evenings became especially appreciated, being led by the new *Collegium cantorum lundense*, founded and conducted by Adell. Adell also became the teacher in liturgical practice for all students of theology preparing themselves for parish work. Since Sweden has only two Faculties of Theology, about half of the theological student generation in Sweden in those years were trained by Adell and carried their insights to parishes in all parts of Sweden. Beside all practical duties, Adell, during his years at Lund, also contributed to research, especially with his book *Nya Testamentet på svenska 1526* ("The New Testament in Swedish 1526") from 1936.

Adell's 21 years as rector in Söderköping certainly meant a lot for the renewal of liturgy, prayer, and church music in that town and parish; and the beautiful medieval church building, *St Laurentii*, itself became thoroughly restored and greatly embellished. The parish was often the host for church music conferences - especially dealing with Gregorian chant - arranged by the Laurentius Petri Society, founded in 1941 by Adell and Peters; Adell was its first chairman and remained in this office till 1961.

The Society has also published a series of older liturgy and church music manuscripts and prints starting with the Hög and Bjuråker manuscripts from 1541, edited by Adell in 1941. Adell had the main responsibility for keeping the enterprise going even when other persons

were engaged as editors. *Missale lundense* 1514 was edited by Bengt Strömberg in 1946, *Breviarium lincopense* 1493 by Knut Peters in 1950-58 (most parts posthumously), and *Graduale arosiense impressum* 1514 by Toni Schmid in 1959-69. These three were the most important editions, to a great extent made possible by Adell's energy, though the gradual was not completed till after his death. Beside these, two small song-books were edited by Pehr Edwall in 1943 and a third one by Jan Redin in 1956. After Adell's death, Folke Bohlin has been responsible for several small editions but the series came to a close in 1977.

Adell was very much appreciated in his diocese, and for the *prästmöte* (assembly of the clergy) in 1954, bishop Torsten Ysander entrusted him with the task to elaborate a comprehensive systematic thesis on the liturgy, with practical applications for the Church of Sweden. This was indeed a task for which he was extraordinarily well equipped. The investigation *I Guds rika hus* ("In the Rich House of God") is a very rich, learned, thoughtful, and inspired book forming a good consummation of his spiritual insights.

When having retired, Adell started research on Gregorian chant, especially aiming at an evaluative study of the Swedish 16th century sources in relation to the earliest and best continental and English sources. His studies were cut off by his death in 1962, and the most interesting parts of his investigations are not presented in his posthumously published *Gregorianik*, I, 1963.

Adell has sometimes been labelled "high-church" but he himself objected to this kind of label being used for him. He certainly appreciated that the modern high-church movement in Sweden engaged itself for the revival of the office hours, using Adell's and Peters' editions, but at the same time he apprehended the risk that this form of prayer would be identified with special high-church strivings. Adell consistently held forth the liturgy of the hours as a part of the church's common spiritual heritage and as a concern for the Swedish church as a whole.

Laurentius Petri och den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan under 1900-talet - normativ förebild eller statussymbol

Av Åke Andrén

Det är framför allt två böcker som spelat en avgörande roll för sammankopplingen av Laurentius Petris namn med den liturgiska förnyelsen i Sverige under 1900-talet. Båda är tungt väggande vetenskapliga arbeten. Den ena fick grundläggande betydelse för *tidegårdens renässans*, den andra för *nattvardsväckelsen*.

Den förstnämnda boken skrevs av Edvard Rodhe år 1917 och bar titeln "Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition". Genom en grundläggande vetenskaplig analys visade han hur den medeltida tidegården levde vidare under hela reformationstiden. Förtjänsten härav kunde också i stor utsträckning tillskrivas Laurentius Petri. Brodern Olavus Petri hade föga till övers för tidegården och Georg Norman accepterade visserligen att *horae canonicæ majores, nocturn-laudes och vesper-completorium* dagligen skulle jungas, men det blev Laurentius Petri som blev portalgestalten för reformationstidens tidegård.¹

Rodhes arbete var rent vetenskapligt och med stor kunnighet analyserade han också ett antal bevarade sångböcker från reformationstidevarvet och förmodade att ytterligare flera

kunde återfinnas i kyrkoarkiven; en förmodan som visat sig vara riktig. Någon koppling mellan de vetenskapliga resultaten och samtida gudstjänstliv gjorde han inte.

Det visade sig dock att hans arbete låg i tiden. Under 1920- och 30-talen växte nämligen på internationellt område fram en rörelse som sökte väcka liv i tidegårdstraditionen och som fick företrädare i de flesta kyrkor. Denna rörelse var inte officiellt etablerad och betraktades inte så sällan med misstänksamhet av de kyrkliga myndigheterna. Den kom i stället att drivas av enskilda sällskap och stiftelser. I Tyskland skapades sålunda på lutherskt område 1923 Berneuchenkonferensen, som 1931 bytte namn till Michaelsbruderschaft, och i Frankrike sökte samtidigt den reformerta högkyrkliga rörelsen Église et Liturgie restaurera tideböner med daglig gudstjänst, framför allt i de kommuniteter som växte fram vid denna tid hos bröderna i Taizé och hos systrarna i Pomeyrol och Grandchamp.²

Arthur Adell och Knut Peters var sålunda helt i takt med tiden då de i början av 1920-talet gav ut "Den svenska tidegården". Intentio-

nen var precis densamma som på kontinenten, att restaurera kyrkans allmänliga tradition, men här kom Rodhes undersökning att spela en betydande kyrkopolitisk roll. Han hade ju visat att den medeltida tidegården till stor del hade bevarats i Sverige under reformationstiden framför allt genom Laurentius Petri och därför kunde också dennes namn återopas för att ge rörelsen status.

När Adell 1954 med anledning av Rodhes bortgång skrev några ord in memoriam, sammanfattade han också resultatet av Rodhes forskningar med följande ord: "Det starkt konservativa draget i den svenska reformationens liturgiska omdaningsarbete blev genom dessa grundläggande undersökningar klart belyst. Den svenska kyrkan har under Laurentius Petris ledning vandrat en annan väg än de övriga evangeliska kyrkorna." Dessa forskningar kom också, enligt Adell, "att lägga en fast grund för och skänka en ny frimodighet vid utformningen av den svenska tidegården i dess återuppståndna gestalt".³

År 1960 skrev också Ragnar Holte om "Det svenska Antifonalet II": "Man kan inte nog förundra sig över att en sångskatt så länge kunnat ligga bortglömd, vilken vår förste evangeliske ärkebiskop Laurentius Petri ivrigt åstundade att bevara, till fromma för svenskt gudstjänstliv".⁴

Man måste i detta sammanhang ställa sig frågan vilken roll Laurentius Petri spelat för tidegårdsrenässansen i Sverige under 1900-talet. I andra länder som Tyskland och Frankrike kom ju tidegårdsrenässansen fastän man icke hade någon Laurentius Petri. Har han fungerat som en normativ förebild för den svenska tidegårdens framväxt i modern tid, eller hade denna utveckling kommit ändå?

På Laurentius Petri-sällskapets studiekonvent i Hemse 1962 höll Adell ett föredrag med titeln "Mässa och tidegård hos Laurentius Petri". Det hölls kort före Adells bortgång och får betraktas som en sammanfattning av hans bedömning av Laurentius Petris verk och deras betydelse för 1900-talsutvecklingen. Enligt Adell bestod Laurentius Petris storhet i att han ville bevara den medeltida traditionen intakt. Att han också lyckades berodde på att han själv levat i den och kände den inifrån. Från sin skoltid i Strängnäs var han väl förtrogen med Missale Stregnese 1487 och Breviarium

Stregnese 1495 och sedan han fått ansvar för skolan i Uppsala på 1520-talet fick han samma kunskap om Missale Upsalense 1484 och 1513 samt Breviarium Upsalense 1487 och 1513. Även som ärkebiskop från 1531 kom han som övervakare av skolan enligt Adell att förbli "den medeltida traditionen trogen". Hög och Bjuråkers mässhandskrifter från ca 1540 anføres också som exempel på Laurentius Petris försvenskingsarbete av den medeltida latinska traditionen.⁵ De uppvisar ju också klara drag av att vara övergångsprodukter mellan medeltid och tidig reformationstid.

Som slutomdöme om Laurentius Petris traditionism anför Adell "De officiis" 1568 och konstaterar att Laurentius Petri "återvänt till den tidegård, som han lärde sig i Örebro och brukade som scolasticus i Uppsala, och på samma sätt har han anknutit till den gamla mässans proprium. Detta belyser hans utomordentliga kännedom om den medeltida ordningen och dess sång. Han ville bevara allt detta, inte minst dess musik".⁶

Laurentius Petri framträder här framför allt som bevarare av det medeltida arvet och som en garant för att de moderna strömningar, som ville återuppliva senmedeltidens liturgiska tradition, direkt kunde anknyta till hans egna intentioner. Mot denna bakgrund är det helt naturligt att Laurentius Petri-sällskapet i sin urkundsserie utgett så många medeltida liturgiska skrifter i faksimil, t ex Missale Lundense, Breviarium Lincopense och Graduale Arosiense.

Men Laurentius Petri var också reformator. För honom var det angeläget att slå vakt om den medeltida breviarietraditionen i den mån dess innehåll inte stred mot evangeliet. Därför konstaterar också Adell att den så kallade Aspergeshandskriften, som fått sitt namn av vigvattensbönen, inte kan ha sitt ursprung hos Laurentius Petri, eftersom han 1538 skrev en kraftigt fördömande bok om vigvattnet.

Rodhe har också i sin undersökning markerat på vilka punkter Laurentius Petri kritiserade breviarietraditionen. Han önskade sålunda att man ur breviarierna skulle utesluta allt som hörde samman med helgondyrkan. Därför är det också naturligt att Aspöboken från ca 1560 inte innehåller något hymnarium de sanctis.⁷

Men det finns också skrifter, vilka tillkommit i övergångssituationen mellan medeltid och

reformation, som har kvar ett så gott som obrutet medeltida mönster. Skulle de accepteras som föredömen därför att de tillkommit under reformationstiden eller skulle de utdömas och avföras av samma skäl som Aspergeshandskriften, att de innehöll för Laurentius Petri icke acceptabla inslag?

En sådan är Skara musikhandskrift nr 1. Både proveniens och datering är omstridda men alla forskare är överens om att den ligger i övergången mellan medeltid och reformation.⁸ Innehållsligt är det lätt att se att den ifråga om kyrkoåret bygger på en obruten medeltida tradition med ett bevarat helgonår och därför också de av Laurentius Petri kritiserade helgonhymnerna.⁹ Vad har denna handskrift spelat för roll i det liturgiska förnyelsearbetet av tidedärden?

År 1935 presenterades den av Knut Peters i "Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv"¹⁰ och tio år senare publicerade samme författare en utförlig innehållsförteckning över handskriften i samma publikation.¹¹ Av intresse är att den presenterades som en liturgisk-musikalisk handskrift från reformationstiden. Peters vill förlägga dess tillkomst till 1530-talet och till Uppsala stift, alltså under Laurentius Petris tid och därmed underförstått med hans godkännande. Här kan man också hänvisa till ett synodal-cirkulär från Uppsala 1535, som räknar med det medeltida kyrkoåret obrutet.

Om denna historiska tolkning är riktig, vad kan man då dra för slutsatser därav? Det är ju väl känt att reformationen under sina första år uppträdde som en predikorörelse. Guds ord skulle rent och klart förkunnas. De liturgiska konsekvenserna sköt man på framtiden. Örebro möte 1529 beslöt t o m att man kunde behålla allt det gamla, bara man gav det en rätt tolkning. Vad som bevarades under dessa år av den medeltida traditionen var alltså inte ett uttryck för reformationens ideal utan ett steg på vägen mot en reformerad kyrka.

Skara musikhandskrift nr 1 innehåller hymner för vesper och nocturn för både Birgitta och Erik den helige samt för Birgitta även för laudes. Samtliga har medeltida ursprung. Enligt Moberg 1947 finns varken Birgitta eller Erik den helige i någon annan reformatorisk musikhandskrift. Den intressanta frågan blir då om Birgitta och Erik kommit med i 1900-talets restaurerade

gudstjänstliv. De var ju svenska helgon med stark ställning i svensk medeltida tradition.

Först några ord om det reformatoriska kyrkoåret. Man kan konstatera att ingen enda bevarad helgdagsförteckning från Laurentius Petri tid efter 1540 innehåller Erik den helige eller Birgitta. Tvärtom konstaterar Laurentius Petri i Hypotyposes 1566 att båda dessa dagar tillhör de helgondagar som är "abrogata", avskaffade. Och inte ens deras evangelier bevarades. Det var nämligen inte ovanligt under reformationstiden att man genomförde en smidig övergång genom att dels i evangelieboken bevara ifrågavarande evangelier, även om dagarna avskaffats, och dels behålla dem som allmänna evangelier utan att fixera vilken dag de skulle brukas på. Därigenom förelåg möjligheten att under en övergångstid bruka de gamla evangelierna på den gamla dagen. Men inte ens detta är möjligt beträffande Erik och Birgitta. Deras evangelier togs överhuvud inte upp i Evangelieboken, 1567.¹²

Under Johan III:s tid blev dock läget ett annat. Helgdagsåret utökades kraftigt och utöver nya Kristus- och Mariadagar återkom en rad av de medeltida helgondagarna. Ärkebiskop Andreas Björnram påbjöd t o m i sina visitationsartiklar 1585 att man utöver det traditionella reformatoriska kyrkoåret och de sex Kristus- och Mariadagar som påbjudits av Nova Ordinantia 1575 skulle för likformighetens skull vara förpliktad att fira dem som fanns i den svenska almanackan. Därmed utvidgades helgdagsåret mycket kraftigt och därmed kom återigen Erik och Birgitta att bli firingsdagar.¹³

I det stora arbetet "Kyrkans heliga år", som Gustaf Lindberg utgav 1937, möter inte bara en analys av kyrkoårets historiska utveckling, utan också ett förslag till ett kyrkligt kalendarium. Han konstaterar här att "det illa hanterade och medfarna svenska kalendariet behövde en reformering". I detta förslag möter också både Erik och Birgitta.

När Hugo Blennow år 1954 utgav "Den svenska mässan med förslag till böner för prästens enskilda andakt" (Ordo missae) bifogade han också ett avsnitt betitlat "Texter på vardagar och på några gamla helgdagar". I de inledande kommentarerna till detta avsnitt åberopas kyrkans tradition och Blennow hänvisar till att för "somliga vardagar" finns "texter, som av ål-

der varit brukliga i hela västerlandet". Och han fortsätter: "För det övriga kyrkoåret finns ingen sådan enhetlig tradition, men en del av de gamla missalena upptaga dock texter för onsdagar och fredagar". Som källa för dessa dagar använder Blennow Missale Lundense 1514, som under senare år "följts vid veckomässor i Uppsala domkyrka". Utöver dessa upptas "texter för några helgdagar, som av ålder firats, såsom apostladagar och martyrdagar".¹⁴

Det är många helgonnamn som upptas i denna avdelning och källan för Blennow har alldeles tydligt varit Lindbergs förslag till kyrkligt kalendarium. Lindberg skriver: "En annan helgongrupp, vars minnesdagar åtminstone borde finnas i det svenska kalendariet, utgöres av de apostlar och sändebud som först predikade evangelium i Sverige och de svenska män och kvinnor som fått helgons namn och anseende inom vår kyrka".¹⁵ Det är samma namn som möter hos Blennow; Ansgar, Sigfrid, Erik, Eskil, David, Botvid, Olof, Helena av Skövde, Katarina av Vadstena och Birgitta. För Birgitta upptas dock Blennow utöver kanonisationsdagen den 7 oktober, som också ingår i Lindbergs kalendarium, även den 23 juli, dvs Birgittas himmelska födelsedag.¹⁶

Det är uppenbart att förebilden för detta kyrkoår inte har hämtats hos Laurentius Petri utan bottnar i den allmänt restaurerande trend som möter i världens kyrkor vid denna tid. Denna trend ger också ett för Laurentius Petri egenartat utslag. Han som själv var angelägen om att minska på helgdagarnas antal och som uppställde som ledande norm att kyrkoårets samtliga dagar skulle vara Kristusdagar, vilket innebar att han av de medeltida Mariadagarna endast ansåg sig kunna behålla dem som kunde tolkas som Kristusdagar, såsom till exempel Marie bebådelsedag, men förkastade t ex Marie himmelsfärd, han upptas nu med en egen firingsdag den 26 oktober både hos Lindberg och Blennow.

Lindberg och Blennow var båda exponenter för en allmänkyrklig utvecklingstrend som hade det gemensamt med Laurentius Petri att de ville bevara kyrkans tradition. Enligt Laurentius Petri krävde dock den reformatoriska tolkningen av evangeliet att kyrkans tradition måste reformeras och att vissa delar av den inte kunde accepteras. Dit hörde t ex kyrkoårets helgondagar. På denna punkt har den allmänkyrkligt influerade

liturgiska utvecklingen i Sverige avvikit från Laurentius Petri.

Ett modernt exempel är sålunda det missale som 1988 utgavs på Noteris förlag och som uppger sig vara en på privat initiativ tillkommen utgåva av den av kyrkomötet antagna nya kyrkohandboken. I denna ingår dock tillägg som inte godkännts av kyrkomötet. Hit hör t ex vissa delar av helgdagsåret. Hade Lindberg 1937 endast föreslagit ett kalendarium och Blennow 1954 enbart infört epistel- och evangelietexter på helgondagarna, under det att introitus och kollektbön hämtades från andra i evangelieboken godkända dagar, så har Noteriamissalet infört egna kollektböner och böner efter kommunionen på dessa helgondagar. Som exempel kan här väljas Erik och Birgitta, som enligt Laurentius Petri inte skulle firas. På Eriksdagen den 18 maj talas det här i kollektbönen om att Gud "ät den helige Erik gav segerpalmen och det eviga livets krona" och om oss "som idag ärar hans minne", en tanke som fullföljs i bönen efter kommunionen med orden "ge oss samma styrka som den helige Erik ägde".¹⁷

Samma tendens möter också i kollektbönen på Birgittadagen den 7 oktober genom formuleringen "du som uppenbarade dina himmelska hemligheter för den heliga Birgitta" och leder i bönen efter kommunionen fram till en bön att kunna leva "efter den heliga Birgittas föredöme".¹⁸

I fråga om helgonårets utbyggnad var alltså Laurentius Petri ingen förebild för den liturgiska rörelsen under 1900-talet. Här gick man i stället sin egen väg, ofta tvärtemot Laurentius Petri. Inte heller ifråga om tidegårdens renässans kan man hävda att Laurentius Petri varit den utlösande faktorn. Redan från början var den internationella allmänkyrkliga utvecklingen den ledande principen. I "Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv" informerades man sålunda löpande om den internationella utvecklingen åren 1926-27 under rubriken: Liturgiskt-kyrkomusikaliska strävanden i nutidens västerländska kristenhet. Det är troligt att arbetet för tidegårdens renässans skulle ha växt fram i Sverige under dessa år även utan Laurentius Petri. Utvecklingen låg ju i tiden. Men för dem som arbetade för denna renässans upplevdes det säkerligen som en stor tillgång att kunna hänvisa till Laurentius Petri som en garant för

att det man sysslade med ägde hemortsrätt i den svenska kyrkan. Då man skulle översätta tidegården till svenska fick också Laurentius Petri och hans översättningsarbete under 1500-talet direkt betydelse.

Då det gäller *nattvardsväckelsens framväxt* under 1900-talet är det framför allt en bok, som spelat en grundläggande roll, både för väckelsens framväxt och Laurentius Petris karaktär av portalgestalt för denna väckelse, nämligen Yngve Brilioths bok "Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv", 1926. Boken var liksom Rodhes en vetenskaplig undersökning av stor tyngd men till skillnad från Rodhe drar Brilioth också direkta praktiska konsekvenser av sin analys.

Det skall då först konstateras att Brilioth aldrig återoppar Laurentius Petri som norm för dagens svenska kyrka. Han gör en ingående historisk analys av Laurentius Petris nattvardsuppfattning och den liturgiska nattvardsutvecklingen i 1500-talets Sverige. Men då han kommer fram till antydningar om lämpliga reformförslag för den svenska kyrkohandboken, är Laurentius Petri inget nyckelnamn. Ett exempel kan belysa detta.

Utmärkande för den lutherska liturgiska utformningen av nattvarden var bl a placeringen av Sanctus. Enligt medeltida tradition mynnade prefationen ut i Sanctus och därefter följde canon med instiftelseorden. För Luther själv var Sanctus en tillbedjan inför den i nattvarden reakt närvarande Kristus men denna tillbedjan kunde inte ske innan instiftelseorden uppenbarat hans närvaro. Genom ubiquiteten, allestädesnärvaron, var han visserligen närvarande i brödet och vinet redan före instiftelseordens läsning men ingen hade rätt att tillbedja honom innan instiftelseorden som löftesord förkunnat hans närvaro. Luther bryter därför den medeltida traditionen och flyttar fram Sanctus till omedelbart efter Fader vår. Alla lutherska kyrkor följde på denna punkt Luther, så även den svenska. I den gudstjänstordning som Laurentius Petri godkände var därför också Sanctus placerad efter Fader vår.

För Brilioth var denna placering av Sanctus inte sakrosankt. Brilioths kongenialitet med den allmänkyrkliga traditionen framför allt via anglikanskt gudstjänstliv gjorde tvärtom att han ifrågasatte den reformatoriska ordningen. Han beklagade t o m "den svenska liturgiska traditio-

ens sega fasthållande vid traditionen från Formula missae", som innebar att "sammanhanget mellan prefation och Sanctus brutits" och "detta moment förlorat något av sin inre rytm och sitt fulla innehåll". Slutsatsen blev att "då Sanctus slutligen kommer, har det delvis förlorat sin eukaristiska prägel". Det fanns därför enligt Brilioth ingen anledning att Svenska kyrkan ensam skulle bevara Formula missaes ordning när "andra lutherska riters återgående till den gamla traditionen" är "ett talande bevis för olämpligheten av Luthers omställning".

För Brilioth fanns det en allmänkyrklig tradition som anvisade Sanctus dess "rätta" plats i liturgin och han konstaterar därför också att utvecklingen i andra nordiska kyrkor gått i rätt riktning. I en fotnot skriver han med en viss tillfredsställelse "att numera jämväl Finlands och Norges kyrkor återgivit Sanctus dess rätta plats".¹⁹

Men Brilioth insåg samtidigt att en förflyttning av Sanctus skulle skapa en lakun i svensk gudstjänsttradition. Med en viss rätt kunde man därför göra "invändningen, att Sanctus' uppstämmande efter Fader vår i vår nuvarande mässa faktiskt utgör ett i hög grad andaktsmättat moment". Brilioth försöker därför också arbeta fram en liturgiskt acceptabel lösning och han skriver: "För att ej gå detta förlustigt, kunde man tänka sig som en möjlig utväg att i anslutning till den clementinska liturgien till prefationen foga endast det enkla Sanctus och i stället låta Fader vår efterföljas av 'En är helig, en är Herre, Jesus Kristus' samt Benedictus och Hosanna".²⁰

Brilioths överväganden om Sanctus och dess rätta plats visar klart och tydligt att de reformatoriska, teologiskt underbyggda motiveringarna för Sanctus placering efter Fader vår inte hade någon förpliktande karaktär och att Laurentius Petris acceptering av denna tradition inte spelade någon roll för modernt gudstjänstliv i Svenska kyrkan. Brilioth hade inte heller med sin bok om nattvarden någon avsikt att skapa någon Laurentius Petrirenässans men indirekt kom den att medverka till en sådan renässans genom det viktiga aktmaterial om Laurentius Petris nattvardsuppfattning som han presenterade.

Den som kom att speciellt lyfta fram Laurentius Petris namn i samband med nattvardsväckelsen på 1900-talet var Gunnar Rosendal

genom sin bok "Vår Herres Jesu Kristi lekamens och blods sakrament", 1938. Boken är uppbyggd i ett antal avsnitt som alla har samma formella uppläggning. Rosendal har själv formulerat sitt problem på följande sätt: "Vad lär den heliga, allmänliga och apostoliska kyrkan om Kristi närvaro, om offret, om värdighet och beredelse och om sättet för Sakramentets förvaltning!"²¹ Som argument för sin huvudlinje samlar han citat alltifrån den äldsta kristna kyrkan genom århundradena framåt och det är här Laurentius Petri och hans åskådning kommer fram.

I avsnittet om realpresensen är citaten från Laurentius Petri många och man får det intrycket att den allmänliga kyrkans huvudlinje i Sverige förstärks av att reformationens portalgestalt i Sverige, Laurentius Petri, delar denna uppfattning. Det avsnitt som behandlar offret har inte många citat från Laurentius Petri. Här är det huvudsakligen ett citat från kyrkoordningen 1571 och Rosendals slutsats är densamma som beträffande de tidigare Laurentius Petricitaten: "Det är en stor förmån för Svenska kyrkan, att den i sin speciella bekännelseskraft har detta klara och tydliga uttalande om Kristi försoningsoffers förhandenvaro i Nattvarden. Vi kunna frimodigt och med glädje tala därom. Även tackoffret har sin plats i mässan. Ärkebiskop Lars har ju på flera ställen betonat det eucharistiska draget i mässan, ehuru icke så starkt som Apologien". Och på ett annat ställe i framställningen skriver Rosendal: "Så finna vi, att vi hava det bästa stöd hos den mest betydande bland Svenska Kyrkans reformatorer, då vi kalla även svenska mässan ett lovoffer".²³

Men det är värt att lägga märke till att Laurentius Petri inte är normen för Rosendal. Normen är den allmänliga kyrkans kontinuitet och tradition. Om Laurentius Petri har uttalanden som kan tolkas som stöd för denna tradition, är det något som den Svenska kyrkan kan glädja sig åt, men om det finns delar av denna tradition som inte stöds av Laurentius Petri, så frågar Rosendal inte efter orsaken därtill. Han bara undviker att citera Laurentius Petri.

Denna attityd kommer också fram i litteraturoversikten, där Rosendal skriver: "Laurentius Petris rika sakramentala författarskap har erbjudit mycket av värde".²⁴ Hans författarskap är alltså inte normativt för Rosendal som anser sig ha rätt att plocka lämpliga citat för att stödja

sin egen linje, men samtidigt tycks Laurentius Petri kunna andragas som ett slags förstärkning av Rosendals linje, om det går att finna lämpliga citat hos honom.

Vad som varit grundläggande för Rosendal har varit den allmänkyrkliga traditionen och han deklarerar därför också att det är två arbeten som haft "en aldeles särskild betydelse för tillkomsten av denna bok".²⁵ De båda böckerna är Brilioths "Nattvarden", 1926 och Charles Gores "The Body of Christ", 1931. Laurentius Petris arbeten har inte denna ställning. Ändå hävdar Rosendal att det är "en stor brist, att Ärkebiskop Lars' skrifter skola vara så svårtillgängliga. En samlad upplaga av hans verk är högeligen önskvärd".²⁶ Svårtillgängligheten har gjort, att Rosendal fått citera Laurentius Petris uttalanden från andra författare, bl a Brilioth. Men det är typiskt för Rosendal att han inte efterfrågar en vetenskaplig analys av Laurentius Petris nattvardsuppfattning utan en utgåva av hans skrifter, ur vilken han kan hämta lämpliga citat.

I fråga om Sanctus ansluter sig också Rosendal till Brilioth och konstaterar, att "Helig" har "kommit på fel plats, då det i stället borde kommit i lovsångsavdelningen efter prefationen, vilket är den allmänkyrkliga traditionen".²⁷ Här har sålunda Laurentius Petris placering av Sanctus ingen förpliktande karaktär.

När den nya kyrkohandboken 1942 utkom och Sanctus där flyttats till sin allmänkyrkligt "rätta" plats, glädde sig den liturgiska rörelsens företrädare, även de som i andra sammanhang framhävde Laurentius Petri som ett högt föredöme. På Laurentius Petri-sällskapets årsmöte den 2 augusti 1943 uttryckte sålunda Arthur Adell sin positiva glädje över den nya kyrkohandboken: "Särskilt tänker jag på den omformning av det ömtåliga nattvardspartiet, där svensk tradition från 1500-talet nu fått vika för den urkristna kyrkans sed att låta prefationen föra över i församlingens yppersta lovsång: Helig".²⁸ Något beklagande av att man brutit traditionen från Laurentius Petri möter inte.

Summerar man resultatet av denna kortfattade analys är det lätt att se, att det var den liturgiska rörelsen som förde fram Laurentius Petris namn och gav det en stark ställning i samband med rörelsens framväxt. Det var ingen tillfällighet att det var inom denna rörelse som

Laurentius Petri-sällskapet bildades för tidegärrens renässans och det var inte heller någon tillfällighet att man allvarligt övervägde en samlad utgåva av Laurentius Petris skrifter, även om detta av ekonomiska skäl inte gick att genomföra. Det är därför också naturligt att man då i stället utgav vissa av de liturgiska skrifter med vars utformning Laurentius Petri på ett eller annat sätt haft att göra.

Orsaken till detta intresse var Laurentius Petris melanchthonskt influerade traditionalism som för en rörelse med allmänkyrkliga förtecken kunde åberopas som förebild, då man ville närma den svenska liturgiska traditionen till ett modernt allmänkyrkligt mönster. Det var inte Laurentius Petris reformatoriska teologi som uppfattades som rättesnöre utan hans bevarande av den allmänliga kyrkans tradition där så var möjligt. Detta fick också intressanta effekter. Mycket av det medeltida liturgiska material, som innehöll ur reformatorisk synpunkt oacceptabel teologisk åskådning, omtrycktes av den liturgiska rörelsen som vetenskapligt värdefulla faksimilutgåvor, vilka dock kom att påverka den praktiska liturgiska utvecklingen och där man som ett visst stöd kunde hänvisa till Laurentius Petris traditionalism och att han själv levtt i det medeltida gudstjänstlivet och högt värderat denna tradition.

I valet mellan den allmänkyrkliga traditionen och Laurentius Petris reformatoriska teologi tvekade man dock inte. Laurentius Petri var ingen norm för utvecklingen. Laurentius Petris reformatoriska beskärning av kyrkoåret uppfattade man snarast som besvärande och utvecklingen gick i motsatt riktning mot hans intentioner. Samma attityd uppvisade man också till hans placering av Sanctus. Här följde Laurentius Petri ett reformatoriskt misstag och Svenska kyrkan borde snarast återanpassa sig till allmänkyrklig tradition. När detta sedan skedde i kyrkohandboken 1942, uttryckte man sin glädje över utvecklingen utan att beklaga att man ställde Laurentius Petri åt sidan.

Den liturgiska rörelsen var en rörelse med internationella förtecken. Dess målsättning var att forma det svenska gudstjänstlivet efter allmänkyrkligt mönster. På svensk botten var det ett värde att kunna hänvisa till Sveriges förste reformatoriske ärkebiskop Laurentius Petri för att visa att reformationen inte i princip tagit av-

stånd från allmänkyrklig tradition. Därigenom kom Laurentius Petri snarast att fungera som statussymbol. Men därifrån till att uppfatta honom som en normativ förebild var steget långt. Man citerade honom gärna men man läste honom med urskillning och man lät honom inte hindra den allmänkyrkliga moderna utvecklingen, även om man därvid tvingades till att direkt avvika från hans åskådning.

NOTER

1 Rodhe, aa, s 15ff

2 Å Andrén, Liturgiska utvecklingstendenser i världens kyrkor under de senaste decennierna, SOU 1974:67, s 7

3 Svenskt gudstjänstliv, 1954, Edvard Rodhe in memoriam

4 Svenskt gudstjänstliv, 1960, s 7

5 Det var också denna uppfattning som låg bakom faksimiltrycket och subscriptionserbjudandet i Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv 1940, s 114. Det heter här: "handskrifterna återspeglar den praxis som vid denna tidpunkt utvecklats vid Uppsala domkyrka under mästern Lars ledning."

6 Svenskt gudstjänstliv, 1962

7 Rodhe, aa, s 57

8 Å Andrén, Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv, 1952, s 189f

9 C-A Moberg, Die liturgischen Hymnen in Schweden I, 1947, s 159, som uppger att den innehåller 83 hymner.

10 s 127-134

11 Årg 20

12 Andrén 52, s 127

13 Andrén 52, s 197ff

14 Blennow, aa, s 23

- 15 Lindberg, aa, s 554
- 16 Blennow, aa, s 47
- 17 Noterias Missale, s 193
- 18 Ibid, s 206
- 19 Brilioth, aa, s 476
- 20 Ibid, s 477
- 21 Rosendal, aa, s 9
- 22 Ibid, s 166
- 23 Ibid, s 184
- 24 Ibid, s 260
- 25 Ibid, s 257
- 26 Ibid, s 261
- 27 Ibid, s 236
- 28 Svenskt gudstjänstliv 1943, s 79f

Summary

LAURENTIUS PETRI - NORMATIVE OR STATUS-ENHANCING MODEL FOR 20TH CENTURY LITURGICAL DEVELOPMENT IN THE CHURCH OF SWEDEN

Within 20th century liturgical renewal in the Church of Sweden, reference is often made to Laurentius Petri, its first evangelical Archbishop. Two important investigations have strongly contributed to this, namely on the one hand Edward Rodhe's studies in Swedish liturgical tradition during the epoch of the Reformation, *Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition*, 1917, and on the other hand Yngve Brilioth's *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv*, 1926 (*Eucharistic Faith and Practice, Evangelical and Catholic*, 1930). In neither of these two books, however, is the Archbishop held forth as a normative model for contemporary liturgical renewal.

Rodhe's work is strictly historical, making no proposals whatsoever for actual liturgical work; it objectively presents and analyses a number of 16th century song-books bearing witness of the maintenance of medieval office tradition under the supervision of Laurentius Petri. This material became a great source of inspiration for those who wanted to renew the office of hours and the Gregorian chant, above all for Arthur Adell and Knut Peters as well as the Laurentius Petri Society formed by them.

Brilioth's book did culminate in a couple of proposals for actual liturgical reform; but these proposals were not based upon Laurentius Petri or any strict Lutheran position. Brilioth rather stressed common Christian liturgical heritage and i.a. proposed that the form of eucharistic prayer given by Luther and Laurentius Petri should be changed to conform with Early Church and contemporary ecumenical traditions. Others were, however, especially inspired by the material on Laurentius Petri presented by Brilioth, e.g. Gunnar Rosendal.

If Rodhe's and Brilioth's books have indirectly contributed to a certain Laurentius Petri renaissance in Sweden in connection with modern liturgical strivings, this should not be understood as though Laurentius Petri has been the main source of inspiration for these en-

deavours. Strivings for a liturgical renewal of the office as well as of the eucharist broke forth strongly on the international and ecumenical arena during the 20s and 30s. The development has followed rather a similar path even in evangelical churches whose history offered no Laurentius Petri, or corresponding person, as a model for actual strivings. It should also be noted that the part of Laurentius Petri's strivings especially held forth within the liturgical movement concerns his maintenance of medieval liturgical tradition. The Archbishop was, however, also a reformer who, e.g., stressed that all liturgy be centered around Christ, and therefore he wanted to eradicate nearly the whole *sanctorale*. But to a certain extent even the *sanctorale* was restored within the liturgical movement, starting with Gustaf Lindberg's study of the liturgical year, *Kyrkans heliga år*, 1937. This shows that the role played by Laurentius Petri in modern strivings for liturgical renewal has been less that of a normative than of a status-enhancing model.

Kursverksamheten - en översikt

Av Gudrun Zethelius

Laurentius Petri Sällskapet (LPS) bildades den 17 september 1941 vid ett studiekonvent i Söderköping. En månad senare utsändes till landets pastorsämbeten och organister samt studerande en inbjudan till medlemskap. Före årets slut hade ett 80-tal personer anslutit sig till LPS. Till dessa utsändes första häftet i LPS urkundsserie: Musikhandskrifter från Högs och Bjuråkers kyrkor, utgivna av Arthur Adell. I bokhandeln förelåg ungefär samtidigt Knut Peters häfte "Tidegård". I november 1941 hölls de första kyrkodagarna för tidebön i LPS regi i Söderköping. Dessa följdes av dagar i Växjö och i Stockholm i början av 1942 samt av ledardagar i Söderköping i april. Ytterligare planerade dagar hade pga inkallelser och sjukdom måst inställas. I augusti 1942 hölls så sällskapets första årsmöte vid ett studiekonvent i Söderköping.

Man vågar säga att kursverksamheten i det nybildade LPS regi började med en rivstart 1941 och fortskred under åren på högsta växel.

Av stort intresse är den ovannämnda inbjudan, som också innehåller den första ändamålsformuleringen:

LAURENTIUS PETRI SÄLLSKAPET

Sedan en halv mansålder tillbaka har den evangeliska tidegården åter vunnit burskap inom Sveriges kyrka. I församlingens fromhetsliv, i hem och skola samt i den enskildes andaktsövning har den visat sig användbar. Olika riktningar inom kyrkan har upptagit den, synbarligen därför att den tillmöteskommer behovet av

ordnat böneliv. Det andliga läget påkallar fördjupning och fasthet i andaktslivet. Tiden synes nu vara mogen att sammanföra dem som hysa intresse för tidebönen till en sammanslutning med uppgift att fastare utgestalta den svenska tidegårds-traditionen.

Det nygrundade Laurentius Petri Sällskapet har gjort detta till sin uppgift. Vi inbjuda härmed för tidebönen intresserade präster, organister, lärare och lärarinnor, ungdomsledare, kyrkovårdar och andra lekmän att inträda som medlemmar i sällskapet.

Söderköping, Söndrum, Gökhem, Växjö
den 21 oktober 1941.

Arthur Adell

Knut Peters

Karl G Gustafsson

Pehr Edwall

LPS

Sällskapets uppgift är att på vår svenska reformationstids grundval återuppbygga en evangelisk tidegårdstradition till stärkande av den enskildes och hemmets andaktsliv och till församlingens uppbyggande.

Sällskapet anordnar årligen studiedagar, kurser och andra sammankomster, varvid samarbete med befintliga kyrkliga organisationer eftersträvas. Om denna sida av sällskapets verksamhet ger närslutna

arbetsplan för 1941-1942 närmare beskred.

Sällskapet förverkligar sina syften även genom litterär verksamhet, bl a genom utgivande av en serie populära, instruktiva skrifter, av vilken K. Peters' skrift: Tidegård utgör det första.

När LPS oavbrutna kursverksamhet under femtio år här skall speglas, måste det betonas att den inte uppstod ur intet, utan utgör en fortsättning på en kyrkomusikalisk kursverksamhet som bedrevs under 1920- och 1930-talen, framför allt av Kyrkosångens Vänner (KSV) och Sveriges Kyrkosångsförbund (SKSF), inom vilka organisationer Arthur Adell sedan länge var en förgrundsgestalt - han var ju bl a redaktör för Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv. Även Albert Runbäcks verksamhet i Båstad måste här nämnas.

För LPS hela verksamhet under de första tjugo åren hänvisas till Pehr Edwalls historik i Svenskt Gudstjänstliv 1962.

När Arthur Adell och Knut Peters tillsammans med LPS styrelse efter LPS tillkomst bedrev en intensiv kursverksamhet, blev tidegården och den gregorianska sången huvudangelägenheter och gav konventen deras prägel. Tidegården har alltsedan dess varit det som genomsyrat kurserna och utgjort den bärande stommen i dagsprogrammen. Vittnesbörden genom åren är entydiga om tidegårdens betydelse för deltagarna, både under själva kursen och som inspirationskälla till det dagliga bruket av tidegården i läst eller sjungen form; enskilt, i familjen och i gruppen. Som ett viktigt komplement har bibelstudier och bibelmeditationer över tidegårdens texter, psaltaren och Cantica bidragit till en fördjupning av Ordet till omsättning i bön och liv.

I motsats till romersk-katolska kyrkan är tidegårdsbedjandet i Svenska kyrkan inte någon prästerlig ämbetsplikt. Hos oss har tidegårdsrörelsen inte minst blivit en lekmannarörelse. Tidegården har blivit en böneform där lekmännen har kunnat vara andligen aktiva och fullmyndiga. Den är en viktig funktion av det allmänna prästadömet.

Fram till 1961 ledde Arthur Adell alla konvent utom 1954, då han tog ledigt för att arbeta med sin prästmötesavhandling, "I Guds rika hus"

(1954). Alltsedan Arthur Adell avgått som ordförande 1961 har styrelsen haft som ledstjärna att försöka fullfölja Arthur Adells och Knut Peters ursprungliga intentioner - att verka för tidegårdens och den gregorianska sångens främjande. Målsättningen i den första inbjudan har sedan, med bara några redaktionella ändringar, kodifierats i de stadgar för LPS som den sk verkligheten nödvändiggjorde år 1965.

Beroende på de målgrupper LPS har vänt sig till i sitt kursutbud kom rätt snart den rika floran av benämningar att begränsas till följande - dock utan knivskarpa gränser:

Sommarkonvent respektive *koralleckor* och *koraldagar* har vänt sig till den vidaste målgruppen av var och en för tidegården intresserad.

Termen *studiekonvent* och *studiedagar* har reserverats för en krets människor som har haft anledning att intressera sig för "mindre uppbyggliga" frågor som gregoriansk teori, rytmfrågor, neumtolkning, metodik, textunderläggningsfrågor, dirigering och dylikt. Vissa studiedagar har direkt vänt sig till studerande i teologi och kyrkomusik och har haft formen av grundkurs i gregoriansk sång.

Symposier och *konferenser* slutligen har vänt sig till särskilt inbjudna, såsom lärare i liturgisk sång, musikkforskare, domkyrkoorganister och andra med pedagogisk funktion.

År 1967 övergavs definitivt det prästerliga ordet (sommars)konvent till förmån för "korallecka" som ansågs mer gångbart för en bredare publik och som dessutom betonade samhörigheten med kyrkans hela sångskatt. För övrigt är gregoriansk koral den vedertagna beteckningen på gregoriansk sång.

LPS kurser och veckor har till skillnad från andra, stationära kurser präglats av geografisk rörlighet. Pga styrelsens geografiska spridning har LPS kunnat etablera sig på så "avlägsna" platser som Burträsk och Lövsånger. Men huvuddelen av kursverksamheten har dock ägt rum i "södra" Sverige, sett ur "norrländskt" perspektiv.

Tabell 1 Kursverksamheten 1941-1991

1941 Söderköping kyrkodagar
1942 Växjö kyrkodagar + KSV

1942 Stockholm kyrkodagar
 1942 Söderköping kyrkodagar
 1942 Söderköping S
 1943 Jönköping K + KSV
 1943 Söderköping K
 1944 Söderköping S
 1945 Söderköping S
 1946 Söderköping K/S
 1947 Helsingör K Nord
 1947 Halmstad K/S
 1948 Halmstad K/S Nord
 1949 Trondheim K Nord
 1949 Växjö S
 1950 Danderyd K
 1951 Tylösand K
 1952 Tylösand K
 1953 Söderköping S
 1954 Tidaholm K
 1955 Burträsk K
 1956 Ransäter K
 1957 Lärkkulla (SF) K
 1957 Hjelmseryd S
 1958 Undersvik S
 1958 Stjärnholm K
 1959 Söderköping K
 1959 Rättvik S
 1960 Sorö (DK) K
 1960 Varnhem S
 1961 Uppsala K
 1961 Uppsala S
 1962 Sigtuna Sd
 1962 Hästveda Sd
 1962 Hemse S
 1962 Hemse K
 1962 Lögumkloster (DK) K Nord
 1963 Sigtuna Sd
 1963 Göteborg Sd
 1963 Lund Sd
 1963 Rättvik S/K
 1964 Båstad K + KSV
 1964 Lövånger S
 1965 Strängnäs S
 1965 Båstad K + KSV
 1966 Ronneby S + K
 1966 Båstad K + KSV
 1967 Båstad K + KSV
 1967 Visby K
 1968 Visby K
 1969 Ransäter K
 1969 Lövånger K
 1970 Ransäter K

1970 Lövånger K
 1971 Ransäter K
 1971 Ransäter Symp + KOSK
 1972 Lövånger K
 1973 Lofthus (N) Symp Nord
 1973 Växjö K
 1974 Växjö K
 1975 Sigtuna K
 1976 Utstein (N) Sem Nord
 1976 Söråker K
 1977 Ransäter K
 1978 Skálholt (Isl) Nord
 1978 Tjörn K
 1979 Visingsö Kd
 1980 Hjo S
 1981 Ransäter K Nord
 1981 Lund Symp
 1982 Lofthus (N) K Nord
 1983 Rättvik K Nord
 1984 Rättvik K
 1985 Stjärnholm K
 1986 Stjärnholm K
 1987 Lund K + IAH
 1988 Malung K + Schütz
 1988 Rättvik Kd
 1989 Vadstena Symp + KMA
 1989 Rättvik Kd
 1990 Växjö S
 1991 Stockholm Symp + KMA

Förkortningar: K = (Sommar)konvent, koralvecka, Kd = Koraldagar, S = Studiekonvent, fortbildningskurs, Sd = Studiedagar, K/S = kombination, S + K = parallella kurser, Symp = Symposium, konferens, Sem = Seminarium, Nord = Nordiskt samarrangemang, + = Samarbetspartner: Schütz-sällskapet, Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie (IAH), Kungliga Musikaliska Akademien (KMA), Kyrkosångens Vänner (KSV), Kyrkomusikorganisationernas samarbetskommitté (KOSK). Samarbete med i förekommande fall Sveriges Kyrkliga Studieförbund (SKS) och regionala kyrkosångsförbund har inte särskilt angivits.

Källorna till ovanstående sammanställning av LPS kurser finns i årsmötesberättelser, styrelseprotokoll, inbjudningsfoldrar, mötesprogram, kursreferat i Svenskt Gudstjänstliv (SGL) och personliga hågkomster. Ett flertal av de föredrag som har hållits genom åren återfinns också i SGL.

Utom den geografiska rörligheten har LPS också försökt vinnlägga sig om tematisk rörlighet. Man har inte bara försökt spegla den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan utan genom studier och remissyttranden också försökt påverka den. Inte minst psalm- och koral-

arbetet samt handboksarbetet har getts stort utrymme under den långa period då kyrkans böcker inom området växte fram, ända från 1950-talet fram till 1990.

STUDIEKONVENT OCH SYMPOSIER

Under Arthur Adells tid utgjorde det som man skämtsamt kallade "Nådiga luntan" arbetsmaterial under flera studiekonvent. "Nådiga luntan" var Arthur Adells manuskript till läroboken "Gregorianik I" med musikbilaga som utkom postumt 1963. Studierna kring detta manus började i Hjelmseryd 1957 och fortsatte i Undersvik 1958 och i Rättvik 1959. I Varnhem 1960 ägnades studiet åt tidegårdsantifonerna i "Det Svenska Antifonalet II" (A II). I Uppsala 1961 avhandlades även gregoriansk estetik. Vid det nordiska studiekonventet i Lögumkloster, Danmark, 1962 medverkade Arthur Adell för sista gången med ett föredrag om den gregorianska sången.

Här bör också nämnas att Arthur Adell själv under ett par års tid i slutet av 50-talet ledde en studiecirkel i gregorianik. Deltagare var Ragnar Holte, Folke Bohlin, Lars Hartman, John Wanngren, Östen Hårdh och Per-Erik Styf. Man arbetade bl a med materialet till läroboken Gregorianik I.

Arthur Adell hade en utomordentligt bred kunskap på det teologiska fältet, men av förklarliga skäl måste han vid konventen i någon mån koncentrera sig på tidegårdens teoretiska och praktiska frågor. Här föreligger ett axplock av de ämnesområden han belyste under åren 1941-1961 vid LPS kurser: Den gregorianska sångens uppbyggnad, Koralsångens ABC, Evangelisk gudstjänstsyn, Den gregorianska sångens förnyelse, Gemensamt arbete mot gemensamt mål, Att bikta, Kyrkans bön, Ur 1600-talets folkliga koralskatt (Leimontinus koralbok), Den gregorianska sången i svensk tradition, Den sjungna bönen, Den gregorianska koralens struktur, Tidegårdens antifonmaterial, Källorna till Det Svenska Antifonalet, Kyrkoåret i den gregorianska sången.

Av Knut Peters föredrag 1941-1951 kan nämnas: Den 2000-åriga sången, Den svenska tidegården - en presentation, Medeltida brevrietradition, Den stilla mässan i Lundastiftet enligt Missale Lundense, Text och ton. Bakom den

sistnämnda blygsamma rubriken döljer sig den tidens kanske främste specialist på konsten att anpassa svenskt språk och gregorianska melodier till varandra.

Av den övriga dåtida styrelsens bidrag kan nämnas Pehr Edwalls: Prästen och lekfolkets liturgiska fostran och LPS tjugo år samt Gotthard Arnér: Kyrkomusikens huvudformer och Liturgiskt orgelspel och liturgisk orgelimpromvisation.

ROLLFÖRDELNING

Under sin tjuugoåriga tid som ordförande var det självklart att Arthur Adell alltid ledde övningarna i gregoriansk sång. Under de följande trettio åren har den uppgiften fördelats på styrelsens ledamöter och suppleanter: Gudrun Zethelius, Karl-Erik Wallin, Albert Sjögren, Folke Bohlin, Sören Bolander, Curt Lindström och Maria Thyresson Hedin. Utom Karl-Erik Wallin och Sören Bolander har dessa också varit föreläsare genom åren. Som föreläsare har också Lars Hartman, Ingmar Milveden och Gun Palmqvist medverkat. De prästerliga ledamöterna Holte, Wallin, Hartman och Bolander har givetvis medverkat som predikanter och celebranter samt som ledare av bibelstudier och meditationer. I särklass flitigaste föreläsare har Ragnar Holte och Folke Bohlin varit, men så är de också professorer i teologi respektive musikvetenskap! Styrelsens föredrag redovisas nedan. Som organister har från styrelsen Gudrun Zethelius, Albert Sjögren, Sören Bolander, Curt Lindström, Maria Thyresson Hedin och Gun Palmqvist medverkat.

Som särskilt flitig föreläsare utanför styrelsen måste organisten, mag art, teol dr Finn Viderö, Köpenhamn nämnas som jämte Dag Monrad Möller var de allra trognaste danska gästerna. Finn Viderö var ofta organist, liksom domorganisten Gotthard Arnér.

Bland övriga medverkande organister kan nämnas: Torsten Hägg, Reinhold Andersson, Anders Hedenström, Jan Pontén, Rut Ericsson, Inga Johansson-Bernander, Torsten Sörenson, Lennart Svegelius, Lars Edlund, Eskil Burman, Birger Eriksson, Per Erik Styf, Gunnar Holm, Torsten Nilsson, Alf Linder, Sven-Eric Johanson, Olle Ljungdahl, Ingvar Sahlin, Ulf Sundman, Bengt Arne Harlin, Christer Sundstrand, Karl-Olof Robertson, Mary Chard och Per Gun-

nar Petersson samt Knut Sitell. Bland nordiska organister kan nämnas, förutom Viderö, Ethan Rosenkilde Larsen, Kjell Mörk Karlson, Harald Andersén, Christian Vestergaard-Pedersen, Enzo Forsblom.

Styrelseledamöternas och suppleanternas föredragsämnen genom åren presenteras nedan i tabellform, vilket kan ge en föreställning om att styrelsen varit en i hög grad "arbetande" styrelse - de äldre under en ganska lång tidsperiod.

Ragnar Holte:

1957 Laurentius Petris lektionstoner
1959 Psaltarens kristna tolkning
1960 Antifonernas teologiska innebörd
1961 Psaltaren i vårt andaktsliv och gudstjänstliv
1962 Dogmatiska principer för 1500-talets gudstjänstreform
1962 Musiken i Det Svenska Antifonalet
1962 Den gregorianska sångens ställning i Sverige
1963 Den gregorianska vespern och önskemål om en rikare aftonsångsritual
1964 Aktuella liturgiska reformsträvanden
1964 Introitusantifoner med svensk text
1964 Sjungen tidegård som församlingsgudstjänst
1965 Det musikaliska källmaterialet till veckoefficiet
1965 Vad gör Svenska kyrkans Liturgiska Nämnd?
1966 Vad kan S:t Gallen-neumerna lära oss?
1967 Rytmska problem i introitussången
1968 Ny bön?
1970 Det liturgiska språket
1970 Liturgi och socialetik
1971 Tidegårdens musik
1972 Gudstjänstens rytmik
1972 De nya utgåvorna av tidegårdens och mässans musik
1973 Psaltaren som församlingssång
1973 Att sjunga Psaltaren - Om olika slag av psalmodi
1974 Den nya tidegården
1976 Psalmodins textunderläggningsproblem
1977 Gregoriansk koral - att sjunga Guds ord
1980 Gregoriansk sång i svensk språkdräkt
1981 Kristus i Psaltaren
1983 Nutida kyrkomusik ur lut-

herskt perspektiv
1984 Hur Ordet blir musik
1990 Gregorianik på svenska

Folke Bohlin:

1959 Introitusantifoner
1962 Gregoriansk sång i Svenska kyrkan efter reformationen
1962 Den Svenska kyrkans sång på Laurentius Petri tid
1963 Elementär gregoriansk
1964 Musiken i Det Svenska Antifonalet
1964 Kyrkosången i Sverige under reformationstiden
1965 Det liturgiskt-musikaliska livet i en svensk domkyrka i reformationstid och efterreformatorisk tid
1966 Musiken i den svenska reformationskyrkan
1966 Gregoriansk sång i tidegård och mässa
1966 Rollfördelningen i gudstjänsten
1969 LPS liturgiskt-musikaliska urkundsserie
1969 Tidegården som andaktsform
1970 LPS årsurkund 1970 (Melodier till julepisteln i svensk tradition)
1971 Gregoriansk uppförandep Praxis
1976 Liturgisk rollfördelning
1976 Gregorianiken i folklig tradition
1976 Om att öva och leda gregoriansk sång
1978 Gregoriansk uppförandep Praxis
1980 Gregoriansk uppförandep Praxis: Rytmik, instudering, dirigering
1981 Kan vi skapa god praxis för svensk gregoriansk?
1982 Kursrepertoaren i musikhistorisk belysning
1982 Piae Cantiones
1983 Luther och församlingssången
1988 Heinrich Schütz och vår tid
1989 Den gregorianska sången i Norden och dess uppförandep Praxis
1990 Gregoriansk uppförandep Praxis igår, idag och i morgon

Gudrun Zethelius

1954 Kyrkotjänarnas arbetslag
1958 Venitepsalmodin
1959 Introitusantifoner
1960 Adaptioner i fjärde tonarten

1961 Tidegårdens ställning i våra dagar
1962 Utförandet av den sjungna tidegården
1964 Instruktion i tidegårdens sång
1965 Introduktion i gregoriansk sång enligt Gregorianik I
1972 Rytmsång i gudstjänsten
1977 Gregoriansk koral - en översikt
1978 Bör en bön applåderas?
1979 Kyrkomusikern i församlingens dagliga liv
1989 En levande liturgi

Karl-Erik Wallin

1957 Om kyrkans gamla bönbok
1959 Något om gregorianikens bundna former
1962 Tidegårdens teologiska uppbyggnad
1971 Med psalmodikon och sifferkorallbok

Albert Sjögren

1962 Tidegårdens ställning och möjligheter i svenskt kyrkoliv
1963 Utförandet av den sjungna tidegården
1971 Körimprovisation
1972 Orgelspelet i gudstjänstens rytmik
1987 Afrikansk kyrkomusik (tills m Anna Sjögren)

Lars Hartman

1959 Introitusmelodier och svensk text
1960 Adaptationer i O-antifonerna
1961 Gregoriansk estetik
1962 Tidegårdens teologiska innebörd och liturgiska uppbyggnad
1966 Rollfördelningen i gudstjänsten
1975 Ny gudstjänst - ny teologi?

Ingmar Milveden

1965 Det musikaliskt-liturgiska livet vid en svensk domkyrka - medeltiden
1966 Hur komponerar man en psalmodi?
1966 Musiken i den nordiska medeltidskyrkan
1967 Gudstjänstens musik; musiken i och musiken till gudstjänsten

Sören Bolander

1972 Psaltaren i gudstjänsten
1978 Kristus i psaltaren

Curt Lindström

1977 Lära lekmän gregoriansk koral - församlingen
1979 Psaltaren för församlingsbruk
1981 Gregorianik i kyrkokören

Maria Thyresson Hedin

1981 Gregorianik bland barn

Gun Palmqvist

1984 Tidegården i skönlitteraturen
1985 Gregoriansk sång i skönlitteraturen

FÖREDRAGSHÅLLARE BLAND LPS MEDLEMMAR OCH ANDRA VÄNNER

Som redan nämnts har LPS alla kurser genomsträvt av den sjungna tidegården. Bibelstudier och bibelmeditationer har fördjupat tidegårdsbedjandet. Körsång och orgelmusik har haft sina givna platser i gudstjänsterna och har givit många körledare och organister värdefulla impulser i deras arbete. Gemenskapen under veckorna har betytt mycket för många. Livslånga vänskapsband har knutits.

Genom att föreläsare bland de främsta på sina respektive ämnesområden har engagerats, har deltagarna fått vidgade perspektiv på olika sidor av kyrkans liv och inblick i den liturgiska och musikvetenskapliga forskningen.

Arthur Adells och Knut Peters bidrag samt den övriga styrelsens bidrag har redan nämnts. I det följande får en lång rad gästföreläsare under 50 år passera revy.

1940-TALET

Malin Adell: Tidegården i hemmet. Märta Pålsson: Vad tidebönen ger den enskilde. Olov Hartman: Att bedja Guds ord. Jan Redin: Tidebön och församlingliv. Evert Palmer: Evangelisk tidegård. Lars Lindhagen: Vårt andaktsliv och Tidegården i Sverige. Yngve Brilioth: Predikan och liturgi. Anders Blomqvist: Anden och kyrkan. Hans Cnattingius: Uppsala möte, ett 350-årsjubileum. Dr Erik Lundberg: Gotikens väsen. Sanginspektör Mogens Wöldike: Thomas Laub och dansk kyrkosång. Pastor Helge Faehn: De historiske forutsetninger for og fornyelse av den menighetsmessige bönn och Den gregorian-

ska sångens förnyelse. Res kapellan Agnar Sandvik och Finn Viderö: Teoretiske och praktiske problemer i forbindelse med fornyelse av den gamle kirkes sang. Finn Viderö: Den gregorianska sångens förnyelse, Bachs orgelmusik, Gregoriansk teori och Den gregorianska sångens särdrag. Prof W A Schmidt: Et legeme og en ånd och Tidegården och Finlands kyrka. Prof Regin Prenter: Den evangeliske læere om bøn- nen, med saerlig henblik på den liturgiske bønn. Rev Carlton H Mall: Tidegården och den evangeliska kristenheten. Prest O Sæverud: Tidegården i menigheten. Sognepræst Gunnar Pederson: Tidegården i Danmark. Agnar Sandvik: Tidegården i Norge och Norskt gudstjenstliv idag. Kyrkoherde Alvar Nykvist: Tidegården i Finland. Einar Eri: Orgelbyggare Sven Nordström. Bengt Strömberg: Missale Lundense och Kyrkans bøn och kyrkans enhet. Ragnar Stenberg: Liturgi och konst. Thord Godal, biskop Arne Fjellbu, O H Sandvik: Den gregorianska sångens förnyelse. G Linder: Värendsbygdens fromhetsliv. D Ph Friedrich Buchholz: Kyrkosångsarbetets teologiska "Sitz im Leben". Sven-Åke Rosenberg: Liturgi och diakoni. P G Vejde: Smålands kyrkor. Sognepræst Holger Dahl: Kyrkosyn och andaktsliv. Mr Wiebe Vos: Den liturgiska rörelsen i Hollands reformerta kyrka. Sokneprestur Erlender Sigmundsson: Från Islands kyrka. Hjalmar Lindroth: Bibelsyn och gudstjänst. Erik Salvén: Skriften på väggen.

1950-TALET

Harald Riesenfeld: Nytestamentligt gudstjenstliv, Biskop Joh Sandegren: Av tvenne världar. Sig Falck: Gudstjenst i Zulukyran. G A Danell: Att meditera. Ragnar Lundell: Att bedja. Jan Håkan Åberg: Psalmer, sånger och andliga visor. Harald Göransson: Koralvisan i gudstjensten - aktuella reformkrav. Lars Edlund: Kyrkokören i gudstjensten. David Lindqvist: Förbönen. Lars Carlzon: Den enskildes bön. Vilmos Vajta: Arvet från Luther. Evert Palmer: Aktuella gudstjenstfrågor. Domprost Ola Schalin: Forskarglädje och forskarmöda bland reformationstidens handskrifter. Doc H Nyman: Tidegården som evangelisk gudstjenstform. Organist Harald Andersén: Finländskt koralbestånd 1624. Finn Viderö: Den gregorianska koralens modalitet, Om adaptation och Adaptationer på

danskt språkområde. Helmer Ringgren: Psaltarens fromhet. Organist Ethan Rosenkilde Larsen: Gregoriansk estetik. C A Moberg: Den heliga Birgitta och musiken. Åke Andrén: Laurentius Petri - en portalfigur. Andreas Lindblom: Fem kyrkor i Linköpings stift.

1960-TALET

Sven Helander: Vad menas med en ordinarius-bok? H Odeberg: Psaltarens ställning i bönelivet. Ingemar Thorin: Tidegårdens ställning och möjligheter, ur kyrkospelarsynpunkt. Skoleinspektör Erling Brahm: Lögumklosters kyrkas historia. Ethan Rosenkilde Larsen: De bibelske psalmers tonunderlægning. Finn Viderö: Principer för arbetet med Det danske Antifonale. Gunnar Pedersen: Den gregorianske sang i høj-messen efter reformationen. Christian Thodberg: Den "greske" tidebønn. Mag art Ulrich Teuber: Modersmålssang - et ökumenisk problem. Sten-Bertil Risberg: Instruktion i tidegårdens gregorianska sång. Rudolf Norrman: Det liturgiskt-musikaliska livet i en svensk domkyrka - II Nutid och Att repetera med kör. Anders Ekenberg: Nykomponerad psalmodi. Henry Weman: Kyrkosång i nutiden. Gotthard Arnér: Liturgiskt orgelspel och improvisation. Axel Rappé: Från stålkyrka till Ronchamp - modern kyrkoarkitektur. Olle Ljungdahl: Kyrkokör - vad är det och vad gör den? Helge Lidén: Nytilskott på koralfrenten. Harald Göransson: Filmen Preludium - Kyrie-Sanctus. A Frostenson och Pehr Edwall: På väg mot nya psalmer. Bo Ahlberg: Laurentius Petri, mannen och gärningen. Torsten Sörenson: Tonsättaren inför den nya psalmen. Eva Norberg: Diktaren inför den nya psalmen. Erland Olsson: Ny mässordning? Jean Mouton: Ny mässmusik? Sven-Eric Johansson: Nytt tonspråk? Eric Grönlund, Martin Lönnebo, Olle Scherwin: Ny mässa i församlingen. Gunnar Weman: Den liturgiska försöksverksamheten i Svenska kyrkan. Martin Lönnebo: Experimentgudstjenster i Uppsala domkyrka. Nils Mjönes: Nattvardsfirandet i svensk frikyrklighet. Per-Olof Sjögren: Mässa och mission.

1970-TALET

Gunnar Weman: Den liturgiska försöksverksamheten och Ny gudstjenst - hur bör den se ut?

Magnus Liedbeck: Liturgi och själavård. Torsten Sörenson: Nya former för församlingssång och 71 Psalmer - en presentation. Jan Redin: Tidegården i hemförsamlingen och Församlingens roll teologiskt belyst. Hans Blennow: Rytmask gudstjänstssång II. Hanns Rudolf Simoneit: Flerstämmig församlingssång. Sven-Eric Johansson: Församlingssångens förnyelse. Hans-Göran Lilja: Kören - en del av församlingen. Universitetslektor Torben Schousboe: Lära lekmän sjunga gregorianskt och Om å öve og lede gregoriansk sang. Sven-Åke Selander: Väckelsens sånger. Esbjörn Belfrage: Om psalmboksarbetet. Sven Silén: Ny gudstjänst - gammal bekännelse. Ulf Söderlind: Ny gudstjänst - hur berör den människan? Henry Weman: Ny gudstjänst - 30-tal, 40-tal och 70-tal. Sven Helander: Arv och förnyelse i mässa. Tore Littmarck: Andlig visa. Inge-Mar Thorin: Levande gudstjänst. Organist, 1:e amanuens Arne J Solhaug: Den gregorianska sangs livsmuligheter i vår tid. Ethan Rosenkilde Larsen: Psalmodins textunderläggningsproblem. Eyvind Skeie: Gjør mig til en Sang, til en flammande Skrift. Organist Trond Kverno: Tidebønn i Norge. Finn Viderö: Problematiske tilrettelaeggelser av tekst - gregoriansk melodi. Bodil Asketorp: Gregoriansk koral - antifoner. Torsten Nilsson: Gregoriansk koral och nutida musik. Bertil Gärtner: Den nya gudstjänsten i Bibelns ljus. Rolf Larsson: Uppsjungning eller gudstjänst? och Gudstjänst för små och stora.

1980-TALET

Bodil Asketorp: Aktuellt inom den gregorianska forskningen. Erland Olsson: Att bedja Guds ord. Pastor Åge Haavik: Strövtåg i norsk och svensk psalmbok, Evangeliernas eko i psalmboken och Luther och Mariasångerna. Leo Rosenblüth: Psaltaren i synagogan. Sven-Oscar Berglund: Att bedja psaltaren. P G Petersson: Några svenska inspelningar av gregoriansk sång. Viveca Servatius: Nya signaler från Solesmes. Torben Schousboe: Praxis för gregoriansk sång i Danmark. Dan-Olof Stenlund: Gregoriansk sång i musikhögskoleundervisningen. Eva Bohlin: Barnkörmetodik. Anders Ekenberg: Det klingande sakramentet. Finn Viderö: Principperne for Arbejdet med det gregorianske Melodistof. Trond Kverno: Arbeidet med gregoriansk sang i

norsk tidebønn og høymesse. Torben Schousboe: Utdførelsen av den gregorianske sang. Broder Cornelis Pouderoeyen: Tidegårdspsalmodi och introitus enligt neumerna och Solesmes. Harald Göransson: De svenska introitus. Knut Sitell: Hur lära ut gregoriansk sång?

1990-TALET

Jean Johansson och Henrik Tobin: En levande liturgi.

GREGORIANSK SÅNG OCH FLERSTÄMMIG KÖRSÅNG

Vid de allmänna kurserna, som inte riktade sig till kategorierna "specialister" eller "särskilt ansvariga", var det naturligt att den blandade körsången liksom ett stort och kvalitativt högtstående utbud av orgelmusik utgjorde viktiga ingredienser i dagsprogrammen. När den kände grundaren av Köbenhavns Drengekor och Palestinakoret i Köpenhamn, Mogens Wöldike, under andra världskriget kom som flykting till Sverige, blev han ända till 1947 den stående körledaren under sommarkonventen. För många svenska körledare har han haft stor betydelse. Han blev naturligt nog ett stort dragplåster. Detta gällde också Eric Ericson under Visbyveckorna. Det kunde inte hjälpas att dessa båda "kanoner" så att säga stal föreställningarna, Wöldike på 1940-talet och Eric på 1960-talet. Eljest har balansen kunnat upprätthållas mellan gregoriansk sång och blandad körsång. Bland övriga medverkande körledare märks Lars Edlund, Hans-Göran Lilja, Jan Håkan Åberg och Eva Bohlin.

STUDIEKONVENT

År 1962 tog kursverksamheten riktad till teologi- och kyrkomusikstuderande ny fart. I Sigtuna, Göteborg, Hästveda och Lund hölls grundkurser i gregoriansk sång. I Rättvik 1963 satsades på studier - utom i de bundna formerna enligt Gregorianik I även i introitusrepertoaren, framförallt i Graduale Romanum. Beståndet av introitusantifoner i alla åtta tonarterna kartlades med hänsyn till initial- och kadensformler, tematik och ev centonisation. I Strängnäs 1965 ägnades ett studiekonvent åt ämnen som käll-

material till tidegården, textunderläggningsproblem, metodik samt åt det liturgiskt-musikaliska livet i en svensk domkyrka under medeltiden, reformationstiden och nutiden - alla tämligen exklusiva ämnen. Priset i avancerat studium togs i Ronneby 1966, då man gav sig i kast med S:t Gallen-neumerna. På hög nivå stod också studiekonventet i Hjo 1980 med ämnen som gregoriansk sång i svensk språkdräkt, gregorianska genrer, historik, funktion, uppförandep Praxis, aktuella frågor inom den gregorianska forskningen m m. I Växjö 1990 provades Svenska kyrkans senaste utgåva av gregorianska introitus, samlade i kyrkohandbokens fjärde del, kallad "Körutgåva" (1990). Domorganist Knut Sitell hade varit på studiebesök hos broder Cornelis Pouderoyen i Solesmes och ledde övningarna. Han hade också med sina körer i Växjö domkyrka sjungit in ett tjugotal gamla och "nya" gregorianska introitus.

SYMPOSIER (KONFERENSER)

De fyra symposier som LPS har anordnat, två av dem tillsammans med KMA, har vänt sig till lärare i liturgisk sång, domorganister och andra nyckelpersoner.

Det första i Ransäter 1971 tillkom med anledning av dels att Det Svenska Antifonalet I (A I) skulle revideras, dels att förslag till Svenska kyrkans gudstjänstmusik skulle föreläggas kyrkomötet. Symposiet blev viktigt såtillvida att man kunde enas om identiska anvisningar om utförandet och gemensamt teckensystem för gregoriansk notering i såväl A I som i kyrkans introitussamling, som sedan inflöt i Gudstjänstordning 1976 (GO 76), del 3, Introitus.

Symposiet antog ett dokument som man kallade "Resolution". Det var tänkt att ligga till grund för en kommande handledning med riktlinjer för den gregorianska sångens utförande i syfte att åstadkomma en större enhetlighet på detta område. "Målet måste vara att genom en väl genomtänkt avvägning av kraven på det historiskt riktiga, det estetiskt sköna och det i gudstjänsten fungerande, åstadkomma en levande sång. Det måste råda balans mellan kunskap och konstnärlighet, mellan föreskrift och frihet, mellan objektivt och subjektivt i utförandet."

Skriften borde innehålla information om:

- * De gregorianska melodiernas ursprung, äldsta källor, notskriften i dessa e t c
- * Den gregorianska rytmikens problem inklusive den moderna semiologin
- * Gregoriansk melodilära
- * Principerna för melodiernas anpassning till svenska texter
- * Principerna för den svenska textunderläggningen i psalmodier
- * Det allmänt accepterade sättet att utföra den gregorianska sången som införts av benediktinerna
- * Gregorianikens terminologi, helst med svenska motsvarigheter till de gängse latinska termerna.

Övriga kapitel skulle behandla de av prästen utförda gregorianska sångpartierna, församlingens medverkan, körledarens uppgift och metodik, regler och råd för utförandet. Skriften borde åtföljas av inspelade exempel. Litteraturförteckning. Så här efteråt måste man beklaga att den planerade skriften aldrig kom till stånd!

Nästa symposium ägde rum först tio år senare i Lund, 1981, och hade temat: Att sjunga gregorianik på svenska. Alla punkter i Resolutionen från 1971 diskuterades. Dessutom diskuterades nu förutsättningarna för en svensk tradition inom gregoriansk sång.

I Vadstena 1989 knöts kontakt med Solesmes genom att broder Cornelis Pouderoyen ledde övningarna och föreläste om neumernas tolkning.

Vid den av LPS och KMA gemensamt anordnade konferensen i Stockholm 1991, slutligen, diskuterades balansen mellan å ena sidan kravet på trohet mot notbilden och anvisningarna för dess avläsande och å andra sidan kravet på individuell, konstnärlig interpretation.

ORGANISATIONSFRÅGOR - REMISSARBETE

År 1972 skedde en sammanslagning av de kyrkomusikaliska organisationerna inom Svenska kyrkan. Kyrkosångens Vänner (KSV) och Sveriges Kyrkosångsförbund (SKSF) gick samman i ett nytt förbund, som fick namnet Riksförbundet Svensk Kyrkomusik (RISK). LPS anslöt sig till RISK och när RISK tillsatte utskott och sektioner fick LPS styrelse uppdraget att vara RISKs liturgiska och musikvetenskapliga sek-

tion. Härigenom förstärktes både LPS och RISKS ställning. LPS fick på sin lott att utarbeta remissyttranden över det stora antal utredningar och förslag som blev resultatet av handboks-kommitténs och psalmbokskommitténs arbete under 1970- och 1980-talen.

LPS styrelseledamöter nedlade ett mycket omfattande arbete på dessa remissyttranden. Ragnar Holte och Lars Hartman fick huvudansvaret för arbetet med evangelieboksförslaget 1979 och handboksförslaget 1981. På bred front grep hela styrelsen sig an handboks- och psalmboksförslagen 1985. Introitusförslaget granskades av ordföranden och sekreteraren. Mest gehör för sina synpunkter fick LPS beträffande de gregorianska introitus, medan "framgången" i fråga om handboken och psalmboken 1986 blev synlig mest i detaljer, t ex då det gällde bibehållandet av de gregorianska nytestamentliga cantica och i några psalmtexter där framför allt Ragnar Holte stod för förbättringarna.

Remissyttrandena utarbetades inte bara för RISKS räkning utan på uppdrag av KOSK, som uttyds Kyrkomusikorganisations samarbetskommitté. KOSK hade nämligen 1976 fått officiell status som kyrkomusikaliskt remissorgan. LPS ordförande, Ragnar Holte, hade också blivit ordförande i KOSK.

LPS inträde i RISK möjliggjorde att årsboken Svenskt Gudstjänstliv kunde utges i RISKS namn.

År 1981 inträdde LPS i Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie (IAH) och medverkade vid dess "Tagung" i Lund 1987 bl a som liturgisk kör.

NAMNFRÅGAN

År 1977 kom frågan upp inom styrelsen huruvida själva namnet, Laurentius Petri Sällskapet, var tillräckligt upplysande för den stora allmänheten om vad LPS egentligen sysslade med, ja, om namnet inte rentav var en belastning. Då LPS bildades 1941, var det ur flera synpunkter lämpligt att ha vår förste evangeliske ärkebiskop som förebild och referensperson. Att tidegårdsarbetet innebar ett fullföljande av liturgins under reformationen påbörjade försvenskning var säkerligen nödvändigt att framhålla på 1940-talet. Men nu på 1970-talet syntes namnet något missvisande. LPS hade ju inte som främsta mål-

sättning att propagera för Laurentius Petris samlade verk - jämför t ex Bach-Gesellschaft eller P-B-Sällskapet! Vid årsmötet 1979 antogs - efter en remissomgång bland medlemmarna - namnändringen "Laurentius Petri Sällskapet för svenskt gudstjänstliv". Därmed behöll man reversionen för Laurentius Petri - och Arthur Adell och Knut Peters. Samtidigt angavs att LPS har ett vidgat program utöver den restaurerande uppgiften. Dessutom var det nya namnet redan inarbetat genom årsboken Svenskt Gudstjänstliv.

SAMARBETE ÖVER GRÄNSERNA

I ovanstående förteckning över "gästföreläsare" möter många namn från de övriga nordiska länderna vilket visar att det under åren har varit ett aktivt samarbete över gränserna. En av de danska eldsjälarna, f sognepresten Dag Monrad Möller, framhåller i ett brev (1991-03-18): "Adells i hans Tid som Vicepastor ved Lunds Domkirke viste Interesse for dansk Tungemaal og danske Salmer og Oratoriets begyndte Arbejde med det gregorianske paa Dansk. Hans - og dermed Selskabets - Interesse for 'gregoriansk Sang og nordiske Tungemaal', fik paa en Maaed sin Krone ved vort Møde paa Island med alle vi andres Tungemaal's Moder, det Islandske-oldnordiske".

Det nordiska konventet på Skálholt (Island) år 1978 var dock inte det första. Det var däremot det som hölls år 1947 i Helsingör. I den danska "Inbydelse till nordisk Konvent i Helsingör den 2-6 juni 1947" heter det

"Paa Initiativ af Laurentius Petri Sällskapet har i Hösten 1946 Repræsentanter for Finlands, Islands, Norges, Sveriges, och Danmarks Kirker afholdt Møder for at drøfte de Bestræbelser til Fornyelse af Tidebønnen, som er framkommet i Nordens Kirker de sidste Aartier. Det har derved vist sig, at disse Bestræbelser følger saa ligeartede Linier, at en fortsat og kontinuerlig Kontakt mellen de for Tidebønnen interesserede var af Værdi. For at udvide denne Kontakt inbyder undertegnede hermed til broderligt Konvent for det nordiske Gudstjenstelivs Historie och Praksis med særlig Hensyntagen till

Tidebönnerne. Konventet afholdes i Helsingør den 2-6 juni 1947 efter vedlagte præliminære Program..."

Söderköping, Arthur Adell, Kyrkoherde
 Rynkeby, V Lissner, Sognepraest
 Trondheim, A Sandvik, Res. kapellan
 Helsingfors, Gustaf Pettersson, Director
 cantus
 Hraungerdi Island, Sigurdur Pálsson, sok-
 neprestur

AVSLUTNING

Redan Adell och Peters kunde konstatera att det var den lästa tidegården som slog igenom i svenskt kyrkoliv på 1930-talet. Men de betonade alltid att "tidegårdens verkliga väsen blommar ut i sin fullhet först som sjungen tidebön" (SGL, december 1941). Denna övertygelse låg bakom den enorma satsningen på utgivandet av Det svenska Antifonalet I och II, 1949 respektive 1959, helt utan officiellt stöd från Svenska kyrkan. Allt LPS-arbete inom styrelsen har från begynnelsen utförts ideellt.

Arthur Adell påpekar redan 1941

"... bristen på möjligheter till verklig utbildning i denna den speciellt kyrkliga sången ... Genom den nuvarande bristen på utbildningsmöjligheter i den gregorianska sångens praxis liksom överhuvudtaget i tidebönsens eget väsen och i dess utförande kan det förutsättas att olika traditioner uppstår inom vårt land. Men för saken i dess helhet vore det förvisso av värde om den generation, som nu deltar i återuppbyggandet av tidegårdstraditionen kunde enas om en gemensam linje."

(SGL, december 1941)

Arthur Adells ord äger 50 år senare fortfarande sin giltighet. Vi saknar en enhetlig tradition och utbildningsfrågorna är ännu inte tillfredsställande lösta. Det visade bl a den senaste konferensen 1991. Inom detta område kvarstår en viktig uppgift för sällskapet.

LPS ser som sin uppgift en hela gudstjänstlivets vitalisering, men den första programförklaringen - att verka för tidegårdens konsolidering i

Svenska kyrkans gudstjänstliv, såväl i läst som i sjungen form med den klassiska gregorianska toner - framstår fortfarande som sällskapets huvuduppgift.

Till sist ett personligt vittnesbörd av en mycket trogen deltagare i LPS veckor, Stina Källqvist. Hon skriver om koralveckan i Ransäter 1970, men återkommer till dessa tankar flera gånger:

"Till slut ett försök till summering av vad denna koralvecka kunde ge en deltagare:

- * En ingående information om den liturgiska försöksverksamheten och dess många problem ur olika aspekter
- * Rik och varm gemenskap vid måltider och övrig samvaro och i gemensamt musicerande och gudstjänstfirande
- * Glädje att få sjunga tidebönerna tillsammans med människor som är väl förtrogna med dem och levtt sig in i dem
- * I andakt och gudstjänster få uppleva Guds närhet och vilan i Gud".

TABELL 2 PERSONGALLERI 1941-1991*

*Från 1974: Arbetsår och mandatperioder = kalenderår

Ordinarie ledamöter

Arthur Adell	1941-1962
Knut Peters	1941-1951
Karl G Gustafsson	1941-1947
Pehr Edwall	1941-1953
Gotthard Arnér	1941-1961
Sven Håkan Ohlsson	1947-1953
Gustaf Adolf Danell	1951-1956
Gudrun Zethelius	1953-1986
Sture Idar	1953-1956
Karl-Erik Wallin	1956-1989
Vivi Andersson	1956(57)-1986
Ragnar Holte	1959-
Albert Sjögren	1961-
Folke Bohlin	1963-1983
Lars Hartman	1978-1983
Curt Lindström	1984-1987
Maria Thyresson Hedin	1984-
Gun Palmqvist	1987-
Ing-Mari Johansson	1987-
Sören Bolander	1990-
<i>Suppleanter</i>	
Evert Palmer	1942-1967
Lars Lindhagen	1942-1965
Inga Johansson-Bernander	1942-1965

Sommarmarknvent på Sijärnholms stiftsgård 1958.

Sitrande fr v: Margit Wahman, stiftsgårdens husmor, Malin Adell, Arthur Adell, Vivi Andersson. Stående fr v: Karl Johan Furustam, stiftsadj B Åkesson, Carl-Axel Jakobsson, Christian Vestergaard Pedersen, Randi Vestergaard Pedersen, Inga Johansson, Rut Ericsson, Sina Källqvist, Einar Mattsson, Judith Nihlén, Gudrun Zethelius, Helmer Ringgren, Josef Pålsson, Eric Wademark, Marcus Bohlin

LPS styrelse samlad till revidering av Det Svenska Antifonalet i Burträsk, januari 1972.

Sittande fr v: Vivi Andersson, Ragnar Holte, Gudrun Zethelius. Stående fr v: Karl-Erik Wallin, Folke Bohlin, Albert Sjögren

Rut Ericsson	1946-1968
Eric Ericson	1949-1953
Harald Göransson	1954-1965
Birger Eriksson	1959-1965
Albert Sjögren	1960-1961
Folke Bohlin	1961-1963
"	1984-
Lars Hartman	1963-1977;1984
Ingmar Milveden	1968-1980
Sören Bolander	1967-1982
"	1985-1989
Curt Lindström	1978-1983
Maria Thyresson Hedin	1981-1983
Gun Palmqvist	1983-1986
Gudrun Zethelius	1987-
Birg Lindkvist Markström	1990-
<i>Hedersledamöter</i>	
John Kroon	1961-(d 1968)
Malin Adell	1976-(d 1985)
Karin Peters	1976-(d 1986)
Dag Monrad Möller	1976-
Finn Viderö	1976-(d 1987)
<i>Ordförande</i>	
Arthur Adell	1941-1961
Ragnar Holte	1961-
<i>Hedersordförande</i>	
Arthur Adell	1961-1962
<i>Vice ordförande</i>	
Knut Peters	1941-1951
Gustaf Adolf Danell	1951-1956
Karl-Erik Wallin	1956-1989
Sören Bolander	1990-
<i>Sekreterare</i>	
Pehr Edwall	1941-1953
Gudrun Zethelius	1953-1986
Gun Palmqvist	1987-
<i>Kassaförvaltare</i>	
Karl G Gustafsson	1941-1942
Knut Peters	1942-1947
Sven Håkan Ohlsson	1947-1953
Sture Idar	1953-1956
Vivi Andersson	1956-1986
Ing-Mari Johansson	1987-
<i>Revisorer</i>	
Sven Ljung	1942-1955
Reinhold Andersson	1942-1951
Inge Löfström	1951-1953
Einar Mattsson	1953-1968
Stina Källqvist	1955-1983
Sven Björck	1968-1974
Olle Agrell	1975-1980

Lennart Forsgren	1981-1987
Sigvard Forsgren	1984-
Kerstin Åkerström	1988-
<i>Revisorssuppleanter</i>	
Sven Björck	1942-1968
Olle Agrell	1942-1975
Lennart Forsgren	1968-1980
Lena Björck	1975-1981
Sigvard Forsgren	1981-1983
Hans-Göran Lilja	1983-
Alvar Burman	1984-

SAMMANFATTNING

KURSVERKSAMHETEN

Laurentius Petri Sällskapet bildades i Söderköping den 17 september 1941 med kyrkoherde Arthur Adell och kyrkoherde Knut Peters som initiativtagare. Från början anslöt sig ett 80-tal personer och under åren har medlemsantalet legat mellan 200 och 250. Från början ordnade styrelsen en lång rad studiedagar kring sällskapets huvudangelägenhet: att fastare utgestalta en svensk tidegärdstradition "som sedan ungefär en halv mansålder åter vunnit burskap i Svenska kyrkan". Den sjungna tidegården har i LPS långa kursverksamhet - ett 80-tal kurser har hållits under de 50 åren - alltid utgjort det bärande elementet, kompletterat med bibelstudier och bibelmeditationer över de sjungna psaltar-texterna. I motsats till katolska kyrkan har tidegärdsrörelsen i Svenska kyrkan blivit en lekmanarörelse, där tidegården ses som en viktig funktion av det allmänna prästadömet.

LPS har i sitt kursutbud vänt sig till olika kategorier: allmänt intresserade, präster, kyrkomusiker, andra församlingsansvariga, musikforskare, studerande, lärare i liturgisk sång m fl. Kurserna har ägt rum på ett stort antal platser i hela landet. Ibland har LPS samarbetat med nordiska systerorganisationer, med Kungliga Musikaliska Akademien, Kyrkosångens Vänner, Sveriges Kyrkosångsförbund, Sveriges Kyrkliga Studieförbund och med Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie. De första tjugo åren ledde Arthur Adell alla konvent/koralveckor och fungerade som ledare av den gregorianska sången. Efter hans död 1962 delades uppgifterna de följande 30 åren upp på styrel-

sens medlemmar. Av det otal ämnen som behandlats under de 50 åren, av Adell och Peters och den övriga styrelsen samt en lång rad medlemmar och andra vänner, kan här nämnas bara ett fåtal: Den gregorianska sångens förnyelse, Den gregorianska koralens struktur, Tidegårdens antifonmaterial, Kyrkans bön, Den 2000-åriga sången, Textunderläggningsfrågor, Antifonernas teologiska innebörd, Psaltarens kristna tolkning, Dogmatiska principer för 1500-talets gudstjänstreform, Musiken i Det svenska antifonalet, Det musikaliska källmaterialet till veckoofficiet, Vad kan S:t Gallen-numererna lära oss?, Rytmska problem i gregorianiken, Gregoriansk sång i svensk språkdräkt, Hur Ordet blir musik, Gregoriansk sång i Svenska kyrkan efter reformationen, Rollfördelningen i gudstjänsten, LPS årsurkunder, Gregoriansk uppförandep Praxis, dirigering, instudering etc, Den gregorianska sången i Norden, Introitusantifoner, Adaptationer, Tidegårdens ställning i våra dagar, Bör en bön applåderas?, Gregoriansk estetik, Lära lekmän sjunga gregoriansk sång, Gregorianik med barn, Gregoriansk sång i skönlitteraturen.

Ett flertal gånger har kurserna för specialister behandlat förutsättningarna för skapandet av en svensk gregoriansk tradition. Beträffande gregoriansk uppförandep Praxis har bl a ett uttalande formulerats: "Målet måste vara att genom en väl genomtänkt avvägning av kraven på det historiskt riktiga, det estetiskt sköna och det i gudstjänsten fungerande åstadkomma en *levande* sång. Det måste råda balans mellan kunskap och konstnärlighet, mellan föreskrift och frihet, mellan objektiva och subjektiva i utförandet."

År 1972 skedde en sammanslagning av de kyrkomusikaliska organisationerna i Svenska kyrkan. Man bildade ett nytt förbund, kallat Riksförbundet Svensk Kyrkomusik (RISK). LPS anslöt sig och LPS styrelse fick uppdraget att utgöra RISKs liturgiska och musikvetenskapliga sektion. På LPS lott föll ett viktigt arbete med att utarbeta remissyttrandet över det stora antal utredningar och förslag som blev resultatet av handbokskommitténs och psalmbokskommitténs arbete under 70- och 80-talen. Inte minst intresserade sig LPS för det reviderade gregorianska introitusmaterial som krönte det officiella utgivningsarbetet av gudstjänstböcker för Svenska kyrkan 1990.

År 1979 skedde en liten namnändring. LPS, som fått sitt namn efter Svenska kyrkans förste evangeliske ärkebiskop, Laurentius Petri, utvidgade detta till "Laurentius Petri Sällskapet för svenskt gudstjänstliv".

Samarbetet över gränserna med de övriga nordiska länderna var från början livaktigt, särskilt med Danmark, där man redan arton år efter LPS kunde fullborda utgivningen av sitt eget fullständiga antifonale, Det Danske Antifonale I och II.

Orgelns tystnad i svenskt gudstjänstliv

Av Nils-Arvid Bringéus

"TIDER OCH DAGAR PÅ ÅRET, DÅ ORGELMUSIQUE UPPHÖRER I KYRKNORNE"

"orgospel och annor. Item *Discant* och huad som hörer *ad Musicam figuratiuam*, holler man icke heller olijdeligit j kyrkionne, ändoch man och slijke wäl kan ther umbära."

Om Kyrkio Stadgar och ceremonier (1566)

PASSIONSTIDEN

Som gymnasist brukade jag få avlösa kantorn vid orgeln då han gick fram till nattvardsbordet vid skärtorsdagskvällens kommunion. Han lämnade inte orgelpallen förrän jag satt fingret på samma tangent som han och kunde fortsätta att improvisera dov kommunionmusik utan att det blev något avbrott. Riktigt tyst fick det inte bli. I långfredagens högmässa ljöd orgeln fortfarande lågstämt under psalmen "Skåder, skåder nu här alle...", men med tuttknappens hjälp kunde kantorn åstadkomma den mest oväntade effekt vid orden "Solen mörknar, bergen brista. Öga, hjärta, vad gör du?"

Om den käre kantorn verkat i slutet av 1600-talet hade han begått tjänstefel och kunnat kallas inför domkapitlet om han hade låtit orgeln ljuda en skärtorsdag eller långfredag. I 1686 års kyrkolag står det nämligen: "Ifrån fastlagzsöndag in til påskedagen, innehålles med all music" (kap 13:2). Närmast synes bestämmelsen ha hämtats från ridderskapets kyrkoordningsförslag av den 14 september 1685, där det heter:

"Men ifrån fastelagz söndag, in til påskedagen innehålles med music i kyrkorne, så wid flere tilfällen som thet af Os påbiudes" (KOF III, s 281).

Kyrkolagen torde dock näppeligen ha infört något nytt i gudstjänstlivet när den förbjuder musik under fastetiden. I och med septuagesima tystnade "*cantus laetitiae*" i den medeltida mäsan. Hallelujasången ersattes med "*tractus*". Under förfastan bortföll "*Gloria in excelsis*" osv. (Johansson, s 38f). Från onsdagen i stilla veckan fick inte heller kyrkklockor ljuda. Järnkläppen kunde möjligen ersättas av en träkläpp, varom det gamla ordet "dymmelvecka" alltjämt påminner (Björkman, s 21ff).

De ovan citerade raderna ur "Om kyrkio stadgar och ceremonier" (1566) visar indirekt att orglar fanns redan under reformationstiden, men uppenbarligen har de varit ganska få. Laurentius Petris formulering visar däremot att det förekom andra former av kyrkomusik - flerstämmig sång och instrumentalmusik - vid denna tid. Han berör dock inte frågan om orglarnas och musikens tystnad under fastan.

Att bestämmelsen om orgelmusiken inarbetades i lagen 1686 beror uppenbarligen på att orglar nu blivit mera allmänna. År 1781 fanns inte mindre än 81 orglar i stadskyrkor och 387 i landskyrkor (Brilioth, s 207). År 1821 uppger von Schubert, att orglar "träffas nu ganska ofta äfwen på landet, i synnerhet i de nordliga och medlersta provinserne, samt äro icke sällan skänkte af wälmående bönder" (von Schubert, s 31).

Kyrkolagen förbjuder endast orgelmusik under fastan före påsk, men i själva verket synes orglarna även ha varit tysta under julfastan. I en stadga för Linköpings stifts kyrkobetjänter 1795 heter det: "På alla sön- och högtidsdagar, utom de 3 sista söndagarna i adventet, fastelagstiden, samt de trenne första böndagarna, bör spelningen förrättas på orgelverket". På liknande sätt torde praxis ha gestaltat sig i hela landet. I "Sveriges kyrkoförfattning" vars andra del utkom i sin tyska originalupplaga 1821 skriver Fredrik Wilhelm von Schubert: "All musik, såväl af orgor som andra instrumenter, innehålles ifrån och med fastlagssöndag intill påskdagen (med undantag af Mariae-bebodelsedag) äfvensom på de 3 första böne- och de 3 sista advents-söndagarna, såsom warande dels den alfvarliga själfpröfningsdagar, dels ock en stilla, från allt annat afsöndrad, förberedelse-tid till Jesu födelses stora dag" (aa, s 31). Orgelns tystnad underströk alltså på ett mycket verkingsfullt sätt faste- och botstämningen under kyrkoåret. Som minneshjälp föreslog C Wåhlin i sin "Handbok uti svenska kyrko lagfarenheten" (1799) att klockarna skulle ha en tavla i sakristian eller klockarestolen med anteckning om "de tider och dagar på året, då orgelmusique uphöres i kyrkorne".

Redan 1823 utkom emellertid en kunglig kungörelse som upphävde förbudet mot orgelmusik under fastan. Det ligger nära till hands att söka ett samband med tillkomsten av den Wallinska psalmboken 1819 och Haeffners nya koralbok som trycktes 1820-21. Med de nya psalmerna och koralerna vitaliserades kyrkomusiken, låt vara att den nya psalmboken aldrig blev officiellt påbjuden och att det på sina håll dröjde innan den infördes (Olsson, s 126; Wentz, 1959).

Vi behöver emellertid inte nöja oss med gissningar eftersom riksdagstrycket ger en full inblick i vad som föregick kyrkolagsändringen. Måndagen den 10 februari 1823 föredrog överhovpredikanten, doktor Lilljenwall ett memorial i prästeståndet, där han tar upp kyrkolagens stadgande om orgelmusiken under fastan. Han fortsätter:

"Nu åter äro omständigheterna i många afseenden förändrade, musik-konsten har sedan gjort stora framsteg och särdeles

den andeliga genom skickelige och världige mästare uppnått en sann och ädel bestämmelse. Der denna ihågkommes och iakttages är det en verklig förlust för känslan, för uppbyggelsen, för andakten att vid kyrko-sången sakna accompanimentet af orgorna, och då man känner de öma, intagande melodier, som tillhöra våra flesta passions-psalmer, måste man finna denna förlust än större. Mera sammanhängande med andra var ock ännu plägseden att under fastelagen upphöra med all musik i kyrkorna, så länge den ej heller annorstädes var tillåten, men då sednare tidens lättare seder ända till dymmel-veckans början medgifva spectacler och concerter och piqueniquer, då på sjelfva långfredagen en concert för ett välgörande ändamål med allmänt bifall och fleras religieusa tillfredsställelse redan i många år varit anställd, huru vill man då försvara att den allmänna gudstjensten beröfvas en lyftning och ett behag, som de, hvilka äga sinne derföre, anse af ett så stort värde. Ett af de väsendtligaste ändamålen med orgors bruk är ju dessutom kyrkosångens styrande, som än mera visar sin nödvändighet vid de flera nya och obekanta choral-melodier vi nu äga. I fastlagen är detta ej blott lika nödvändigt som alltid utan ock av större behöflighet. Palmsöndagen och långfredagen, som vanligen utmärkes af en talrikare samling åhörare framför allt i de kyrkor der ungdomen på dessa dagar gör sin första nattvardsgång. Det är på alla dessa grunder jag tror mig kunna stödja mitt ödmjukaste förslag om ändring af i frågavarande lagens rum, hvarigenom orgornas nyttjande äfven under fastlagstiden må tillåtas."

Den relativt nya seden med konfirmation med åtföljande nattvardsgång under fastetiden var alltså ett bidragande skäl till ändring av kyrkolagsföreskriften. Genom den nya kyrkohandboken 1811 hade konfirmationen blivit obligatorisk och reglerats till form och innehåll.

Flera ledamöter av prästeståndet instämde i överhovpredikantens förslag, som remitterades till lagutskottet. Detta tillstyrkte lagändringen

liksom senare de övriga stånden. Ständerna skrev därför till Kungl Maj:t och anhöll om ändring av kyrkolagens 13 kap 2 paragraf. Kungl Maj:t biföll den 13 augusti denna hemställan och förordnade "att hädanefter under fastlagstiden den wanliga kyrkomusiken i kyrkorne inom riket kommer att fortfara".

I stället för att ha varit förbjuden blev orgelmusiken alltså direkt påbjuden från och med fastan 1824. C Fr Petersson uppger även i "Den svenska kyrkans mest framstående seder, bruk och inrättningar" (1868) att på 1820-talet upphörde seden att inställa musiken i kyrkorna under passionstiden eller från fastlagssöndagen till påskdagen. Därmed blev det alltså fritt fram för orgelackompanjemang till "de öma, intagande melodier, som tillhöra våra flesta passions-psalmer". Man kan nu anta att praxis samtidigt ändrades ifråga om de tre sista söndagarna i advent och de tre första böndagarna. Orgeln kom nu att ljuda vid varje gudstjänst, om alltid till fromma för kyrkosången eller ej är en annan fråga. Redan i 1686 års kyrkolag heter det, att "musiquen på orgorne, eller med andre instrumenter, måste intet så långt utdragas, at församlingen ther af, i sin sångh blifwer hindrad, at lofwa Gud med egen röst ..." (kap 13:2).

Kyrkolagsändringen 1823 uppfattades utan undantag som ett lyft för kyrkolivet och andakten. Orgelmusiken framhävde passionsstämmningens innerlighet både vid passionspredikningarna, skärtorsdagens communion och långfredagens långa högmässa. Ingen synes ha reflekterat över att påsken indirekt förlorade ännu en accent. Efter 1571 års kyrkoordning blev det ingen skillnad ifråga om mässningen under triduum sacrum och övriga delar av kyrkoåret. Efter kyrkolagsändringen 1823 blev det likformighet med orgelmusiken och orgelackompanjemang under hela kyrkoåret. Under medeltiden hade däremot den föregående tystnaden kommit "Gloria in excelsis" i påskmässan att ljuda som en lovsång till Kristi uppståndelse liksom klockringningen efter klockornas tystnad (Björkman, s 328).

Ytterst utgjorde kyrkolagsändringen 1823 en anpassning till samhällets ökade sekularisering, något som även framgår av överhovpredikantens memorial och av ett debattinlägg i prästeståndet. De tysta orglarna hade tidigare varit ett led i en äldre tids markering av kyrkoårskaraktä-

ren under passionstiden. Men inte det enda. Påsk- och julfastan var sålunda förbjudna giftermålstider inom den romersk-katolska kyrkan. Denna tradition avbröts inte med reformationen. I Laurentius Petris kyrkoordning 1571 heter det i "Ordning om echtenskapet": "På inga stora högtidhes daghar, såsom jwl, påscha, pingzdaga etc. Item icke heller fram j longasfastonne, tå j kyrkionne handlas om wårs Herras Jesu Christi pino och dödh, skal brudabång hafuas för hender, icke at ectenskapet skal för then skul warda hållet som oheligt, vthan thet moste jw ordning wara j församlingenne, så att hwart och itt ärende skeer j sin retta tijdh". I 1686 års kyrkolag sker en viss uppmjukning i fråga om bröllop i fastan: "Men om någon, för särdeles skiäl och orsaker skull, wil i fastan gifta sig, bör sådant icke wägras, allenast thet skeer i stillheet, och utan alt brudebång" (kap 14:2). Med "brudebång" avsågs enligt kyrkolagen (kap 15:25) att "komma til kyrckian, med trummor, skiutande, och hwariehanda otienligt buller".

Föreskriften om vigslar "i stillhet" under fastan visar indirekt den roll bröllopsmusiken hade i gången tid. Redan i samband med Gustav II Adolfs död erinras vi härom. I det mandat som utfärdades efter kungens död heter det: "Medan nu heela rijkens sorgedagar komme äre... så skal hwariom och enom nu i en tidh lång" - intill kungens begravning den 22 juni 1634 - "sina bröllop hålle hemma uthi theras huus, doch alldeles uthan pracht och pråål, och föruthan all music och spelande, ingen lustigh sång, uthan then som directe tiänar til Gudz ähra" (Grönstedt, s 12).

VID LANDSSORG

Därmed har vi nalkats en annan typ av "tider och dagar... då orgel-musique uphör i kyrkorne", nämligen då riket drabbats av landssorg.¹ Då drottning Maria Eleonora dog 1655 utfärdades för första gången order om att allt spel i kyrkorna och vid andra samkväm helt skulle inställas. Föreskriften visar överensstämmelsen med praxis vid faste-, bot- och böndagarna. I själva verket betraktades kungliga personers död ifrån stormaktstiden till 1800-talets mitt som ett Guds straff av folket som därför borde manas till bot och bättring.

Också senare under 1600-talet kombineras förbuden mot bröllopsmusik och orgelmusik i kyrkorna under landssorg. I Åbo domkapitels protokoll 1660 heter det: "Bekommo wij landshöffdingens breff om K Maj:ttz affall; tå will uphöras medh orgewärket, brudewigningar publice..." (CEA protokoll II, s 407). Då hade redan domkapitlet utfärdat en förordning med liknande innehåll: "Skall uphöras med orgewärket, wigningar sker hemma, inthett spell skall heller hållas hemma whti huuset" (ibid, s 406). När det i ridderskapets kyrkoordningsförslag 1685 talas om orglarnas tystnad inte bara under fastetiden utan även "wid flere tilfällen som thet af Os påbjudes" är det uppenbarligen just landssorgstillfällena som åsyftas.

Vid Ulrika Eleonoras död 1693 befäller Karl XI att "all musik i kyrkor och samkväm" skall upphöra och samma order återkommer även i fortsättningen vid konungars och drottningars frånfalle t o m 1782. Musiken var därvid inställd under hela sorgetiden. Detta innebar, för att ta ett exempel, att orgelmusik och annan musik var inställd under två år efter Karl XI:s död. Efterhand sker dock en uppmjukning. År 1792, 1813 och 1818 fick "orgor... såsom tjänliga att styra och liva andakten" börja användas samtidigt som kungsringningen upphörde. Medan ringningen efter Adolf Fredrik 1771 pågick i 168 dagar inskränktes den vid Gustav III:s frånfalle 1792 till 69 dagar.

Sista gången orglarnas tystnad beordrades i samband med kungssorg var efter Karl XIII:s död 1818, då ringningen pågick i 43 dagar. Att orglarna i fortsättningen brukades även under landssorgen var uppenbarligen en konsekvens av kyrkolagsändringen 1823. När överhovpredikanten framlade sitt memorial i prästeståndet detta år avslutar han det med följande ord:

"...jag förmodar att om mitt förslag vinner vederbörligt bifall, orgorna äfven få höras vid de sorgliga tillfällen då ett dödsfall inom det Kongl. Huset inträffat, helst som musik alltid blifvit uppförd i den kyrka, der den höga begrafningsacten blifvit förrättad."

Det var naturligtvis ingen tillfällighet att det just var överhovpredikanten som fäste uppmärksamheten på parallelliteten mellan de tysta

orglarna under fastan och under landssorg. Till sammans med ärkebiskopen var han officiant vid begravnigar inom kungahuset.

En inkonsekvens såväl under fastetiderna som under landssorg kan det synas ha varit att orglarna teg medan klockorna talade. I kyrkoordningen 1571 hade nämligen förbudet mot klockringning under triduum sacrum upphävts: "Icke skal heller wara förbudhet (såsom waant är) ringia i dymbelwekonne heller än någhon annan tijd om åhret, ty then sedhen som war, at man tå icke skulle ringia, vtan blåsa j horn eller annat slijkt, haffuer ock hafft waantroo medh sigh" (KO, s 115). Endast motvilligt fogade sig dock folket i det nya bruket (Bringéus, s 188).

Ringning i landets kyrkor efter kungliga personers frånfalle är inte känd från medeltiden i Skandinavien. Kanske markerades också landssorgen genom klockornas tystnad. Från 1500-talets mitt blev kungsringning däremot regel i Danmark liksom i Sverige. Vid Margareta Leijonhufvuds död 1551 fick biskoparna bud att kungöra drottningens död "både i predikan och med ringning". Efter Gustaf II Adolfs frånfalle ringdes varje dag under ett helt år (Bringéus, s 365). Klockringningen kan i äldre tid inte ha uppfattats som musik utan som en form av offentlig underrättelse om skilda tidender i socknen och landet. Kungsringningen var indirekt en symbol för kungamakten och ringningens längd stod rentav i proportion till densamma. Det betyder att antalet dagar och timmar den pågick kontinuerligt minskat (Bringéus 1958).

ORGLARNA TYSTNAR PÅ NYTT UNDER PASSIONSTIDEN

I den romersk-katolska kyrkan synes kontinuiteten vara obruten ifråga om klockornas tystnad under dymmelveckan liksom ifråga om orglarnas tystnad. Praxis synes numera vara att mässången och orgeln upphör från Gloria i skärtorsdagens mässa till Gloria i påskmässan.

I Svenska kyrkan har man på nytt insett värdet av att markera kyrkoårets växlande karaktär i gudstjänstlivet. Genom antagandet av 1976 års gudstjänstordning fick Svenska kyrkans församlingar möjlighet att fira gudstjänster i förnyade och nya former. I en kommentar till den nya gudstjänstordningen skriver Lars Eckerdal, att "Långfredagsgudstjänsten är en ordgudstjänst,

men den är avklädd mycket av det som eljest hör till en sådan. Ritualets enkelhet bör avspeglas i gestaltningen av gudstjänsten... Orgeln kan vara stum under hela gudstjänsten och psalmerna sjungas utan preludier och beledsagning (Eckerdal, s 70).

I den svenska Kyrkohandboken 1986 markeras att Gloria och Laudamus liksom Benedicamus "kan utgå under fastan". I Handbokens orgelutgåva (1987) heter det i förordet: "Användandet av orgeln bör ske med omdöme och fantasi. Orgelmusik har utomordentliga möjligheter att understryka kyrkoårets ofta dramatiska växlingar. Även total tystnad, t ex under stilla veckan eller långfredagen, kan vara av stark verkan."

Hur praxis gestaltar sig i Svenska kyrkan undersöktes redan 1974 i den enkät Kyrkohistoriska arkivet i Lund skickade ut till alla rikets församlingar och med en svarsfrekvens som uppgick till mer än 99%. Från inte mindre än 57% av församlingarna i riket besvarades frågan om långfredagens karaktär markerades på särskilt sätt i kyrkorummet såsom med "psalmsång utan orgel" jakande. Detta betyder att det nya bruket fått sitt genombrott redan innan centrala rekommendationer utfärdades.

För att få ett klart grepp om spridningsbilden borde frågan ha ställts några år tidigare. Fördelningen av de positiva svaren 1974 visar dock vissa regionala variationer. I Strängnäs stift, som anses ha ett betydande antal högkyrkliga präster, hade bruket införts i 76% av församlingarna, i Göteborgs stift, där ett tydligt motstånd mot förändringar ifråga om den kyrkliga seden långt fram gjort sig gällande, markerades långfredagens karaktär däremot "enbart" i 48% av församlingarna. De stift där svaren översteg 60% var i fallande skala: Strängnäs, Västerås, Stockholms, Linköpings och Härnösands stift. Det förefaller därför som det nya bruket ansluter sig till ett välkänt spridningsmönster för innovationer med utgångspunkt från Stockholmsområdet. Det är dock påfallande hur jämnt och därmed även snabbt utvecklingen gått. Grannskapsinflansen har inte på långa vägar spelat samma roll som vid spridningen av nya kyrkliga seder i ett tidigare skede. Informationspridningen sker numera på andra vägar och prästernas och kyrkomusikernas roll för nygestaltning av gudstjänstlivet torde ha ökat

samtidigt som kyrksamheten - och därmed kontrollen från församlingsbornas sida - minskat.

Vid en ny enkät år 1986 - med något lägre svarsfrekvens - uppgick de positiva svaren till 81%. Även nu låg Strängnäs stift främst (93%) och Göteborgs stift sist (74%). Även om de centrala rekommendationerna verkat stimulerande, förefaller det alltså som om innovationerna främst spritts "av egen kraft". Eftersom nyheten inte "krävt" någonting har nyhetsmotståndet uppenbarligen varit ringa. Kanske det snarast varit en fråga om att bryta "vanans makt" för äldre kyrkomusiker och präster.

Vid en motsvarande undersökning i Borgå stift i Finland 1988 visade sig 67% av samtliga församlingar ha infört bruket med tysta orglar (Dahlbacka-Ryökäs, ss 47, 96). I Finland har alltså den nya seden ännu inte vunnit lika stor genomslagskraft som i Sverige.

Hur reformen gått till på församlingnivå kan dock inte utläsas av detta enkätmaterial. Har prästen eller organisten i samråd ändrat praxis eller har ett formellt beslut fattats av kyrkorådet? I senare fallet: har det funnits delade meningar? Detta är en fråga som även gäller den "smygande" förändringen av det nutida gudstjänstlivet i andra avseenden, men som inte blivit föremål för undersökning. Den i och för sig ringa frågan om orglarnas tystnad aktualiserar alltså frågan om kyrkbrukens och liturgins reglering och avreglering. I själva verket ingår den i ett helt "paket" av förändringar bl a av långfredagsgudstjänsten såsom avklädning av altarduken, släckta ljus, törnekrans kring krucifixet, samt fr a klockornas tystnad. Rörande praxis i sistnämnda fall har tyvärr inget källmaterial insamlats.

I den mycket spridda skriften "Kyrkofromhet" som utkom i sin första upplaga 1939 kommenterar Bo Giertz långfredagens klockringning så här: "Långfredagen är icke lik någon annan dag på året. När klockorna ringa förstagång, är det såsom ekot av hammarlagen mot spikarna: det var nu de naglade honom fast" (s 144). Vid min egen inventering av klockringningsseden 1951, vilken omfattade alla församlingar i Sverige, var det ännu inte aktuellt att fråga om det förekom att klockorna var tysta på långfredagen.

Det förefaller emellertid som om klockorna senare i kongruens med orglarna i allt flera för-

samlingar tystnat på långfredagen. Också genom avklädda altare, släckta ljus och en törnekrona på altarkrucifixet markeras långfredagens liturgiska karaktär. Sådana kyrkobruk som tidigare introducerades av högkyrkliga kyrkomän är numera knappast kontroversiella. De kan räknas till den kategori av "ceremonier som i sigh sielffua äro wilkorliga, och vthi een Christeligh församling synes någorlunda kunna lijdhna warda, såsom och vthan skada vmbäras" för att tala med Laurentius Petri i "Om kyrkio stadgar och ceremonier".

NOT

1 Förordningarna rörande orglarnas tystnad vid landssorg har studerats genom Kungl Maj:ts skrivelser till landshövdingarna och biskoparna i riksregistraturet (riksarkivet) liksom i Linköpings och Lunds domkapitels arkiv. En detaljerad källförteckning ingår i en opublicerad undersökning av författaren om det svenska landssorgsceremonielet.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta:

Svar på enkäten Nu gällande kyrklig sed, 1974, 1986, Teologiska institutionen vid Lunds universitet

Tryckta:

Björkman, Ulf, 1957, Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv med särskild hänsyn till svensk medeltida tradition

Brilioth, Yngve, 1946, Svensk kyrkokunskap. 2. rev uppl

Bringéus, Nils-Arvid, 1958, Klockringningsseden i Sverige

Dahlbacka, Ingvar - Ryökäs, Esko, 1990, Kyrklig sed i Borgå stift år 1988, Åbo

Eckerdal, Lars (red), 1976, Den nya gudstjänstordningen för svenska kyrkan. Kommentarer

Giertz, Bo, 1975, Kyrkofromhet (8 uppl)

Grönstedt, Johan, 1912, Konung Gustaf II Adolphs död och likbegängelse

Johansson, Hilding, 1956, Den medeltida liturgien i Skara stift. Studier i mässa och helgonkult

Olsson, Bror, 1967, Psalmboken som folkbok, i Pleijel, H, Olsson, B, Svensson, S, Våra äldsta folkböcker

Petersson, C Fr, 1868, Den svenska kyrkans mest framstående seder, bruk och inrättningar

Protokoller, Consistorii ecclesiastici Aboënsis, 2, 1902, (CEA)

von Schubert, Fredr Wilh, 1825, Sweriges kyrko-författning och lärowerk, för äldre och nyare tid beskrefne. Översättning med anmärkningar och tillägg af Abr Z Pettersson, 2

Wentz, Hilmer, 1959, Hur den Wallinska psalmboken mottogs i Sydsverige. Psalm och sång. Studier tillägnade Emil Liedgren 21/2 1959

Wählin, Christian, 1799, Handbok uti svenska kyrko lagfarenheten

Summary

THE SILENCE OF THE ORGAN IN SWEDISH DIVINE SERVICE

The Church Law of 1686 was probably raising earlier practice to the status of law when it prescribed that all music in church should cease between Quinquagesima and Easter Day. Church organs were by this time becoming more common in Sweden, so there was particular reason for enjoining the prohibition. It applied only to the Lenten fast before Easter, but in practice it also applied to the Christmas fast and the first three Ember Days. The silence of the organ was thus a very effective way to underline the atmosphere of fasting and penance during the church year.

A royal proclamation of 1823 lifted the prohibition on church music during Lent. This was associated, on the one hand, with the publication of a new psalter in 1819, and a new hymnal in 1820-21, which vitalized church music, and, on the other hand, with the fact that confirmation had become compulsory in 1811 and communion was usually held on Quinquagesima or Good Friday, when there were many people in the churches and the organs were needed. The change in the church law in 1823 was considered a stimulus to divine service, even though it meant that the rhythm of the church year was no longer as evident as before. Long before, in 1571, a church ordinance had lifted the prohibition on bell-ringing in Holy Week.

Church organs were also ordered to be silent when the nation was in mourning after the death of kings or queens. Weddings had to be held in the home, with no "bridal noise". Ever since the death of Maria Eleonora in 1655, special regulations have been issued concerning the silence of the organs during national mourning. Between 1792 and 1818, however, the organs were to be used as soon as the bells had stopped ringing for the dead monarch, since they were considered suitable for leading the devotions. The last time the organs were ordered to be silent was after the death of Karl XIII in 1818, five years before the change in the church law proclaiming the silence of the organs during Lent.

In the Middle Ages national mourning was probably marked by the silence of the church bells. From 1551, however, bell-ringing was made compulsory, and it went on for several hours each day, and indeed after the death of Gustaf II Adolf in 1632 the bells were rung for a whole year. After the end of Sweden's period as a great power, however, the number of days and hours of compulsory ringing were reduced. Since the organs were silent while the bells were allowed to ring, it seems as though the sound of the bells was not perceived as music but as a form of public information. The custom of ringing the bells for dead kings is an indirect reflection of the power of the monarchy, and in the long run both have declined in significance.

When the author surveyed the practice of bell-ringing in 1951, it was still customary to ring the bells during Lent. In recent years, however, it has become increasingly common in Sweden and Finland for both bells and organs to be silent on Good Friday. The instructions for the new order for divine service in 1986 show that the church leaders have once again realized that refraining from organ music can create a suitable effect during divine service on Good Friday, like other customs such as removing the tablecloth from the altar, putting out the lights, and placing a crown of thorns on the altar crucifix. An investigation of practice shows that the silence of the organs has become more common in both the Swedish and the Finnish church in the 1970s and 1980s. Church practices like these, which were first introduced by high church people, now arouse little controversy. They can be included in the category of ceremonies which, according to the reformer Laurentius Petri, can equally well be followed or ignored in an evangelical church.

Recensioner

BENGT ARVIDSSON: BILDSTRID BILDBRUK BILDLÄRA

En idéhistorisk undersökning av bildfrågan inom den begynnande lutherska traditionen under 1500-talet. Studia theologica lundsensia Nr 41. Lund 1987

Reformationstidens bilddiskussion ur lutherskt perspektiv är ämnet för Bengt Arvidssons doktorsavhandling från 1987. Tonvikten ligger på 1500-talets sista decennium. Arvidsson skildrar de svårigheter som lutheranerna mötte när det gällde att navigera mellan Scylla och Carybdis, mellan de reformertas avståndstagande från kyrklig bildkonst och de romerska katolikernas bildkult.

Den diskussion som Arvidsson delger oss förs i ett teologiskt klimat - det eftertridentinska - mycket olikt den unga reformationens. I Johan III:s Europa krävdes en mera sofistikerad kyrklig och profanpolitisk diplomati och argumentation än i Gustaf Vasas. Arvidsson utgår från några bildapologetiska verk av lutherska författare: Johan Arndt: *Ikonomographia*, 1596, Simon Gediccus: *Von Bildern und Altarn*, 1597, Abraham Taurer: *Hochnotwendigste Bericht/Wider den neuen Bildstuermerischen Carlstadtischen Geist im Fuerstenthumb Anhalt*, 1597, och Abraham Langes skrift med kongruent men något omständligare titel samt en skrift i bildfrågan från teologerna i Wittenberg: *Notwendige Antwort/Auff die im Fuerstenthumb Anhalt Ohn langsten ausgesprengte hefftige Schrift* samt Flacius *Catalogus testium veritatis*, även dessa från 1597.

Som framgår av ett par av titlarna är samtliga, utom den sistnämnda, försvars- eller stridskrifter föranledda av en viss situation: bildstriden i Anhalt som började 1596 och ingick i en större anhopning av teologisk oro kring reformatoriskt kyrkoliv.

Bilddiskussionen, föranledd av förhållandena i Anhalt, medförde att den lutherska ståndpunkten utkristalliserades i förhållande till den kalvinska och i någon mån även till den romersk-katolska. Den fördes också i ett Europa där bilden i teori och praktik var högaktuell. Arvidsson berör vissa yttringar av detta, t ex tillkomsten av Ripas *Iconologia* 1593.

Första delen av avhandlingen är en historisk översikt som tar sin början i Andreas Karlstadts bildstorm i Wittenberg 1522 och slutar vid selskiftet 1600. Skildringen gäller främst förhållandena i Tyskland, men också Danmark ägnas författarens intresse pga växlingen mellan filip-pistiskt inflytande - som bl a tog sig uttryck i "katekestavlor" - där skriften utgjorde bilden och gnesiolutherskt inflytande under Kristian IV:s regering, vilket medförde en generös konstsyn.

Därefter följer ett avsnitt med analys av föreställningar och idéer som var aktuella i bildstriden. Arvidsson nämner att ikonoklasm kan ha politisk, social eller ekonomisk grund, men utvecklar inte detta närmare, utan uppehåller sig vid det idémässiga: vilka bildtyper och attityder till bilden som var förkastliga eller acceptabla.

Det sk gammaltestamentliga bildförbudet "Du skall icke göra dig något beläte eller någon bild..." tolkades av lutheranerna - och av Kyrkan i stort - som ett förbud att tillverka avgudabilder medan kalvinisterna tog det bokstavligt, dock inte mera bokstavligt än att de gärna såg och beställde profan bildkonst. Men kyrklig bildkonst och försök att i bild återge heliga gestalter såg de reformerta som något förkastligt, t o m som synd mot åttonde budet om falskt vittnesbörd, eftersom man inte kan veta hur dessa personer sett ut. Lutheranerna var angelägna om att inte tillmötesgå kalvinisterna genom att avlägsna bilderna ur kyrkomiljöerna. De sistnämnda bildsyn ansåg de ha sitt ursprung i den islaminfluerade ikonoklastiska bildteologin från 700-talet; och islam eller turkarna var ett reellt hot i den tidens Europa.

Ytterligare en diskussionspunkt var i vad mån det var försvarligt att kosta på utsmyckning av kyrkorum då fattiga och nödlidande kunde sägas behöva pengarna bättre. Från lutherskt håll menade man dock att kyrkokonsten var till för att ära Gud och i enlighet med Guds befallning, som den nytestamentliga nardusflaskan.

Från både lutherskt och reformert håll ville man hänföra bilder till *adiafora* men som Arvidsson påpekar visade sig detta ohållbart för

lutheranerna. Om bilder kunde betraktas som *adiafora* borde de ju kunna avlägsnas ur kyrkorna för att inte fresta svaga själar till kult eller avguderi, menade kalvinisterna gentemot lutheranerna som försökte en allt mindre övertygande balansgång: att betona att bilder inte är nödvändiga i sig och samtidigt envist hålla fast vid dem.

Från lutherskt håll hade man egentligen ingen invändning mot bilder i kyrkosammanhang, utan bara, men detta mycket bestämt, mot missbruk, dvs kult, av dem. Att be till dem, att offra guld, silver eller kläder, att tända ljus inför dem, att behandla bilderna som levande varelser var förkastligt. Tanken att bilder kunde representera dem de föreställde var främmande för lutheranerna. På denna punkt förde de en polemik mot romerska teologer även om den diskussionen tenderade att mattas under århundradets lopp. Så pass mycket annat var gemensamt i luthersk och romersk bildsyn, fr a betonandet av bildernas pedagogiska uppgift. De reformerta blev med tiden de teologiska huvudmotståndarna till de lutheraner som sökte en *via media*.

En komplicerad fråga som behandlas i det tredje avsnittet i avhandlingen är den lutherska bildsynens relation till *Libri Carolini*, presentationen av den bildteologi som formulerades vid Nicaea II 787 för västerländsk publik. Det kyrkomötet innebar ikonoklasmens besegrande genom argument som främst hade Johannes Damascenus till upphovsman. *Libri Carolini* ger dock uttryck åt en mycket snäv bildsyn: bilder kan få förekomma i kyrkor men tillmätts inget högre värde, inte ens ett pedagogiskt. Orsaken till denna negativism hos teologer vid Karl den stores hov anses vara språkliga missuppfattningar när det gäller begreppen vörda och dyrka. Kyrkomötet hade påbjudit vördnad för bilderna, men tagit avstånd från dyrkan. Denna skillnad stod dock inte klar för frankerna som trodde att dyrkan påbjudits. En något mer nyanserad bildsyn än den i *Libri Carolini* och akterna från Frankfurtsynoden 825, vilka publicerades av Flacius i *Catalogum testium veritatis* 1597. Tydligt är dock att både luthersk och reformert bildsyn är beroende av dessa skrifter även om resultaten blivit olika.

Arvidsson vill framhålla den lutherska bildteologins beroende av ortodox teologi och särskilt av Johannes Damascenus. Det är intressant

att notera att de sk túbingenteologerna försökte föra en dialog med ortodoxa kristna under patriarken Jeremias II. Särskilt långt kom man dock inte i bildfrågan. Förutsättningarna var små. Visst fanns det tendenser till samsyn när det gällde kristologi, synen på andligt och världsligt och venerationen för kyrkofäderna. Hur mycket Johan Arndt är influerad av Johannes Damascenus när det gäller teologi i stort undandrar sig min bedömning, men Arvidssons argumentation på s 202 angående deras gemensamma bildsyn är inte särskilt övertygande. Han visar där att både Johannes Damascenus och Arndt indelade bildbegreppet i kategorier och menar att detta att Arndt räknar med bildbegreppets mångfald pekar på att han var influerad av kyrkofadern. Men bildkategorier och bildhierarkier förekom i många sammanhang och hos åtskilliga teoretiker. Det är dock uppenbart vid jämförelse mellan de bådas kategorier, såsom de återges i avhandlingen, att tonvikten hos Arndt ligger på bildernas funktion att framställa typologi och historia: den profetiska, berättande och pedagogiska funktionen. Hos Damascenus är intresset koncentrerat på förhållandet urbild-bild och bild-avbild. Just detta är avgörande för fornkirklig och ortodox bildteologi: den ära som visas bilden går över till urbilden, förebilden, den avbildade.

Arvidsson visar hur det bland lutheranerna växer fram en positiv bildsyn, till stor del motiverad av lojalitet mot kyrklig tradition. Bilderna i sig och bruket av dem är inte skadligt utan i många fall nyttigt och gott. Rätten till bildbruk ingår i den kristnes frihet etc. Profanering av kyrkomiljön är ett brott mot Guds majestät. "När bilder och tavlor, altaren och orglar rensas ut ur kyrkorna kommer de mer att likna en ölstuga än ett Guds tempel", citerar Arvidsson, sidan 215.

I avhandlingens sista del om bildfunktion och bildlära där ovannämnda jämförelse mellan Arndt och Damascenus ingår berör Arvidsson en rad bildteoretiska aspekter. Centralt i 1500-talets tankevärld var förhållandet mellan bild och ord. Skrivtecknen som sådana fascinerade också. Den snabbt expanderande boktryckarkonsten gav ytterligare näring åt förtjusningen inför det tryckta ordet. Arvidsson citerar Gedicus (s 195) som lovordar boktryckarkonsten. Denna entusiasm kan faktiskt föras tillbaka på

den temperamentsfulle reformatorn själv som i ett av sina bordssamtal utbrister: "Die Druckerey ist das höchste und äusserste Gnadesgeschenk, durch welches Gott die Sache des Evangelii forttreibt".

Detta skymtar genomgående i luthersk bildteologi: bilderna är värdefulla för att de förkunnar, förmedlar Ordet. Luther använde många gånger verbet måla som synonym för skriva. Text och bild såg han som två olika media för kristen förkunnelse: *Ideo dedit scripturam, picturam, ut legeremus*/Han gav oss skriften, bilden, för att vi skall läsa den.

Sista kapitlet handlar om sakral och profan konst och om "den egentliga brytningspunkten mellan kalvinsk och luthersk tanke när det gäller bildfrågan", s 225. Den kalvinska ståndpunkten är att konsten tillhör den skapade världen och inte kan nå utanför den. Bildkonsten kan alltså inte förmedla det gudomliga. Arndt där emot framhåller att Gud "kallat särskilda konstnärer och givit dem vishetens Ande ... Bilden har alltså en direkt funktion i den gudomliga uppenbarelsen", s 226.

Mina invändningar mot boken gäller till övervägande del formalia. Det värdefulla innehållet skulle ha presenterats på ett mera lättillgängligt sätt om texten fått en grundlig redaktionell överarbetning. Den är otillräckligt strukturerad och dispositionen är inte självklart den bästa. Citat rätt använda kan vara mycket belysande men i detta fall tyngs framställningen av många och långa citat på svårforcerad 1500-talstyska. Dessa skulle ha samlats som bilagor efter framställningen och sammanfattats i den löpande texten. Längre citat av den karaktären än två rader är inte att rekommendera. Språket är knaggligt och korrekturfelen många. Men dessa brister hindrar inte att den ambitiösa läsaren får del av författarens stora vetande inom ett fascinerande och ännu inte slutdiskuterat område.

Hedvig Brander Jonsson

BJÖRN CEDERSJÖ - SUNE FAHLGREN: GUDSTJÄNSTEN. EN GÅVA ATT UPPTÄCKA

Bokförlaget Libris, 1987. 142 s

Den frikyrkliga litteraturen om gudstjänstlivet är inte särskilt omfattande. När jag nu ett par år

för sent anmäler Cedersjös och Fahlgrens bok om gudstjänsten ur frikyrkligt perspektiv, sker det ändå i förvissningen om att boken har ett bestående värde. Inte bara för att ämnet är sällan, av olika skäl, behandlat i den frikyrkliga litteraturen, utan också därför att det är en intressant och viktig bok såväl pastoralt som ekumeniskt.

Cedersjö och Fahlgren tillhör en grupp intressanta teologer inom Örebromissionen som också borde uppmärksammas mer inom t ex Svenska kyrkan.

Den bok som anmäls här är skriven för samtal mellan pastorer inbördes och i församlingar. Den i flera betydelser ekumeniska inriktning boken har gör att den också skulle kunna ligga till grund för pastoralt inriktade samtal på ekumenisk basis.

Utgångspunkten är emellertid frikyrklig. Självva undertiteln "En gåva att upptäcka" leder tankarna till att målgruppen skulle vara sekulariserade svenskar, men det är frikyrkans folk. Det rör sig alltså inte om gudstjänstens "att" men väl "hur". Utgångspunkter tar författarna i Bibeln och historien. Trots att det finns ett kort avsnitt som heter "Gudstjänstens teologi" bör nog boken, när man ska försöka sig på något teologiskt ställningstagande, läsas som en helhet enligt den gamla regeln "lex orandi, lex credendi est". Boken kännetecknas av olika försök att visa på hur liturgin egentligen är hela gudsfolkets, inte bara pastors angelägenhet; hur kroppsligheten också i gudstjänsten genom den liturgiska rörelsen, genom bilden och genom relationen mellan människorna kan ges konkreta uttryck; hur också det talade ordet kan ges åt församlingen genom att den får påverka predikan, bekänna sina synder och sin tro och konkret vara en bönegemenskap. Men till slut är det ändå för en luthersk teolog konstigt att den gudstjänst som författarna vill, som är mycket kristocentrisk, ändå lämnar eucharistin utanför. De ansatser som Sune Fahlgren inledningsvis tar i de första kristnas gudstjänst får ingen fortsättning. Frågan är om denna fokusering på det talade ordet låter det inkarnerade Ordet framträda i sin fullhet.

Sven-Erik Brodd

**GUNNAR DAHMÉN: "ALLT FICK SIN
VIGNING I KYRKANS FAMN". GUDSTJÄNST
OCH ANDAKT I KONSTEN. UR S ARTUR
SVENSSONS SAMLING**

*Proprius Förlag, Stockholm 1989. 135 s
(Skrifter utgivna av Samfundet Pro Fide et
Christianismo)*

S Artur Svensson (1929-1982), filosofie hedersdoktor i Lund och intimt förknippad med Allhems utgivning av stora bildverk, efterlämnade en stor samling av bilder rörande "kyrka och fromhetsliv". Gunnar Dahmén har använt åtminstone en del av bilderna, många återfinns inte sållan som illustrationer i andra sammanhang, som utgångspunkt för att skildra sakramentsförvaltningen, de kyrkliga handlingarna och kyrkligt fromhetsliv. Han gör det på ett rakt och framkomligt sätt genom att med utgångspunkt i bildmaterialet ge läsaren lite information om konstnärerna och deras verk men framför allt motiven.

Den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan har gått med rasande fart. Bildmaterialet i Dahmén's bok är företrädesvis från 1800-talet och bör kunna bidra till att ge de yngsta generationerna perspektiv. Kanske skulle den här boken kunna ge någon inspiration till en illustrerad svensk liturghistoria. Jag roade mig för några sedan med att försöka inventera vad som finns i bildväg och det är inte mycket. Naturligtvis finns en del liturgiskt material i medeltida kyrkmålningar men sedan tycks det mest vara tomt fram till 1800-talets intresse för folkliv. Man vore alltså tvungen att komplettera materialet med försök till rekonstruktioner. Men detta var om en annan bok. Av den som annäls här har jag haft mycket nöje.
Sven-Erik Brodd

**YRJÖ HIRN: DET HELIGA SKRINET. STUDIER
I DEN KATOLSKA KYRKANS POESI OCH
KONST**

Catholica Förlag, Vejbystrand 1987, 543 s

Förlaget Catholica presenterar här ett nytryck av ett klassiskt arbete om romersk-katolsk poesi, konst, litteratur och i viss mån teologi. Det rör sig alltså om ett nytryck och den stavning och det språk som gällde 1909, när den första upplagan

utkom, är detsamma som nytryckets 1987. Det är gott att inga försök till normaliserad stavning och språkförnyring fått förstöra känslan av att läsa en av de främsta finlandssvenska kulturpersonligheterna under 1900-talets första hälft. Kanske hade en inledande essä om verket och dess författare varit till gagn för en yngre generation, men det är en avvägningsfråga som vanligt.

Yrjö Hirn (1870-1952) var konstfilosof och och litteraturhistoriker och räknas i allmänhet som en av 1900-talets främsta forskare i estetik. "Det heliga skrinet" räknas som hans huvudverk och översattes snabbt till engelska (1912).

Hirns verk kretsar huvudsakligen kring två stora temata som han sedan bryter ner i olika delaspекter: dels den eucharistiska fromhetens uttrycksformer (t ex altare, hostia, monstrans), dels mariafromhetens. Hirns tolkningscentrum och utgångspunkten för hans framställning är hans uppfattning av inkarnationens betydelse för såväl eucharistins som mariafromhetens roll i romersk-katolsk spiritualitet. Skrinet omger nattvardselementen och är Marias kropp.

Självklart är det så att den romersk-katolska kyrkan och den teologiskt grundade estetik eller varför inte spiritualitet som Hirn mötte inte möter på samma sätt i dag. Den liturgiska utvecklingen, utvecklingen av sakramentsläran i betydelsen att nya aspekter på den eucharistiska fromheten överskuggar äldre tiders, gör att en del människor inte känner igen sig i Hirns beskrivningar. Detsamma kan sägas om marialäran och mariakulten. Någon teologisk lärobok för dagens studenter är inte Hirns arbete; tror man det kommer man fel. Inte heller har Hirn skrivit någon from bok, om någon tror det. För den som har lite kunskaper i ämnet är "Det heliga skrinet" en njutbar läsning som ger aspekter på fromhetslivet som annars är långt ifrån självklara.

Sven-Erik Brodd

RIKARD HOLMBERG: KYRKOBYGGNAD, KULT OCH SAMHÄLLE

Landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna (Lund Studies in Medieval Archaeology 8). Almquist & Wiksell International, Stockholm 1990 (tr i Kungshult). 105 s

GÖSTA JOHANNESSEN: KYRKA MITT I BYN

Skånst kyrkoliv under tre sekler. Norstedts 1989 (tr i Oslo). 282 s

Dessa båda böcker ger med ganska olika framställningssätt intressanta perspektiv på skånska kyrkobyggnader och skånst kyrkoliv. Dessa perspektiv kan karakteriseras som inblick resp överblick.

Rikard Holmbergs arbete kom till i anslutning till en doktorandkurs 1972-1973. Författaren som disputerade 1977 är sedan 1978 bosatt i Peru. Med hans tillstånd har utgivarna Anders André, Barbro Sundner och Jes Wienberg nu försett det med rubriker, nyckelord i marginalen, illustrationer och en uppdaterad litteraturöversikt.

Holmberg behandlar tiden från början av 1000-talet till mitten av 1800-talet. Trots de ymnigt förekommande facktermerna och den stundom subtila diskussionen, är det en lättillgänglig framställning. Inte minst de många välvalda illustrationerna: fotografier och ritningar av kyrkor, detaljer och föremål bidrar till detta. Ehuru boken sägs behandla landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna, är särskilt Halland styvmoderligt behandlat med endast fyra i förbigående nämnda kyrkor. I stället för personregister är framställningen försedd med ett utförligt ortregister.

Som exempel på de intressanta forskningsinblickar Holmberg ger, kan nämnas diskussionen om nord- och sydportalerna. Utan några egentliga belägg har man i nordisk medeltidsforskning utifrån kvinnors och mäns åtskilda placering inne i kyrkan ofta betecknat kyrkportarna i norr respektive söder som "kvinno- och mansingångar". I engelsk medeltidsforskning dominerar i stället förklaringen att nord- och sydportalerna regelbundet använts som processionsportaler. Liksom i katedralerna har man då gått ut genom nordportalen och in igen genom sydportalen. I

England bars också kistan vid begravning in genom nordportalen och ut genom sydportalen - en procession i omvänd riktning! Ett studium av portalernas utsmyckning på skånst område stärker den engelska teorin, liksom den ovanligt rikliga förekomsten av romanska processionskrucifix i Lundastiftets landskyrkor.

Om Holmbergs framställning, ursprungligen avsedd för doktorander, präglas av detaljrikedom och fackmässiga inblickar i forskningsläget, strävar Gösta Johannessen istället efter de vida överblickarna. Här möter vi den äldre forskaren och skolmannen som så att säga summerar för en vidare läsekrets. Inte bara kyrkan, utan också författaren, har befunnit sig "mitt i byn". Här ges en bred överblick över liturgi, administration, ekonomi, fromhetsliv osv från reformationen fram till den tid då kyrkan genom skiftesreformen inte längre kom att ligga "mitt i byn".

Johannessons bok är mycket lättläst och författaren löser i allmänhet väl den svåra uppgiften att förena sakkunskap och populärt framställningssätt. Intressant är till exempel hans understrykande av hur försvenskningen i de skånska kyrkorna i flera avseenden innebär en större förändring än reformationen. Det var först efter försvenskningen som altarljusens släcktes, biktstolarna försvann och tidebönerna i Lunds domkyrka upphörde. Men också försvenskningens positivt pedagogiska sida lyfts fram. Ett stramare tematiskt grepp hade kanske kunnat göra de större sammanhangen tydligare.

Någon gång snubblar läsaren över formuleringar som att "nattvard firas i den katolska kyrkan i varje gudstjänst". Allvarigare blir det när populära fördomar upprepas, som att särskild avlat är "löfte om syndernas förlåtelse utöver det vanliga" eller att Schartaus predikan "brukade" behandla ämnet "i tre på varandra följande avsnitt". Trots dessa fläckar kan Johannessons bok rekommenderas. Den avslutas med Lunds stifts biskopslängd 1537-1865, några väl knäppt tilltagna litteraturanvisningar och utförliga person- och ortregister. Också denna bok är försedd med illustrationer, dessutom med några särskilt inramade, kommenterade psalm- och sångtexter och en ögonvittnesskildring från en av länsman

upplöst konventikel, som på ett omedelbart sätt för in läsaren i den aktuella tidens eller rörelsens spiritualitet.

Anders Jarlert

IKONEN - FÖRSTÅDD - PÅ MODET?

Nationalmuseum: Den ryska ikonerna 1000 år. Nationalmusei katalog 513. Uddevalla 1989

ULF ABEL: IKONEN - BILDEN AV DET HELIGA

Gidlunds förlag, Hedemora. Värnamo 1989. 122 s

PER-ARNE BODIN: VÄRLDEN SOM IKON. ÅTTA FÖREDRAG OM DEN RYSKORTODOXA ANDLIGA TRADITIONEN

Artos Förlag, Skellefteå 1987. 128 s

Ikonen har under detta århundrade vunnit en ställning i väst som knappast kunde anas på 20-talet. Orsaken till denna utveckling är mångfaldig. Så kunde man - fenomenet sett ur det lilla perspektivet - t ex i Nyköping på 20-talet komma i kontakt med stadsbor som under förkrigstiden verkat i tsarens Ryssland. Barnets öron spetsades då. Tidningarnas reportage av förföljelserna mot kyrkan i Sovjet var svårt att se bort ifrån. I det lilla Oxelösund fanns in på 30-talets mitt en präst, Axel Haerberger, med förbindelser bl a till Lettland och han kunde pryda sitt hem med en icke obetydlig samling ryska ikoner, som han sedermera testamenterade till Södermanlands Läns Museum och vilka till någon del upptas i Kjellins nedan nämnda verk. Mötet med denna säregna konst kunde säkert icke undgå att påverka skolpojken.

I det större perspektivet bör man betona betydelsen av den ryska emigrationen till Väst, särskilt Paris, etablerandet av ryska exilkyrkor och grundandet och uppblomstringen av rysk teologisk tradition i S:t Serge, den teologiska fakulteten i Paris som med Bulgakov och andra kunde göra sin stämma hörd och respekterad bland väl skolade romerska katoliker, anglikaner och protestanter. Paris fick en funktion lik Venedigs som blev en mötesplats för öst och

väst långt före 1453 och vars konst visar klart byzantinska drag.

Han visar även hur en författare som Gunnar Ekelöf efter sina resor började intressera sig för ikoner och kom att skriva om dem i *Opus incertum* (1959). Märkligt är hur så många som studerar ikoner och som målar sådana alls inte tillhör östkyrkan. Erland Forsberg, som målat den stora ikonerna i S:t Ansgar, Uppsala, är prästvigd för Borgå stift men undervisar och målar mest i Sverige. F de Caluwé har en västkyrklig bakgrund men har inträtt bland uniaterna och har väl levt sig in i byzantinsk gudstjänsttradition. Anja Lindhagen, Uppsala, vars ikoner bl a finns i Vadstena (en stor triptyk) och i Fredricton, Canada, tillhör Svenska kyrkan.

Det förefaller sålunda som om den östkyrkliga bildtraditionen talar till västliga kristna på ett sätt som blir kreativt. Ofta blir det mer än konstupplevelse, det blir trosupplevelse, som *torde* närma sig den äkta byzantinska. Är det svårigheten att i ord och dogmer uttrycka tron som gör sinnet mottagligt för ikonernas förkunnelse? Är det regler med omvänt perspektiv och skugglöshet som öppnar sinnet för ikonkonsten, medan t ex italiensk senmedeltid blir alltför inomvärldslig, icke uttryckande de två naturerna? Italiensk och rysk/byzantinsk konst från samma tid men med så olika verkan, så olika i sin kreativitet. Varför är modern kyrklig skulptur ofta så stum och kall? Är det bara därför att dagens förkunnelse från ambo och predikstol ofta saknar genomslagskraft? Är det så att ikonerna tyst talar till oss?

Kampen mellan gudstjänst med bilder och utan har pågått länge. Man bör minnas att den börjat redan i judendomen. Står inte på museet i Damaskus resterna av synagogan i Dura-Europos fylld med gammaltestamentliga bilder icke främmande för senare kristen konst? Samtidigt som det bildfientliga islam växte sig mäktigt slets kyrkan sönder i kampen mellan ikonoklaster och ikonoduler. Segern vann de senare. Segerns teologi formade framför allt Johannes av Damaskus, den då islamiska huvudstaden, och det sjunde ekumeniska kyrkomötet formulerade vår tro i denna fråga. Av värde är att Abel i två bilagor återger avgörande texter, som troligtvis inte tidigare publicerats på svenska. Översättaren är professor Lennart Rydén, byzantolog i Uppsala.

Nationalmusei ikonutställning i anslutning till millenniet 1988/89 tilldrog sig stort intresse. Katalogen är givande läsning. Ulf Abel, vars religion om någon knappast är den ryskortodoxa, ger en utsökt inledning till den ryskortodoxa ikonkonstens utveckling, här som i den senare boken vittnande om djup förtrogenhet med ämnet. Kristian Gerner ger i ett kort men innehållsrikt kapitel inledning till problemet med Rus där han vederlägger sovjetiska forskares försök att få fram en gammal "rysk" förbundsstat som förebild till Sovjetunionen, forntiden avspeglade nuet. Han nämner tyvärr ej att Kievfolket lärde den svage men lärde kejsar Konstantin VI Porphyrogenetos (d 959) vilka namnen var på Dnjeprs forsar, både på slaviskt och nordiskt språk, viktigt även för svensk ortnamnsforskning.

Johannes av Damaskus motiverar knäfall och vördnad för ikonerna både från skapelsens och frälsningens ordningar. Man bugar sig för sin nästa, emedan han är Guds avbild. Eftersom Gud blev människa, led, dog, uppstod och till himlen for, och detta blev nedtecknat, så är det för dem som inte läser en hjälp att se detsamma på bilder och väggmålningar. Guds Moder vördas emedan hon just burit fram honom som är sann Gud och sann människa. Helgonens stordåd ingjuter tillförsikt i oss och därför ärar vi dem och deras bilder. Med liknande argument talar 7:e ekumeniska konciliet.

Tänkandet om ikonerna kan utvecklas till att gälla själva gudstjänsten som en ikon av sin himmelska motsvarighet. Bodin, som inte är teolog utan docent i slaviska språk (ryska), låter i sin första uppsats om ikonerna som teologi och tecken framställa den spännande diskussionen om ikonerna fram till frågans avgörande 843. De senare striderna bland kalvinister etc har här mindre betydelse. Han påpekar också hur 843 innebar en kyrkans seger över staten i det kejsarna ofta varit ikonoklaster - kanske något i rädsla för islam - men hur nu - dock icke utan statlig hjälp (!) - konciliet kunnat framställa den sanna tron på detta område. Hans övriga artiklar bör förstås som framställande kyrkans hela liv som en ikon vilken ständigt vill ta gestalt i historien. Där skildras klosterregler som accepterar klostrens egendom eller förkastar den, de i många stycken beundransvärda gammaltroende som ännu efter 300 år är rätt starka, dårskapen i

Kristus representerad av den nyligen helgonförklarade Ksenia i S:t Petersburg vars helgedom på en kyrkogård i staden väcker andakt även hos icke-ortodoxa.

Av särskilt intresse är artikeln om teologen/filosofen Pavel Florenskij som ibland behandlats även i Moskvpatriarkatets journal. Hans vida naturvetenskapliga beläsenhet förenade sig med grundlig ortodox tro och lärdom och han kunde länge fortsätta som lärare men försvann så småningom under Stalintiden. Hans kritik av ateisternas försök att nyttja naturvetenskapliga argument mot tron har gjort honom intressant bland ungdomen i dagens Ryssland. Bodins bok om den andliga ryska traditionen är värd all uppmärksamhet. Den har visat sig vara lättläst och lätt accepterad. Enstaka onöjaktigheter förekommer. Man kan t ex få den uppfattningen att Dionysios Areopagita på 400-talet verkligen hetat så. Han är fortfarande den pseudo-Areopagita som omkring 500 skrev sina ytterst inflytelserika, lätt monophysitiska och neoplatoniserande verk. Sådana onöjaktigheter minskar knappast studiernas utomordentligt stora värde.

Eric Segelberg

HENRIK KARLSSON: O ÄDLE SVENSK

Biskop Thomas' frihetssång i musik och poetik. Kungl Musikaliska Akademiens skriftserie 59. Musikvetenskapliga institutionen i Göteborg, nr 19. Stockholm 1988. 331 s, Ill, notex

Varför blev Sveriges mest tonsatta dikt aldrig nationalsång? Detta och mycket annat utreds i denna synnerligen välskrivna, innehållsrika och tankeväckande bok.

Den börjar med en bakgrundsteckning av biskopen och hans visa, och fortsätter med visans roll som "ideologiskt prisma" under 1800-talet vilken kulminerar i 1899-1901 års tävling om ny nationalsång. Fem arkaiserande, vis- eller marschartade körkompositioner från 1900-talets första decennier analyseras, bl a Alfvéns och Peterson-Bergers. Den typen av tonsättningar avlöses av subjektivt-expressiva romanser när världskrigen hotar idyllen, och Frihetsvisan blir symbol för vakthållningen kring Sveriges demo-

kratiska statsskick. 1939 inspirerade företeelser som allsången, beredskapen, visans 500-årsminne, samt tanken på en ny nationalsång till en tävling om en ny unison melodi. 903 bidrag kom in - men inget "slog".

Den s a s musikaliska delen av boken avslutas med en sammanfattning, där det bland annat framgår att:

* Frihetsvisan har förekommit som genomgående, om än inte iögonenfallande tema i de flesta fosterländska sammanhang ca 1850-1950

* Daterbara tonsättningar kan i de flesta fall sättas i samband med yttre, utommusikaliska anledningar (unionskrisen, tidningsdebatter, nationella högtider, lokala evenemang, enskilda initiativ)

* Frekvensen har direkt samband med nationella krisperioder från 1890-talet och framåt

* Tonsättningarnas karaktär utvecklas från sällskapsvisa och skolsång över solosång, allsång till filmmusik (Jules Sylvain, Rid i natt, en av förfs favoriter) och oratorium (H Rosenberg, Svensk Lagsaga); dvs från det subjektivt intima till det kollektiva uttrycket

* Ingen av melodierna blev den "enda" eller "bästa"

* Så gott som alla svenska tonsättare under 1900-talets fyra första decennier har ägnat sig åt Frihetsvisan, trots musikverternas förakt för genren - men berömmelse och STIM-pengar hägrade

* En rad olika frihetsbegrepp har lästs in i visan.

Bokens andra del behandlar "den fosterländska kulten" och söker kasta ljus över relationen musik-samhälle. Några typiska tillfällen då Frihetsvisan varit en självklar del av programmet beskrivs, bl a Svenska flaggans dag ("Flaggutdelningen som offerrit"), och det påfallande kyrkliga inslaget i dessa påpekas. En tabell över Alstons religionskriterier och relevanta drag i svensk nationalism på s 152 tål att tänka på - med författarens reservation att "den transcendent dimensionen vanligen saknas, ... vilket gör patriotismen till en pseudoreligion". Bildjämförelsen mellan kyrklig och patriotisk rit på s 147

är dock mer roande än upplysande - det finns ju inte så många funktionella sätt att placera de givna elementen talare/musik/övriga agerandepublik/församling.

I de följande kapitlen undersöks tonsättarnas texturval och hur det har påverkat sångens budskap, samt om "vissa speciella musikaliska uttrycksmedel kan sättas i samband med utommusikaliska, främst ideologiskt betingade, faktorer". Främst kommer *arkaismemna*, där kyrkomusiktonsättare låg väl till när det gällde kyrkotonarter. Annars fanns ytterst lite vetenskapligt grundat material om gregorianik, renässans- och barockmusik tillgängligt före 1926, då "Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv" började utkomma... . 30-talets ökade patriotism krävde musik i gammal stil till tablåer, skådespel och jubiléer.

Därpå kommer *det manligt heroiska draget*, som "stöder mytologiseringen av Thomas och Engelbrekt", i det man "sökte ett uttryck för ett allmänt 'svenskt kynne' i kombination med porträtt av förebildliga historiska gestalter"; musikaliskt gestaltas detta med fanfarartade inledningar, oktavsprång, marschartade punkteringar, med förebilder i t ex Nibelungens ring. Även den doriska tonarten ansågs typiskt gammalsvensk, även om författaren anser det mycket osannolikt att tonsättarna verkligen anspelat på en musikalisk tradition som redan hade anklang hos lyssnarna. Det kunde kanske påpekats att detta "svenskmannaetos" även präglar nyckrivna delar av 1939 års koralbok.

Utifrån tonsättningarna av Frihetsvisan går författaren ett steg vidare och sammanfattar vad som betraktats som typiskt svenskt i musiken. De fyra grundstenarna och deras musikaliska schabloner blir:

* Kyrkan-koralen: samhällets etiska grundval

* Försvaret-marschen: landets frihet, folkliga upprorståg

* Folket-folkmusiken: hembygden, rötterna

* Historien-arkaismer: tradition, forntid, myter.

Avslutningsvis återgår författaren till sitt och musiksociologins huvudområde: samspelet mellan yttre omständigheter och musiken i sig:

tonsättningarnas funktion har varit dels *rituell* (skapa samhörighet, bidra till högtid), dels *ideologisk* (förmedla och fostra till patriotism, vara symbol för Sverige och vedertagna svenska värderingar). Frihetsvisans abstrakta text, det stora tidsavståndet mellan texten och tonsättningarna, och att dessa beställts "uppifrån" - från det kulturella och politiska etablissemangen - har bidragit till att den inte fungerat så bra.

I detta sammanhang genomgår några mer "allmängiltiga" tonsättningar (bl a Carl Nielsens, en av de allra bästa) - som kanske just genom sin brist på patriotiska schabloner inte slagit igenom ...

Bokens slutord förtjänar att citeras:

"Det är en ödets ironi att Sverige som nation begåvats med en unik, tidlös och idealisk text till en folk- och nationalsång [som dock] tett sig omöjlig att tonsätta till allmän belåtenhet ... Detta har i sin tur skapat ett mytiskt skimmer kring visan ... Kan fascinationen och fixeringen vid frihetsbegreppet förklaras av att om friheten verkligen är för handen, så är den ju bara där, och man behöver inte orda om den ... Hur har vi det med vår självuppfattning och vår självkänedom, ett av världens allra 'friaste' folk?"

Birgit Lindkvist Markström

BENGT INGMAR KILSTRÖM: HÖGKYRKLIGHETEN I SVERIGE OCH FINLAND UNDER 1900-TALET

Bokförlaget ÅSAK-Sahlin & Dahlström
AB, Delsbo 1990. Ca 324 s

Bengt Ingmar Kilström har haft tillgång till ett rikt källmaterial - både tryckt och otryckt - när han gått till att beskriva det som med ett sammanfattande ord brukar betecknas som "högkyrkligheten", ett mångtydigt begrepp, på sina håll negativt färgat, på andra positivt.

Hans framställning är inte "heltäckande" och avser väl inte heller att vara det. Men på ett fångslande och initierat sätt tecknar han stora och väsentliga delar av denna rörelses historia. Inte minst personteckningarna av de stora gestalterna är väl utförda, med påtaglig inlevelse. Bl a ägnas Arthur Adells insatser särskilt för ti-

degårdens återupplivande i vår kyrka ett särskilt kapitel - av speciellt intresse för denna årsskrifts läsare eftersom den har sin föregångare i den av Adell 1926 grundade och sedan utgivna "Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv".

Kilström beskriver upprinnelsen till högkyrkligheten. Som så ofta i andelivets historia var det enskilda personer med en vision som bar fram de nya tankarna, i skarp relief mot den ofta skrämmande bakgrunden i 1800-talets kyrkoliv och då inte minst dess gudstjänstliv. *En passant* antyder han vad som sällan observeras annars, att det fanns ett samband mellan de högkyrkliga förgrundsgestalterna och unglyrkligheten som också förvisso var en visionär rörelse: "Sveriges folk ett Guds folk ...". Men det är påtagligt att högkyrkofolket inte blott eftersträvade en allmän väckelse utan hade särskilt just gudstjänstlivet i sikte. Kontakterna med den engelska kyrkan behandlas här, även om de grundläggande tankarna nog fanns "på hemmaplan" tidigare också. Men de engelska kontakterna bidrog till att koncentrera arbetet på den gudstjänstliga förnyelsen till både bönelivet i stort och nattvardslivet, sådana delar av det kyrkliga livet som vid seklets början befann sig i ett utarmat tillstånd. Nattvarden firades utomordentligt sällan och för bönen vid altaret hade man mycket ringa intresse eller förståelse. Ett citat av biskop Gustaf Aulén belyser hur det kunde gå till:

"Den gudstjänstfirande församlingen hade väl i allmänhet inte heller någon större uppskattning av altartjänsten. Det var ingen sällsynthet att åtskilliga gudstjänstbesökare stod kvar utanför kyrkan och samspråkade med varandra ännu sedan altartjänsten begynt - det som skedde vid altaret betraktades av många snarast som ett mer eller mindre väsentligt bihang till predikan".

(s 14)

Undertecknad recensent har många personliga minnen av denna märkliga företeelse - ännu på 1930-talet!

Det var i denna liturgiska öken som högkyrkligheten satte sina plantor. Elis Schröderheim gav vid ett tillfälle svar till dess kritiker och formulerade därmed också något som skulle kunna kallas dess programförklaring:

"Altarets prydnad med blommor och ljus, mässkrudars användning, nattvardens trägna och högtidliga firande, kors-tecknets återinförande i dopet ..., ett rätt evangeliskt bruk av den sk bikten eller den enskilda syndabekännelsen, dagliga morgon- och aftonböner i alla stadskyrkor, rikligare klockringning, knäböjande vid vissa moment i gudstjänsten (och för detta ändamål införande av bönepallar i kyrkbänkarna), kyrkornas öppnande för privat andakt på vardagarna från morgon till kväll"

och detta är

"ingalunda i strid mot utan i fullkomlig överensstämmelse med både gammal luthersk kyrkosed i vårt land och vår kyrkas bekännelseskriterier".
(s 181)

Densamme Schröderheim återinförde också bruket att predika i alba och stola - "något som då väckte mycken förargelse" enligt författaren (ibid).

År 1916 bildades det sk S:t Sigfrids Brödraskap som kom att bli en mycket aktiv grupp inte minst i psalmboksfrågan som då var brännande aktuell. Den wallinska psalmboken hade mer och mer kommit att upplevas som föråldrad och den "officiella" kyrkan arbetade fram nya förslag genom kommittéer och kyrkomöten. Kilström visar noggrant - och ganska roande för den som vill se hur historien upprepar sig - hur pass krokig vägen var fram till de sk Nya psalmer 1921, vilka skulle få användas vid sidan av den gamla psalmboken. Vad som är intressant att se är hur S:t Sigfrids Brödraskap målmedvetet arbetade genom många kanaler - verkligen både officiella och högst personliga - på att återknytta till psalmernas formuleringar enligt 1695 års psalmbok och hur man kämpade för att få in de nytestamentliga cantica - men de kom med först 1937! Man ville också få med exempel av "väckelsefromhetens sångskatt". Känns inte mycket av detta igen...?

Man var också aktiv på kyrkohandboksområdet. De sk inledningsantifonierna, föregångare till våra nuvarande introitus, hade flera av med-

lemmarna i brödraskapet deltagit i arbetet på. Man ivrade också för sk altarandakter, kortare bönegudstjänster, som särskilt skulle kunna användas vid kyrkliga kurser av olika slag - böneordningar som nog kan sägas ha förberett tidegärdsväckelsen. Som nämnts var Adell här den ledande genom det av honom bildade Laurentius Petri Sällskapet.

Kilström ägnar också stort utrymme i sin framställning åt de systra- och brödraskap som brukar räknas in i "högkyrkligheten", framförallt åt Den Apostoliska Bekännelsens Brödraskap och Societas Sanctae Birgittae, men också andra och mindre sällskap och ordnar presenteras i en riklig förteckning. Fader Gunnars gestalt målas pregnant, hans stiftelse Gratia Dei likaså, liksom andra stiftelser, Hjelmserydsstiftelsen, Sankt Ansgars- och Laurentiustiftelsen. Slutligen beskrivs motsvarande rörelse i Finland och författaren redovisar till slut "Olika reaktioner inför högkyrkligheten" och "Vad har Kyrklig Förnyelse lyckats uträtta?".

Detta sista avsnitt av boken hade varit värt att vidareutveckla. Kilström summerar där en stor del av högkyrklighetens arbete även ute i församlingarna runtom i landet - och det är just något av detta man skulle vilja se också utförligare beskrivet i en bok som denna, med andra ord högkyrklighetens hela pastorala program, det som kan sammanfattas i begreppen församlingsvård och personlig själavård. Både högkyrklighetens teologiska och dess liturgiska "program" har fungerat ute på "fältet" till människors och församlingars uppbyggande - och det under både gott rykte och ont rykte. Sekulariseringen har gått hårt fram också inom kyrkan - men det är ju inte bara så att det växer ogräs bland vetet utan faktiskt också vete bland ogräset. Och där har den kyrkliga förnyelsens arbete betydtt ibland oöverskådligt mycket. Givetvis nämns dessa fundamentala ting i boken, men de vore förtjänta av en lika fyllig framställning som vissa andra sidor av högkyrkligheten. Vem vet - det kanske blir en del II så småningom!

Per Olof Sjögren

ERIK KJELL: OM KYRKOMUSIKALISK SIGNIFIKANS

Göteborgs universitet 1987, ej tryckt (finns
i alla universitetsbibliotek). Ca 300 s

Föreliggande arbete utgår från en överväldigande barndomsupplevelse av romantisk orgelklang och söker reda ut huruvida sådana upplevelser är rent estetiska, eller om därtill kommer ett transcendent element. Sådan kyrkomusikalisk grundforskning är lika lovvärd som sällsynt, men tyvärr måste man vara mycket insatt i filosofisk terminologi för att kunna följa resonemangen. Den psykologisk-associativa sidan av upplevelsen kunde ha beaktats mer och det gedigna föraktet för teologin som vetenskap gör ett lätt komiskt intryck. Men, som sagt, initiativet var gott.

Birgit Lindkvist Markström

GUNNO KLINGFORS: NYTT OM GAMMAL SÅNG

Det är ett berömvärdt initiativ som Gunno Klingfors tar i och med publiceringen av sin bok *Nytt om gammal sång* (Germans Musikförlag 1990). I en tid då medvetenheten om och strävan efter att uppföra den tidiga musiken på ett tidstroget sätt är stor, är litteratur om detta på svenska just det som behövs, inte minst då det gäller sång.

Bokens 84 sidor rymmer många intressanta aspekter på barockens och wienklassicismens vokalmusik i Italien och Tyskland (fransk stil berörs ej), både den tekniska och musikaliska sidan. Boken innehåller dessutom en utmärkt litteraturförteckning som den intresserade kan ha stor nytta och glädje av.

Många av de problem man ställs inför när man närmar sig 16/1700-talens vokalmusik angående andning, vibratoanvändning, ornamentering, besättning etc, tas upp i bokens tio kapitel. Läsaren presenteras oftast ett svar angående dessa problem, men finns det verkligen bara ett svar att ge?

Personligen ställer jag mig frågande till vissa av de slutsatser Klingfors kommer fram till, framförallt genom att jag själv under mina studier bland annat vid Schola Cantorum Basiliensis och som utövare av den tidiga vokalmusiken

gjort andra erfarenheter än de som författaren vill framhäva. Jag saknar hos författaren en öppenhet inför andra lösningar - och dessutom kan man ana att det är en icke-sångare som skrivit boken.

Låt mig peka på några exempel:

I kapitel 2 som behandlar andning betonar Klingfors genomgående att sk högandning var allenarådande. Jag är ense med författaren om att lågandning enligt dagens innebörd inte var ett begrepp, men i stället för att rekommendera en höjning av axelpartiet vid inandning (det ur Quantz citerade exemplet vilket uttryckligen gäller flöjtspel är enda gången jag mött en sådan önskan) skulle jag vilja framhäva bröstorgens betydelse. Genom att man då hade en bättre och mer aktiv hållning än idag var en vidgning av bröstorgens en naturlig företeelse. Detta fungerar utmärkt även vid snabb inandning, men påverkar inte röstapparaten negativt. Som sångpedagog skulle jag inte vilja ta konsekvenserna av det andningssätt författaren beskriver, inte om man strävar efter ett sångsätt utan spänningar och med ett fritt luftflöde, vilket jag anser är en nödvändighet i barockens och wienklassicismens vokalmusik.

Därför reagerar jag också på det följande kapitlet om tonbildning där läsaren möts av den ständigt återkommande slutsatsen: pressad fonation. Om idealet var en så pressad och spänd sångröst som författaren vill göra gällande, låt oss i så fall ställa frågan: hur klarade man de snabba löpningar, dynamiska förändringar och den virtuosa ornamentering som musiken är fylld utav?

Detta förutsätter en totalt fri röst med största flexibilitet. En fri röst har dessutom sällan svårt att sjunga en vibratolös ton, medan en spänd stämma med högt tryck skapar ett kraftigare vibrato.

Visst var tonbildningen annorlunda liksom idealen, men jag önskar att författaren i större utsträckning använt sig av benämningar som "direkt", "naturlig" och "kontrastrik" om ett sångsätt där de olika registren var ett medel att framhäva kontraster med utgångspunkt från naturligt tal och klara språkljud och där ornamenten gav liv och affekt. Då dessa egenskaper så ofta betonas i den samtida litteraturen och även citeras i denna bok, har jag svårt att förstå för-

fattarens vilja att övertyga oss om att klang och tonproduktion var pressad och spänd.

Under den tid som gått sedan jag fick boken i min hand har jag tagit tillfället i akt att ventileras innehållet bland sångare med större erfarenhet än undertecknad själv, men även dessa ställer sig frågande till det sångsätt Klingfors förespråkar. Trots det har inte de balansproblem mellan sång och instrument som författaren förutser uppstått vid de tillfällen då t ex tromboner eller zinkor spelat *colla parte*, dvs unisont med sångstämman. Jag vidhåller därför att det finns mer än ett svar att ge beträffande 16/1700-talens vokalteknik.

Intressant läsning erbjuder annars avsnitten om rösttyper, tonsatser och musikalisk gestaltning. Läsaren ges en bra bild av sångens speciella egenhet och medel: textbehandling och retorik. Möjligen hade några notexempel förtydligat artikulation och ornamentering.

Även kapitlet om besättning kan ge inspiration att experimentera och prova nya kombinationer och placeringmöjligheter utöver de idag traditionella.

Tilläggs bör att en kunskap inom röstfysiologi underlättar då författaren ofta använder facktermer. Dessa finns förvisso förklarade, men på ett sätt som främst tillfredsställer den som behöver fräscha upp sina kunskaper. Övriga rekommendas att komplettera med litteratur inom detta område.

Det arbete som Klingfors gjort för att ta fram allt material vill jag inte på något sätt förringa, men tyvärr kan jag inte se boken som ett svenskt alternativ till den utländska litteratur vi finner i ämnet, varken samtida eller nyskriven. För den som redan besitter viss kunskap om sång och tidig musik kan boken tillföra nya idéer och komplettera övrig litteratur.

Susanne Rydén

LENNART LINDER: VÄCKELSESÅNG OCH LÄSARPSALM I DEN SVENSKA PSALMBOKEN

Verbum-SKS 1987. Ill. 100 s

LARS-ÅKE STENSTRÖM, INGA OCH LENNART SPÅNGBERG: KÄNDA PSALMER OCH DERAS HISTORIA

Libris 1989. Ill. 93 s (original: *Famous Hymns and Their Stories*. Lion Publ plc. Oxford, England)

En typisk studiebok och en typisk presentbok - bägge högst användbara i sitt slag. Vardera boken tar upp ett 40-tal psalmer inledda med en kort författarbiografi.

Linder sätter in psalmerna i deras historiskt-ideologiska sammanhang och studieplanens frågor vill leda till samtal om religiösa och estetiska upplevelser samt ge teologiska utblickar mot de skilda samfund som väckelserna tyvärr gett upphov till. Själv upplever jag det som familjärt och nedlåtande att kvinnliga psalmförfattare nästan genomgående omtalas med förnamn, manliga däremot korrekt och seriöst med efternamn. En samlad studieplan längst bak i boken hade kanske gjort boken mindre hanterlig inom studiecirkelns ram, men mer användbar utanför denna?

"Kända psalmer" tar med en del av texten, och "uppmuntrar läsaren att söka vidare i psalmboken". Hälften av varje uppslag består av ett naturlyriskt färgfoto, ofta mycket vackert, men lite tröttande vid sträckläsning.

Birgit Lindkvist Markström

ANN-MARIE SÄLDE: I APOKALYPSSENS TECKEN

Bo Beskows glasmålningar i Skara domkyrka och deras relationer till efterkrigstidens franska glasmåleri. Uddevalla 1988 (*Ars Suetica* nr 11, *Acta Univ Ups. Distr Almqvist & Wiksell International*). 231 s

Svenskt glasmåleri har allt sedan medeltiden haft sin inspiration utifrån. Konsthistorikern Johnny Roosval gjorde bland mycket annat en epokgörande insats genom att under det sista kriget se till att de värdefulla medeltida glasmålningarna från olika gotlandskyrkor evakuerades till fastlandet. Dessutom gjorde han en mycket

noggrann analys och systematisering av det ganska omfattande materialet. I samband med det arbetet kunde han fastlägga att det gotländska materialet varit beroende av tyska influenser och därmed stod i förbindelse med bysantinismen. Roosval har också i sitt vidare forskningsarbete med medeltida glasmåleri antytt att glasmålningarna i Skara resp Linköpings domkyrka, tillkomna under höggotiken, skulle ha rönt inflytande från engelskt håll. Där om är väl forskare idag inte så säkra. Men kvar står faktum att Roosval genom sina idoga forskningar klarlagt ett tidigt och omfattande utländskt inflytande på det relativt omfattande medeltida svenska glasmåleriet. Men intressant är att det växte fram en svensk tradition, låt vara med inspiration utifrån. Denna kunskap både tekniskt och konstnärligt föll mer eller mindre i glömska vid medeltidens slut.

Med nygotikens framvällande och ett tilltagande byggande av nya kyrkor kom åter glasmåleriet i ropet. I de av överintendentensämbetet utfärdade Allmänna anvisningar (1887), signerade av Helgo Zettervall, framhålls klart och tydligt glasmålningarnas betydelse för sakralt bruk. Den som något känner de Allmänna anvisningarna vet att de nästan ordagrant är översättningar från liknande tyska anvisningar. Återigen en kraftig påverkan utifrån. Det glas som nu framställs är i mångt och mycket industriellt framställt. Det medeltida sättet att framställa glas har övergivits. Nu kunde man nära nog sitta i sin hemförsamling och bekvämt som ur en Åhlén & Holmskatalog beställa orneringar och lämpliga kyrkohistoriska gestalter för sin kyrka, allt efter stil och smak.

Efter andra världskriget kom en renässans för glasmåleriet, främst i Tyskland och Frankrike men också i vårt eget land. Konstnärer som Légers, Chagalle och Matisse i Frankrike övade ett stort internationellt inflytande genom sin för tiden okonventionella och nydanande stil. I Sverige ger sig några av dåtidens främsta konstnärer i kast med glasmåleriet; Olle Hjortzberg gjorde exempelvis redan 1905 korfönster till den nu så aktuella Katarina kyrka i Stockholm. Märkligt nog togs dessa fönster bort redan 1952. Einar Forseth kom däremot att i hög grad ägna sig åt glasmåleriet. I Västerledskyrkan i Bromma invigdes 1934 fyra glasmålningar. Sedan följde bl a Nora kyrka. Hans mest omtalade glasmålningar

får väl sägas vara de i Mariakyrkan i Helsingborg, 1935. De kom sedan att följas av en rad andra uppdrag. Jan Brazda är ytterligare en konstnär som man i det här sammanhanget bör nämna. Hans främsta bidrag torde vara hans fönster i Växjö domkyrka tillkommet under 1960-talet vid domkyrkans genomgripande restaurering.

Den konstnär som kanske blivit mest uppmärksammas för sina glasmålningar är ändå Bo Beskow. Omdömet om Beskow som konstnär har varit högst varierat. Han torde väl knappast komma att räknas till en av våra mer betydande målare. Men på två områden inom konsten var han en obestridlig mästare; porträttkonsten och glasmåleriet. Inom porträttkonsten kommer säkerligen hans kongeniala målning av författaren John Steinbeck för alltid att ha en plats. Han ägde inom båda områdena en erkänt stor teknisk skicklighet som bibringats honom genom åratals hantverksmässigt arbete. Han lärde sig hantverket från grunden - det gällde framför allt glasmåleriet.

Beskows livsverk kom att bli glasmålningarna i Skara domkyrka; sammanlagt 37 större och mindre fönster. Arbetet sträckte sig över olika perioder från 1945 till 1976. I sanning ett livsverk för en konstnär! Även om det inom konstkritikerretsar finns olika uppfattningar om fönstrens konstnärliga kvalitet, kan man inte komma ifrån det engagemang, kunnande och allvar som Bo Beskow ådagalagt i detta monumentalverk.

Om Bo Beskow och bakgrunden till Skara fönstrens tillkomst har Ann-Marie Sälde skrivit en konsthistorisk avhandling. Låt mig genast säga att det är en till alla delar mycket läsvärd avhandling. Lätt och ledigt skriven är den, med vida utblickar i glasmåleriets historia, där man till och med skulle ha önskat att författaren dragit ut trådarna ännu lite längre.

Rent innehållsmässigt är avhandlingen uppdelad i fem huvudkapitel. De två första behandlar glasmåleriets definition, funktion och ursprung samt utvecklingen i Frankrike (kap II) från 1800 och framåt. Kap III behandlar glasmåleriets utveckling i Sverige under samma tidsrymd. Kap IV tecknar konstnären Bo Beskow med tyngdpunkt på hans utveckling mot glaskonstnär. Kap V slutligen, som omfattar ungefär hälften av avhandlingen, skärskådar

glasmålningarna i Skara domkyrka. Det är de två sista kapitlen som egentligen utgör avhandlingens intressantaste och värdefullaste delar. Här får man dels dokumentationen av den synnerligen komplicerade arbetsprocess som så småningom leder fram till uppdraget i Skara, dels den ikonografiska analysen av Beskows fönster.

På ett initierat och intresseväckande sätt kartlägger författaren glasmåleriets teknik och historia. Genomgången av generell litteratur på området med kort kommentar i det inledande avsnittet är för den obevandrade synnerligen värdefullt. Förhållandet glasmålning-arkitektur är ju en av kärnfrågorna i allt glasmåleri. Därtill återkommer författaren i olika avsnitt av avhandlingen.

Fantasieggande är det att följa Beskows energiska försök att "komma glaset på spåren", att verkligen i detalj lära sig materialet och metoderna. Tack vare noggranna dagboksanteckningar har Ann-Marie Sälde kunnat följa Beskows arbete fas för fas, från studieresor i Frankrike till experiment i Holmegaards glasverk utanför Köpenhamn. I Danmark lärde han sig hantverket och kunde hemföra 1300 kg färdigt glas. Det kom sedan att användas i ett fönster i Skaradomen. Det är helt unikt, jag tror även internationellt, att en glaskonstnär gör sitt eget glas. I ett mellanspel gör Beskow 1959-60 två glasmålningar till själakoret i Växjö domkyrka. Här gjorde Beskow allt arbete själv; den konstnärliga utformningen, den tekniska delen samt slutligen framställningen av glas materialet. Man kan föreställa sig att så ungefär arbetade de medeltida glasmästarna. Beskows noggranna studier av glasframställningen, vilket gjorde att han till alla delar kände glasets uttrycksmöjligheter, utgör en viktig del av förståelsen av Beskows arbeten.

Med det allmänt kallade Apokalypsönstret slöts det nära 30-åriga arbetet i Skaradomen. Detta fönster kom också att bli en sammanfattning av Beskows grundtanke med hela fönsterserien - striden mellan gott och ont. Den når i korfönstrets bildframställning sitt slutgiltiga avgörande i och med Mikael's seger över Antikrist i Drakens skepnad. Det är intressant att följa Ann-Marie Sälde's noggranna genomgång av tillkomsthistorien för Apokalypsönstret. Tydligt var det dåvarande biskopen Sven Da-

nell som, med sitt uppslag till ikonografiskt program med utgångspunkt ur Johannes Uppenbarelse, gav Beskow inspiration och idéer. Öjvind Sjöholm tar i en anmälan av denna avhandling upp frågan om Bo Beskows ideologiska bakgrund, just med Apokalypsönstret i tankarna (SKT 30/31 1989). Han för fram tanken att konstnären skulle vara påverkad av fadern Nathanael Beskows apokalyptiska synsätt och att sonen Bo just däri funnit "den vises sten". Ett nog så intressant försök till ideologisk tolkning. Sjöholm anför Beskows psalm 314:2 som exempel på hans apokalyptiska synsätt.

Bildanalysen måste nog anses vara den allra tyngst vägande delen av avhandlingen. Sälde's bildanalys som är ingående och detaljrik är nödvändig för att rätt förstå Beskows målningar eftersom de ofta är rätt schematiska och symbolmättade.

Om det är något man ytterligare skulle ha önskat av avhandlingen vore det ett försök till beskrivning av Skarafönstren i förhållande till Beskows övriga rika konstnärliga produktion. Hans konstnärliga ambitioner spände ju över vida fält alltifrån traditionellt stafflimåleri till porträttmåleri, bokillustrationer och monumentalkonst. Under en period avbröt Beskow arbetet med Skarafönstren för att utföra uppdrag vid FN i New York. Av allt att döma betydde detta uppdrag mycket för hans konstnärliga och själsliga utveckling. Vid sidan av Skarafönstren torde målningarna i FN-huset tillhöra något av det främsta han gjort. Det är väl troligt att det också påverkat hans senare arbeten i Skaradomen.

Genom Sälde's avhandling förs man närmare människan och konstnären Bo Beskow. Framtonar bilden av en konstnär och hans livsverk, som framstår i långa stycken som beundransvärt och sympatiskt. Genom Bo Beskows glasmåleri slås en bro från medeltid till nutid. Traditionen har fått ett nedslag i nutiden i en bilddräkt för vår tid.

Carl-Göran Bergman

SÅNGER FÖR SMÅ OCH STORA

Nils Wallnäs *m fl (red)*. Verbum 1989.
Noter, illustrationer. 239 s

BARNPSALMBOKEN MED SÅNGER OCH VISOR

Inga och Lennart Spångberg *m fl (red)*. Libris 1989. Noter, färgillustrationer. 323 s

Samlingen Kyrkovisor har vi väl alla haft glädje av men nya psalmboken har ändrat många texter och en del texter har fått slagkraftigare melodier. Föreliggande sångsamlingar fyller därför ett behov och ger därtill en överblick över vad som stått sig i de senaste trettio årens visproduktion.

Båda sångböckerna har psalmbokens ekumeniska del i botten och sedan gäller det bara att komma ihåg att boken med den kyrkliga titeln Barnpsalmboken därutöver mest har frikyrkligt material, med melodier av t ex Södersten, Strandsjö och Widestrand. Ambitionsnivån är hög, med beprövade sånger, trevliga illustrationer, flera register, psalmvalslista, Sv Kyrkans ordning för familjegudstjänst med alternativ, samt en minibönbok. En god idé är de olika "bomärken" för varje avdelning som finns i nedre sidhörnet till hjälp för ännu icke läskunniga - men gick det verkligen inte att hitta en bättre symbol för Påsken än tre kors på en kulle när det finns en separat fasteavdelning? Många visor är också lite väl trallvänliga - nr 187 slår nästan rekord i banalitet.

"Sånger för små och stora" har naturligtvis med de mest kända visorna av ovanstående tonsättare, men därtill sitt likaledes copyrightstyrda urval med namn som Agnestig, L-Å Lundberg och Hovland. Detta ger en viss slagsida åt barnkörhållet i form av bra men inte så helt lätt-sjungna melodier. Många är nya och fräscha, bl a de ur Diskanten 5-8, men därför också oprövade. Stor musikalisk bredd, fina bilder, bra temaregister - men varför ha ett alfabetiskt register när sångerna redan står i alfabetisk ordning?

Ingen av böckerna ger några rekommendationer om visans lämplighet i gudstjänsten vilket bäddar för konflikter. Dessutom har många annars lättsjungna sånger ett omfång på en oktav eller mer, vilket är i mesta laget för dagens låg-

stadiebarn, och alltför få melodier "går hem" hos P3-tillvänjda sångare och åhörare utan mer eller mindre proffsig ackompanjemang.

Min slutreflektion blir att Barnpsalmboken trots sin ekumeniska målsättning inte riktigt kan ersätta Kyrkovisor och att "Sånger ..." gör sig bäst som "bredvidläsningsbok" för barnkören - men båda förtjänar att prövas!
Birgit Lindkvist Markström

ARBY OCH JÄDERS KYRKOR

Karin Andersson/Otto Svennebring resp
Barbro Flodin

I serien Sveriges kyrkor har nu utkommit ytterligare två delar nämligen Arby kyrka, Volym 207, 1989 och Jäders kyrka Volym 208, 1989. På baksidan av respektive volym finns en karta från det landskap och den härad i vilket kyrkan ligger vilket gör att man lätt kan lokalisera platsen. Tyvärr måste recensenten påpeka ett förhållande som jag sedan ett tiotal år tillbaka har anmärkt på, nämligen när det gäller kartan över Södermanland. Här fattas den lilla medeltidskyrkan Vrena med sina kalkmålningar. Den bristen borde ha åtgärdats långt tidigare. Kanske kan man hoppas på nästa volym när det gäller sörmalmskyrkor.

Det konsthistoriska inventarium som Sveriges kyrkor utgör är en förnämlig publikation både genom sin smakfulla typografiska utformning och sin gedigenhet när det gäller innehållet. Man kan inte låta bli att tänka på vilken ovärderlig kunskapskälla dessa volymer utgör när - som nu senast i Katarina församlings historia - kyrkobyggnaden blir demolerad genom brand.

Arby kyrka har som författare antikvarie Karin Andersson och Otto Svennebring. Den senare har varit kyrkoherde i Arby-Hagby församlingar och har bedrivit forskning kring sin sockenkyrka. Man skulle önska att fler av Svenska kyrkans präster som ju har daglig kontakt med sin kyrka skulle visa ett liknande intresse för byggnaden och på så sätt värdefullt bidra till det resultat som denna volym av Arby kyrka visar av samarbetet mellan en antikvarie och en församlingspräst.

Jäders kyrka är skriven av 1:e antikvarie Barbro Flodin som tidigare på ett mycket för-

tjänstfullt sätt beskrivit Tyresö kyrka i serien Sveriges kyrkor (Svk Sö III:3, vol 179. Sthlm 1979). I båda volymerna gläder man sig åt att det funnits medel för framställning av några ovanligt vackra färgbilder. Från Arby medeltidskyrka bl a triumfkrucifixets Kristusbild och från Jäders kyrka som står som ett praktfullt renässansminnesmärke finns bilder från altarskåpet, ett av de sju bevarade altarskåpen i Sverige från bildhuggaren Jan Bormans verkstad från 1500-talets första årtionden.

Innehållet i de båda volymerna börjar med en grundlig genomgång av socknens historia. Kyrkogården får ett särskilt avsnitt och i Jäders fall blir prästgården föremål för ett särskilt kapitel. Vi läser detta med vemod eftersom Svenska kyrkan i dag på ett fullkomligt obegripligt sätt själv gör sig urarva det rika kulturhistoriska bestånd av byggnader som varit värdefulla för socknens andliga och kulturella liv med sockenprästen boende i dem. Det som nu tycks gälla för förtroendevalda är endast ett kortsiktigt penningförvärv. Eftervärldens dom kommer att bli hård över detta förstörande av kulturvärden. Efter en beskrivning av kyrkobyggnaden både exteriört och interiört följer så i båda fallen en byggnadshistoria, varefter följer ett kapitel med inredning och inventarier. Här tilldrar sig naturligt nog för denna skrifts läsare uppgifterna om kyrkornas orglar stort intresse.

I Arbys fall fick kyrkan så sent som 1852 sin första orgel. Orgeln byggdes av kyrkomålaren (!) och orgelbyggaren Johannes Magnusson från Lemnhult och hans medhjälpare C A Johansson från Näshult och hade elva stämmor. Ny orgel blev det inte förrän 1904, byggd av J Magnusson från Göteborg med sju stämmor, en manual och bihangspedal. 1955 kom den nu fungerande orgeln, byggd av Troels Krohn, Fredriksborgs orgelbyggeri i Hilleröd. Men fasaden är den gamla från 1852.

Jäders kyrka hade redan på 1600-talet ett positiv, skänkt av grevinnan Margareta Brahe. 1697 kunde man inviga Georg Woijtzigs orgel som möjliggjorts genom att man hade sålt ett silverkrucifix som grevinnan Margareta Brahe tidigare skänkt till kyrkan. 1823 kom orgelbyggaren Strand till kyrkan för att lägga fram förslag på en förbättring av det befintliga orgelverket. Man ville ha en tillbyggnad i diskanten och i basen "på det att orgelverket måtte

ärhålla den fullkomlighet att på det samma alla i Nya Psalmboken förekommande Choraler måtte kunna exequeras eller spelas". 1866 såldes orgeln till Stenkvista församling och P L Åkerman byggde en ny orgel. 1937 byggde Nils Hammarberg den nuvarande orgeln bakom fasaden från 1866.

Det är intressant att i de båda volymerna följa de annorlunda förhållanden som rådde i en inte alltför rik socken som Arby och de förhållanden som rådde i det välmående Jäder. Ändå kan man beklaga att den svenska fattigdomens betydelse inte fick visa sitt värde överallt eftersom de gamla fina orgelverken som nu är en rikedom för Sverige återfinns i de kyrkor där man inte hade - som i Jäder - råd att ständigt bygga nytt eller ändra om i den befintliga orgeln. Forssa församling i Sörmland är en slående kontrast med sin fina orörda Åkermanorgel jämförd med Jäders orgelhistoria.

Som slutomdöme kan sägas att de båda volymerna håller en mycket hög nivå när det gäller kunskap om respektive kyrka och att det är en glädje att ständigt kunna få återvända till dessa kunskapskällor för att berika sig. Måtte detta konsthistoriska inventarium få möjligheter att fortsätta att hålla samma höga standard och kvalitet i de många kyrkor som fortfarande väntar på sin beskrivning.

Lars Djerf

FEM DALASOCKNARS KYRKOR

Inte mindre än fjorton kyrkor och kapell i de fem socknarna Lima, Transtrand, Venjan, Solle-rön och Våmhus har genom konsthistorikern och antikvarien Mats Bergman, Uppsala, fått en gedigen och utförlig dokumentation i två nya volymer av Sveriges Kyrkor med underrubriken *Konsthistoriskt inventarium*.

Utgivandet av detta samlingsverk, som påbörjades av Sigurd Curman och Johnny Roosval för över ett halvsekel sedan, har långsamt men säkert fortskridit genom decennierna. Den nuvarande redaktionskommittén med Erik Cinthio, Allan Ellenius, Evald Gustafsson och Axel Unnerbäck har all anledning att känna tillfredsställelse med publiceringen.

Böckerna är vackert illustrerade och ger en utmärkt bild av såväl inventarier som byggnader

bl a genom värdefulla uppmättningsritningar och rekonstruktioner i enlighet med gamla inventarieförteckningar, där stundom en rad måttangivelser kan inhämtas. Mats Bergman har nämligen lagt ned berömvärd möda på att få fram uppgifter på rivna kapell och kyrkobyggnader, något som är synnerligen tacknämligt för alla som är intresserade av sin hembygds kulturhistoria. Ibland kan övergången från gången tid till nutid bli litet tvär. Jag fick verkligen se upp med Venjans nya kyrka innan jag på s 353 fann att den började uppföras 1916 efter beslut 1915, då kyrkobyggnaden från 1796 först revs ned. En hel del av timret i den gamla kyrkan togs tillvara i den nya. Det hade varit intressant att veta hur mycket i den nya kyrkan som består av gammalt timmer - en uppgift som tyvärr saknas i den annars väldokumenterade framställningen.

Alla tureorna omkring kyrkbygget i Venjan 1796 och förspelet till uppförandet av den nuvarande kyrkan från 1916-17 rymmer åtskilliga intressanta detaljer. Planlösningen av år 1796 - med altaret på södra långsidan - antyder påverkan av herrnhutiska kyrkobyggnadsideal, något som Mats Bergman tyvärr ej observerat. Prosten Johan Leufqvist, som även kunde tänka sig ett ovalt kyrkorum, var tydligen en i många avseenden ovanlig prästman.

Mats Bergman ger oss intressanta inblickar i förspelet till olika kyrkobyggnadsinsatser genom att citera protokoll från kyrkostämmorna och andra handlingar. Många gånger skulle man önska sig en fylligare beskrivning av *motiven* för olika åtgärder och även en tolkning av arkitekturens utformning. Men tyvärr har det förnämliga samlingsverket Sveriges Kyrkor just karaktären av *inventarium*, där allt man kan se redovisas, medan insättandet av arkitektur och formspråk i ett större sammanhang alltför sällan förekommer.

Vissa personsammanhang kunde även varit intressanta att ta del av. Hur kom det sig t ex att byggnadsrådet Sven Söderholm, den fruktade granskaren av alla kyrkoförslag på Kungl Byggnadsstyrelsen (därefter Riksantikvarieämbetet) åtog sig att rita det lilla gravkapellet i Sörsjön, Transtrand, med konstnärliga insatser av några av 1950-talets främste på respektive områden: nattvardssilver av Sigurd Persson och glasfönster av Folke Heybroek? Beskrivningen av glasfönstrens motiv saknar den självklara

teologiska motiveringen: Treenigheten med Skapelsen, Uppståndelsen och Den Helige Andes utgjutande såsom innehåll. Inte för inte tillhörde dessa framstående konstnärer gruppen omkring Olov Hartman i Sigtuna. Litet torftigt är det att kalla Mariakapellet i Transtrands kyrka (fd sakristian - med altare, dopfunt och knäfall) för "samlingsrum" (s 614). Det verkar som om författaren ej satt sin fot darsammastädes.

Det kan vara riskabelt att förutsätta att en kyrkobyggnad har koret i öster och huvudingången i väster vilket ju är det vanliga. De angivna väderstrecken avseende Gammelsäterns fjällkyrka stämmer ej med verkligheten. Denna kyrka har nämligen koret i söder och huvudingången rakt i norr samt klockstapeln belägen *nordväst* om kyrkan (ej sydväst som Bergman skriver).

Men f ö är det synnerligen väl genomarbetade volymer som Mats Bergman har all heder av och som kan glädja och berika alla som är intresserade av kyrkokonst.

Lars Ridderstedt

GREGORIANIK I VÄXJÖ DOMKYRKA

(20 introitussånger) Motettkören, Ceciliakören och solister sjunger under ledning av Knut Sitell. Tonband prod. Sveriges Riksradio 1990; kan rekvireras från Domkyrkoförsamlingen, Nygatan 6, Växjö

Den nu gällande serien gregorianska introitussånger för högmässan innehåller tre skikt: (1) bearbetat material från 1942 års mässmusik avseende vissa högtidsdagar, (2) material från 1970-talets försöksverksamhet, främst sk gruppintroitus användbara för en grupp söndagar under viss kyrkoårstid, (3) nyttillkommet material för nu gällande utgåva, huvudsakligen mindre krävande alternativ till vissa introitus från skikten (1) och (2) varvid tidegårdsantifoner eller *communioantifoner* i stället för introitusantifoner använts som källa.

I insjungningarna på tonbandet från Växjö domkyrka utgörs precis halva antalet introitus av "klassiker" från 1942: 1 i advent, juldagen, Marie bebådelse, fastlagssöndagen, 5 i fastan, påskdagen, pingstdagen, midsommardagen, Mikael's dag, Alla helgons dag. Två gruppintroitus ur 70-talsmaterialet är med: "Visa mig Herre din

våg" för tidig trefaldighetstid och "Herre du har varit vår tillflykt" för söndagar mot kyrkoårets slut. Ur det nytillkomna materialet har åtta antifoner medtagits: enklare alternativ för jul, kyndelsmäss, Marie bebådelse, långfredagen, påsk, Kristi himmelsfärd jämte två med mer allmän inriktning (typ gruppintrotus).

Att lyssna till 20 introitussånger i följd är naturligtvis högst artificiellt, och så kommer detta band oftast inte att fungera i praktiken. Det är främst avsett att tjäna kyrkokörer till hjälp för instuderingen av sångerna, och i sådant sammanhang kommer man förstås att ägna sig åt en melodi i taget. Men det är ett gott betyg åt Knut Sitells utsökta stilkänsla att det faktiskt är mycket njutbart även att lyssna till melodierna i följd. Det beror till stor del på att de utförs med så varierande besättningar. Inte bara så att motetkören (både mans- och kvinnoröster) varierar med Ceciliakören (enbart kvinnoröster); därtill utförs vissa av sångerna enbart ur en grupp ur kören, och vad gäller psalmodierna är bruket än mer varierat: i vissa fall utförs t ex psalmen solistiskt. Dessa breda variationer i besättningen fyller emellertid främst ett pedagogiskt syfte: att visa hur man på ett mycket flexibelt sätt kan "laga efter läglighet" för att få till stånd en god introitussång. Är ordinarie körövningstiden fylld med andra uppgifter kan man tillämpa alternativet med en körgrupp osv.

Det som framför allt utmärker Knut Sitells instuderingar är den fina känslan för denna sångs egenart, dynamik och spiritualitet. Det är alltid fråga om en *levande* sång, med framhävan- de av de stora tonbågarna, så helt kontrasteran- de mot det okänsliga åttondelshackande som alltfört förekommer på sina håll. Sitell försöker genomgående troget följa de rytmiska anvisning- ar som ges i utgåvan - med i huvudsak gott resultat. Kanske görs ibland för mycket av t ex kvilisman: därtill bör särskilt påpekas att in- sjungningarna gjordes före den sista revisionen av sångerna och av anvisningarna till dem.

Man vill livligt hoppas att denna förnämliga instudering kommer att bidra till en förnyelse av introitussången i vår högmässa.

Ragnar Holte

VERKSAMHETSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1990

Sällskapets styrelse utgjordes år 1990 av professor Ragnar Holte, Uppsala, ordförande; komminister Sören Bolander, Partille, vice ordförande; musikdirektör Gun Palmqvist, Luleå, sekreterare; kyrkokantor Ing-Mari Johansson, Sävare, kassaförvaltare; musikdirektör Albert Sjögren, Onsala och musikdirektör Maria Thyresson Hedin, Örebro.

Suppleanter i styrelsen har varit musikdirektör, teol o fil kand Gudrun Zethelius, Lilla Edet; professor Folke Bohlin, Lund och musikdirektör Birgit Lindkvist Markström, Knivsta.

Sällskapets medlemsantal uppgick den 31 december 1990 till 236.

Styrelsesammanträden ägde rum den 15/2 och den 7/9.

Studiedagar kring den nya utgåvan av gammalkyrkliga introitus - "Introitus - vad vill du mig?" - anordnades i Växjö i september.

Redaktör för årsboken Svenskt Gudstjänstliv har varit docent Sven-Erik Brodd, Uppsala. Årgång 65/90 hade temat "Kyrkomusik i Norden".

Uppsala och Luleå, den 26/3 1991

Ragnar Holte
ordförande

Gun Palmqvist
sekreterare

Inom Stiftelsen för rikskyrklig verksamhet (SFRV) har hittills under 1990/91 utgivits:

Svenska kyrkans centralstyrelse
Det kyrkliga ämbetet
Betänkande av kyrkoordningskommittén

Biskopsmötet 1990
Biskop, präst och diakon i Svenska kyrkan

Svenska kyrkans församlingsnämnd
Mitt i församlingen
1991:1 Kyrkorummet
1991:2 Musiken i Svenska kyrkan
1991:3-4 Församlingsliv

Svenska kyrkans förvaltningsnämnd
Rapport från Förvaltningsnämnden
1991:1 om planteringslådor på kyrkogårdar

Svenska kyrkans utbildningsnämnd
Undervisning för alla (i samarbete med Svenska kyrkans församlingsnämnd)

Svenska kyrkans mission
Missionens nya ansikte
av Bertil Gärtner, Biörn Fjärstedt
En missionärs dagbok. Två veckor i Swaziland
av Yngve Kalin
Livsviktigt för att världen skall leva
av Jonas Jonson

Lutherhjälpen
Vär(l)d att vårda. Om livsstil och livslust
av Stefan Edman
Askonsdag och fasta. Liten historik, internationella exempel och gudstjänstordningar
av Anders Ruuth

Svenska kyrkans forskningsråd
TRO & TANKE
1991:1 Individ och kollektiv
1991:2 Gudstjänst- och andaktsbesök i Stor-Stockholm 1990
av Margareta Skog
En regionindelning utifrån den kyrkliga sedens styrka
av Jan Carlsson
1991:3 Kristen etik och management
1991:4 Kyrkans dagis
av Jørgen Straarup (Religion och Samhälle nr 65)
Livets Ord och det svenska samhället
av Simon Coleman (Religion och Samhälle nr 66)
1991:5 Tidegårdens tillskyndare (Svenskt Gudstjänstliv 66)

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET

92 -01- 2 7

LUND

Svenska kyrkans forskningsråd började sin verksamhet 1989. Det har till uppgift att främja vetenskaplig forskning inom det teologiska forskningsområdet och inom andra områden som är väsentliga för kyrkan genom att

- * inventera behov av forskning
- * initiera och prioritera forskningsprojekt
- * fördela anslag till forskningsprojekt
- * informera om forskning och forskningsresultat.

Möjligheterna att dela ut anslag är relativt begränsade - och den ojämförligt största delen av arbetet är knuten till forskningssekretariatet, som är beläget i Uppsala. Det har akademisk forskningskompetens inom de flesta av de religionsvetenskapliga områdena.

Laurentius Petri Sällskapet, tidegården och svensk liturgisk tradition med rötter i 1500-talets reformationstid avhandlas i detta nummer av Svenskt Gudstjänstliv/TRO & TANKE.

Sven-Erik Brodd

Ragnar Holte

Pehr Edwall

Ragnar Holte

Åke Andrén

Gudrun Zethelius

Nils-Arvid Bringéus

*Förord

*Den svenska tidegården

*Knut Peters och den svenska tidegården

*Arthur Adell och gudstjänstlivets förnyelse

*Laurentius Petri och den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan under 1900-talet - normativ företeelse eller statussymbol

*Kursverksamheten - en översikt

*Orgelns tystnad i svenskt gudstjänstliv

*Recensioner

*Verksamhetsberättelse

LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

15000

600305634

751 03 Uppsala. 018/16 97 25